

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

КАТЕДРА АРХЕОЛОГИЯ

Деница Тенчева Илиева

**СРАВНИТЕЛЕН АНАЛИЗ НА КЕРАМИКАТА
ОТ ЮГОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ И СЕВЕРОИЗТОЧНА ЕГЕЯ
В КРАЯ НА III И НАЧАЛОТО НА II ХИЛ. ПР. ХР.**

Дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор“

ТЕКСТ

НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ:

ПРОФ. Д-Р КРАСИМИР ЛЕЩАКОВ

СОФИЯ

2023

Съдържание:

Увод.....	1
Глава I. Историографски преглед на проучванията.....	6
Глава II. Изворова база. Методологични и терминологични аспекти на изследването.....	25
Глава III. Основни данни за археологическите обекти, включени в изследването.....	41
Глава IV. Класификация и характеристика на керамиката от Югоизточна България в края на III и началото на II хил. пр. Хр.....	58
Глава V. Диахронен сравнителен анализ на керамиката от Югоизточна България в края на III и началото на II хил. пр. Хр.....	131
Глава VI. Синхронен сравнителен анализ на керамиката от Югоизточна България и Североизточна Егея в края на III и началото на II хил. пр. Хр.....	167
Глава VII. Импорти – идентифициране, разпространение и значение.....	190
Заключение.....	204
Цитирана литература.....	212

УВОД

Още от самото начало на проучванията на бронзовата епоха в България се поставя въпросът за мястото на Тракия спрямо Егейския свят както от българските изследователи (Димитров 1942, 152; Миков 1948, 23), така и от чуждестранните автори (Bittel 1943, 98; Childe 1956, 45-48; Treuil 1983, 109). В българската археологическа литература категорично се разграничава мнението, че през ранната бронзова епоха Тракия има интензивни контакти със Средиземноморските цивилизации, изразяващи се не само в близостта на керамичния репертоар (Георгиев, Г. Ил. и др. 1979, 306-316; Georgiev 1967, 127; Katinčarov 1982; Pavuk 2018, 269), прилики между метални изделия (Александров 2018, 86-91), както и други аспекти на материалната култура (Николов 2006, 161; Николов 2007, 33). Причината за неразривната връзка помежду им обикновено се търси в търговски отношения, свързани с нуждата от нови източници на изходни суровини (Воег 2021, 169). В края на III хил. пр. Хр. интензитетът на тези отношения достига своеобразна връхна точка. Той се изразява в появата на пакет от иновации, адаптиран в Източното Средиземноморие във втората половина от III хил. пр. Хр. в Егея (Rahmstorf 2006, 80). Откриването на елементи от него като керамика, изработена на бързо грънчарско колело, в Югоизточна България несъмнено включва Северна Тракия в културния кръг на Егейското койне (Александров 2018, 91; Leshtakov 2016, 250-251).

Настоящият труд е опит да се допълни постигнатото до момента що се отнася до изследването на керамиката от Югоизточна България в края на III и началото на II хил. пр. Хр. Въпреки че типичните елементи на керамичните съдове от Югоизточна България във втората половина на III хил. пр. Хр. са многократно обсъждани в литературата, керамичните комплекси от повечето селища, датирани в този период, остават непубликувани. Те са коментирани в различни изследвания, целящи да уточнят тяхната датировка или са разглеждани като част от културната характеристика на периода. Изследване, което да е посветено изцяло на керамичния репертоар от края на III-то хил. пр. Хр. досега не е правено. Керамични съдове от началото на II хил. пр. Хр. със сигурен стратиграфски контекст са известни само от селищна могила Гълъбово. Последните три строителни хоризонта на могилата имат голямо значение за изясняване на периодизацията и хронологията на бронзовата епоха. Целите керамични съдове от тях са публикувани, но те не представят

всички характерни черти на керамичния репертоар от този период. Повечето керамични фрагменти от тези, както и от по-ранните строителни хоризонти, датирани в третия етап на ранната бронзова епоха, остават неизвестни на археологическата колегия.

Териториален обхват

Във физико-географски смисъл Югоизточна България обхваща разнообразни по релеф региони и микрорегиони. Това са широката източна половина на Горнотракийската низина, обхващаща Старозагорското поле и западното подножие на Кортенския дял на Сърнена Средна гора, Тунджанско-Странджанска област и източният по-нисък дял на Родопите (Георгиев, М. 1985, 269–376). В литературата изследваният ареал е познат като Северна или Горна Тракия (Лещаков 2006, 144; Treuil 1983, 15). През праисторията имат източната и западната ѝ част имат сравнително самостоятелно развитие в културно отношение (Todorova 2003, 257). В края на ранната бронзова епоха се откриват разлики в керамичния им репертоар, което вероятно се дължи на активните контакти на населението им със съседните области в южна посока (Alexandrov 1995, 268; Лещаков 2006, 181).

Културно-историческата област Егея включва земите около Егейско море. В разширените ѝ граници влизат дванадесет области, обединени спрямо културните им характеристики (Treuil 1983, 2). Североизточна Егея включва Северозападното Анатолийско крайбрежие и Северноегейските острови – Лемнос, Лесбос, Самотраки. В културно отношение към нея могат да се причислят и Северна и Източна Тракия, както и Източна и Централна Македония, тъй като между тях се откриват общи характеристики (Treuil 1983, 14-17).

Хронологически обхват

В края на III-то хил. пр. Хр. се поставя третият етап на ранната бронзова епоха (РБЕ III) в Горнотракийската низина, наричан още етап „Св. Кирилово“ (Georgiev 1967, 124). В литературата дълго време са съществували дискусии относно неговото съществуване и природа (Panajotov 1989; Panayotov 1995). Днес границите на периода се поставят между 2500/2400 – 2200/2100 г. пр. Хр. (Александров 2018, 91). Този хронологически диапазон маркира късния етап на ранната бронзова епоха (РБЕ IIIb) по хронологията, възприета за Западна Анатолия и Североизточна Егея. В началото на II хил. пр. Хр. попада началният

етап от развитието на средната бронзова епоха (СБЕ). В България началото на СБЕ се поставя в 2200/2000 г. пр. Хр. (Александров 2018, 91), а в Западна Анатолия – след 2000 г. пр. Хр. (Fidan, Sari, Türkteki 2015, 77).

Цели и задачи

Целта на изследването е да се потърси мястото на керамичните комплекси от края на ранната и началото на средната бронзова епоха в Югоизточна България спрямо културната среда на Североизточна Егея. Тя е свързана с характеризирането на керамичния комплекс от РБЕ III в Югоизточна България и проследяване на трансформацията му в следващия хронологически отрязък – началото на СБЕ; идентифициране на диагностичните характеристики на керамичните съдове в разглежданите периоди; дефиниране на приликите и разликите в керамичните комплекси от двата разглеждани периода в Югоизточна България; откриване на хронологически индикатори, които да ги разграничават; дефиниране на приликите в синхронните керамични комплекси от Североизточна Егея.

Постигането на горепосочената цел и нейните конкретни измерения може да се постигне чрез решаване на следните задачи: събиране и обработка на керамичен материал от пластовете на селищните могили от ядрото на изследването, датирани в РБЕ III и СБЕ; изготвяне на класификация, в която да се направи подробна типология на съдовете и тяхната украса; извеждане на основните особености на керамиката от Югоизточна България през разглежданите хронологически периоди; критичен сравнителен анализ на керамиката от Югоизточна България и Североизточна Егея.

Изворова база и методи

Изследването е фокусирано върху керамичните комплекси от селищните могили с напластявания от РБЕ III и началото на СБЕ, разположени в долините на реките Тунджа, Сазлийка и средното течение на Марица – Кирилово, Караново, Нова Загора, Езеро, Дядово, Гълъбово, Мъдрец, Казанлък, Крън, Веселиново. Археологическите обекти от Североизточна Егея със синхронни пластове са: Канлъгечит, Караагачтепе, Килисетепе (Източна Тракия), Скала Сотирос и Агиос Антониос на о. Тасос, Микро вуни на о. Самотраки, Полиохни и Мирина на о. Лемнос, Терми на о. Лесбос и Троя (Северозападна Анатолия). Включените в изследването керамични съдове и фрагменти, произхождащи от

тях, са разгледани основно по публикувани данни. В анализа са приведени и личните наблюдения на автора върху керамиката от няколко обекта, придобити по време на посещения в Източна Тракия (Канлъгечит и Майдос Килисетепе) и Източна Македония (Скала Сотирос на о. Тасос).

В работата са използвани следните методи: стратиграфски метод; контекстуален анализ; формално-типологически и функционален анализ на избраните керамични съдове и фрагменти; синхронен и диахронен сравнителен анализ.

Структура на изследването

Текстовата част на изследването съдържа увод, седем глави, заключение и списък на цитираната литература. В първа глава е направен анализ на изследванията на керамиката от ранната и средната бронзова епоха, произхождаща от обекти в Югоизточна България. Във втора глава е описана избраната за целите на изследването методика – селектиране на изворовата база и изграждане на класификация, обобщен е и възприетият терминологичен апарат. В трета глава са представени основните обекти от ядрото на изследването с цел представяне контекста на изворовата база. В четвърта глава е представена изградената единна класификация на керамиката за двата разглеждани хронологически периода и е изведена характеристиката на керамиката от Югоизточна България през РБЕ III и СБЕ. В пета глава е направен сравнителен анализ на керамичните комплекси през двата периода, като са проследени основните промени в керамичния репертоар. В шеста глава е направен сравнителен анализ на вече обобщените характеристики на керамиката в Югоизточна България с комплексите от Североизточна Егея. Седма глава разглежда проблемите на идентифицирането, произходът, разпространението и значението на импортните съдове.

Текстовата част на изследването е допълнена с две приложения. Приложение А съдържа каталог на обработените керамични съдове и фрагменти от Югоизточна България, таблица 1, в която са приложени публикуваните материали и таблици с хронологическото разпространение на отделните типове съдове от изградената класификация. В приложение В са представени графични изображения – графично представяне на класификацията; фигури/графики; табла с рисунки на обработените керамични съдове и фрагменти.

Благодарности

На първо място отправям благодарности към научния ми ръководител проф. Красимир Лещаков за времето, което отдели в обучението ми, за насоките, дадени по време на работата ми по този труд и за предоставената възможност да работя с керамичния материал от селищна могила Гълъбово и Мъдрец. Благодаря на д-р Татяна Кънчева-Русева, която ми помогна в събирането на материали от селищна могила Нова Загора. Благодаря на доц. Стефан Александров за осигурения достъп до материалите от селищните могили Кирилово и Езеро. Искам да изкажа и сърдечни благодарности на Пламен Караилиев и неговия екип за колегиалното отношение и съдействието, която ми оказаха по време на работата ми във фонда и хранилищата на музея в Раднево. Благодаря на д-р Ваня Петрова за предоставените ми материали от обект Чокоба 18. Благодаря на колегите Мехмед Йоздоган, Гьоксел Сазджъ, Стратис Пападопулос и Димитра Маламиду за топлото посрещане и предоставения ми достъп до керамиката от обектите Канлъгечит, Майдос Килисетепа и Скала Сотирос на о. Тасос. Изказвам искрената си признателност на Николина Николова, Виолета Тасева и Димитър Илиев за безрезервната им морална подкрепа по време на работата ми.

Глава I. Историографски преглед на проучванията.

I. Преглед на изследванията на керамика от ранната и средната бронзовата епоха (РБЕ и СБЕ) в Югоизточна България

Неоспорим е фактът, че керамичните съдове са най-многобройните археологически артефакти. Не случайно керамиката е първият изкуствено създаден от човека продукт, тъй като глината е неизчерпаем, достъпен и лесно обработваем изходен материал (Rice 1987, 3-7). Доказателство за важната роля, която заема в живота на хората са и множеството начини, по които керамичните съдове се преизползват след като спрат да изпълняват първоначалната функция, за която са създадени: керамични фрагменти се слагат като подложка на огнища и пещи, за да акумулират топлина; от стените на счупени съдове се оформят различни предмети, напр. тежести за рибарски мрежи или гладилки и инструменти за украса, които да послужат в керамичното производство; стрити фрагменти се използват като примеси в тестото на нови съдове и т.н. Керамичните съдове са третираны от археолозите като източник на информация в три основни направления: обекти, свързани с ежедневието на хората; доказателство за стратиграфска последователност и краен продукт, от който може да се съди за различните аспекти на производство му – извличането на материали, оформяне, декориране и изпичане (Shepard 1985, 3).

В глобална перспектива многобройните изследвания на керамика могат да се разделят на три историографски фази: художествено-историческа, типологическа и контекстуална. Първата започва около XV в. сл. Хр. с най-ранните писмени доказателства за интерес към изкопани керамични съдове. По това време в различни части на Европа започват да се публикуват гръцки, римски и етруски керамични съдове, а извън Средиземноморието интересът е насочен предимно към китайска и японска керамика, която в следващите векове се превръща в обект с колекционерска стойност. Към типологическата фаза се преминава в края на XIX в., когато с увеличаването на археологическите разкопки нараства и количество артефакти, съответно появява се и нуждата от подреждането им по някакъв начин. В началото на XX в. се забелязва и връзката между керамиката и стратиграфската последователност, т.е. тя се превръща в основен фактор за хронологическото подреждане, както и свързващо звено между отделни региони и

синхронизирането на културното им развитие. Контекстуалната фаза се характеризира с изследването на керамиката от други гледни точки и използването на други подходи – интердисциплинарни методи се използват за проучване на технологията на керамичното производство, етнографски паралели и експериментални изследвания се прилагат при реконструкция на процеса на формиране на съдовете, изследванията на промяната в керамичните стилове са разглеждани като отражение на храненето като културен и социален феномен и т.н. (Orton, Hughes 2013, 4-14).

В българската археологическа литература също се отличават няколко периода, условно разделени спрямо основните тенденции в публикуването на материалите и развитието на науката.

Първи период – от началото на XX в. до края на 60-те години на XX в.

Първата фаза започва в началото на XX в., когато се публикуват кратки съобщения за обекти с керамика от бронзовата епоха (Kazarow 1914). Те са последвани от първични публикации на материалите от разкопките на няколко селищни могили – Юнаците (Миков 1940), Веселиново (Миков 1941), Кирилово (Bittel 1943), Михалич (Миков 1948), Разкопаница (Детев 1950), в които керамичните съдове са разграничени най-общо на различни периоди от праисторията и се посочват основни разлики между съдове от халколита и бронзовата епоха. С натрупването на повече информация от селищните могили се появяват и по-обобщаващи изследвания, посветени изцяло на керамичното производство.

Първото съчинение, в което се прави опит да се проследи произхода и развитието на съдовете само от бронзовата епоха е написано в средата на миналия век (Детев 1956). Много общи са наблюденията за обработката на повърхността и начина на изпичане на съдовете. В сравнение с предишните епохи се констатира появата на нови форми съдове, които са разделени спрямо оформянето на дъното – „остродънните“ са определени като типични за бронзовата епоха. Категориите съдове са коментирани по отделно, като особено внимание се отделя на видовете дръжки и украсата им, както и върху какви съдове са поставяни. Типологическият подход на разглеждане на съдовете често е прекъсван от класифицирането им спрямо вида дъно. В стремежа си да разграничи разлики между съдовете от бронзовата епоха и предишните периоди, авторът прави твърде обобщаващи наблюдения. Така под общ знаменател попадат съдовете за съхраняване и приготвяне на храна и каните, наречени

„крушовидни“. Чашите са определени като произхождащи от „кантаросовидните съдове“, израстъците върху дръжките им, наречени „придатък за улавяне“, са сравнени с дръжките от неолита и бронзовата епоха. Украсата на другите категории съдове е много общо разгледана. Въпреки че направените обобщения са въз основа на керамика от няколко обекта, предимно от западната част на Горнотракийската низина, и констатираните характеристики на съдовете не са типологически издържани или доказани със сериозни аргументи от сегашна гледна точка, заслужават внимание някои обобщаващи наблюдения, валидни и днес. Авторът отбелязва, че в сравнение с предишните периоди формалното разнообразие през бронзовата епоха се е умножило, а украсата на съдовете е по-опростена. Като нови форми са разграничени съдовете с чучури, каните с коси устия и „остродънните съдове“, по-конкретно чаши с високи дръжки (Детев 1956, 108).

По-късно е обнародвано обобщаващо изследване за праисторическата керамика, посветено на технологичните характеристики на керамичните съдове и тяхната украса, в което се разглеждат незасегнати дотогава аспекти на керамичното производство (Миков 1966). За първи път е направена връзка между цвета на съда и начина му на изпичане, както и вида на глината. Коментирана е и зависимостта между големината на съда, дебелината на стената и количеството на органични и неорганични примеси в тестото. Изброени са различни техники на формуване и обработката на повърхността на съдовете, но те са разгледани общо за цялата праистория. Прямо големината на съда, дебелината на стената и начина на обработка на повърхността са разграничени две групи съдове, определени като домашно или занаятчийско производство. Предположено е и полово разделение на труда въз основа на качеството на изработка на съдовете, разнообразието на формите, сложността и качеството на изпълнение на украса им. Приложени са и примери на керамични работилници и артефакти, намерени в жилища, доказващи определени етапи от процеса на изработка на съдовете (Миков 1966, 169, обр. 2). По-специално внимание е обърнато на ръчното грънчарско колело, формата и устройството му. От изброените селища и хоризонтите, в които са открити цели екземпляри или фрагменти от колела може да се предположи, че дотогава единствено в селищната могила до с. Езеро са открити такива от бронзовата епоха. Твърде общо са разгледани основните типове праисторически съдове въз основа на тяхната форма и украса, а частите на тялото са определени описателно: „кълбовиден“, „крушовиден“, „макаровиден“, „меховиден“ и т.н. Съдовете от бронзовата

епоха са разделени на шест категории. По-конкретни наблюдения са направени за дръжките, чучурите и улеите и начините на прикрепването им към тялото на съда. Украсата на съдовете е обсъдена по видове за цялата праистория, като се прави сравнение между съдовете, определени като домашно или занаятчийско произведени. Релефната и шнуровата украса са посочени като типични за бронзовата епоха, по-рядко срещани са връзаната и инкрустираната (Миков 1966, 192-198).

Втори период – 70-те и 80-те години на XX в.

Следващият етап в проучванията на бронзовата епоха е маркиран от мащабните и продължителни разкопки на няколко селищни могили в Тракия, свързвани с издирването на етногенезиса на траките. Опитите на проучвателите да осмислят огромното количество акумулиран материал довеждат до създаването на различни периодизационни схеми, обсъдени по-надолу. Важно е още тук да се поясни, че разглежданите в това изследване материали от Езеро IV-I стр. х., Караново VIIb, Дядово VI-I стр. х., Нова Загора VII-I стр. х. по това време са приемани от някои автори за принадлежащи към третия етап на РБЕ (Georgiev 1967, 124-125; Георгиев, Г. Ил. и др. 1979, 367), а други ги датират в СБЕ (Катинчаров 1974, 17-19; 1975, 16-17; Катинчаров 1979, 44).

В публикацията на селищната могила до с. Езеро е представена основно керамика от централния изкоп, от който има най-много данни за стратиграфията на селището. Информацията за последните два хоризонта е допълнена с образци от североизточния изкоп, където те са по-добре проучени (Георгиев, Г. Ил. и др. 1979, 52-56). За съжаление технологичните характеристики на съдовете не са специално изследвани. Използваната представителна извадка за анализа на формата и украсата (общо около десет хиляди образци) би представлявала добра база за по-обобщаващи наблюдения върху развитието на керамичното производство през РБЕ. Керамиката е представена в няколко части: класификация, украса, сравнителен анализ с Троя и Полиохни и каталог на целите съдове, в които съществуват известни разногласия относно начина на обработка, отразяващи различните мнения на авторите на отделните части. В класификацията са разграничени само три основни категории съдове: гърнета (четири типа) – към които са отнесени и дебелостенните гърнета, наречени питоси, кани (седем типа) и паници (седем типа). Прави впечатление, че чашите не са отделени в отделна категория, а обикновено са основен обект

на изследване от други автори и често са възприемани за емблематични за епохата. Разграничените типове са твърде общи, но за разлика от предишни изследвания частите на тялото са описани с геометрични форми. Украсата е разделена на шест „елемента“, които често са съчетавани помежду си, десет орнаментални „прийоми“, като критериите за видовете украса са смесени с мотивите и орнаменталните композиции. Дръжките са дефинирани отделно за всяка категория – четири вида за гърнетата, седем вида за каните, спомената е и украсата им и тридесет вида за паниците, като в това изброяване са включени и имитациите им. Връзка между отделните нива на класификацията е направена основно в табличен вид, а в кратки обобщения са проследени основните промени в керамичния репертоар по строителни хоризонти. Дръжките и тяхната украса са обсъдени отделно по категориите съдове, на които принадлежат, а разпределението на типовете дръжки спрямо типовете съдове е отразено в таблици. Общите характеристики на керамичното производство са обобщени в двата основни периода, разделени на по два подпериода, които са съпоставени с керамиката от Западна Анатолия с цел хронологическото синхронизиране на двете области. Като основен принос на сравнителния анализ авторите посочват изводът, че първият етап от керамичното производство на Езеро е по-ранен от Троя I. Следващият раздел е посветен на украсата на съдове, разгледана доста по-подробно в сравнение с другите части, посветени на керамиката. В каталога са представени целите съдове от централния сектор, подредени по строителни хоризонти, показани със снимки, но типовете и видовете украса от класификацията не са отбелязани, което би предало допълнителна яснота на изследването, тъй като графичното им илюстриране е доста схематично. Използвани са понятия като „дълбока“ и „плитка“ паница, които ясно показват разделение помежду им, което обаче не е отразено в класификацията, въпреки че тя е основана на пропорциите на частите на тялото. За разлика от другите части на изследването, тук чашите са ясно разграничени от каните, като са използвани няколко названия – „чаша, чашка, дълбока чаша“, които вероятно изразяват разликите между типовете. Използвани са и други наименования като похлупак, амфора, урна, аскос, които не са предварително дефинирани. В тази част описанието на тялото с геометрични форми често е замествано от термини като „крушовиден“, „камбановиден“, „кълбовиден“ и т.н. Въпреки, че посочените различия в подхода в отделните части на изследването могат да се възприемат като недостатъци,

результатите от обработката на керамичния материал се смятат за коректив за РБЕ, тъй като за момента Езеро остава единственият обект с пълна публикация.

По-систематизирана информация за керамиката от РБЕ е обнародвана в публикацията на резултатите от проучванията на българо-холандската експедиция на селищната могила до с. Дядово, където материалите от разкопките са разгледани по строителни хоризонти (Катинчаров и др. 1980, 23-37). Според предназначението си, съдовете от бронзовата епоха са разделени на няколко вида: за съхранение на зърно, за течности, за приготвяне на храна, фини съдове за домашна употреба, за култови нужди, миниатюрни съдове, „използвани за размиване на минерални бои и вероятно детски играчки“. Разграничени са няколко категории: паници, урновидни съдове, за следващата категория е направено само формално описание: „дълбоки съдове с издуто тяло, високо цилиндрично гърло и силно профилиран навън ръб на устието“ (имат се предвид амфорите), чаши и кани, аскоси, подници. Отделни типове са дефинирани само за категориите паници (осем типа) и урновидни съдове (шест типа), като е разгледано разпространението им в различните етапи на РБЕ. Големите хранилища не се споменават в типологическата подредба. По-подробни са изводите, направени за украсата, разгледана по видове и категории съдове, върху които се среща, коментирани са и етапите, през които е засвидетелствана. По-специално внимание е обърнато на видовете дръжки, тяхната украса и за кои форми са характерни. Технологичните характеристики на съдовете са представени прекалено лаконично и обобщено за всички етапи. Прави впечатление лаконичният сравнителен анализ на керамиката. В кратки съобщителни изречения са направени коментари за сходствата на типовете паници, за произхода на аскосите и културните контакти, за които свидетелства керамиката с шнурова украса. Авторите датират керамиката от шестнадесетте строителни хоризонта в РБЕ и СБЕ¹. Кратки паралели са посочени и за „малобройната“ керамика от късната бронзова епоха, без да е коментирана нейната формална характеристика. Отбелязано е единствено, че преобладават хоризонталните дръжки, а вертикалните имат врязана и инкрустирана или релефна украса. По-късно датировката на VI-I стр. хоризонт е ревизирана от К. Лещаков, който ги датира в третата

¹ По периодизацията на Р. Катинчаров.

фаза на РБЕ² (Лещаков 1994, 98). Керамиката от българо-холандско-японската експедиция все още е в процес на обработка.

В своите обобщаващи изследвания върху бронзовата епоха, базирани на сравнение на керамиката от с.м. Нова Загора с тази от съседните обекти, Р. Катинчаров обръща внимание на керамичните съдове, които разделя въз основа на тяхната функция и форма – паници, кани, чаши, гърнета, аскоси. Коментира също технологичните им характеристики – цвят и обработка на повърхността. Прави преглед на отделните периоди на РБЕ и СБЕ³, като накратко проследява появата и развитието на различните видове съдове, както и промяната в тяхната форма (Катинчаров 1974, 12-19). За съжаление цялостна класификация на керамиката от Нова Загора не е публикувана.

Може да се направи изводът, че в този период от развитието на науката изследователите имат индивидуален подход към информацията, която може да се извлече от керамиката, а различните класификации затрудняват обединяването на данните и извеждането на генерализиращи изводи. В същото време стремежът да се синхронизира РБЕ в Южна България със съседните области личи в няколко изследвания, имащи за цел популяризация на материалите от българските земи, сравнявайки ги с тези от Западна Анатолия (Георгиев, Г. Ил. и др. 1979, 306-316), Крит (Катинчаров 1979, 47-49) и Тесалия (Николов 1983, 12-18). Синхронизацията обаче е доста затруднена от дебатът за вътрешната периодизация на РБЕ.

Тук трябва да се отбележат и няколко публикации, посветени на методиката, по която трябва да се обработва керамика. В своите статии Х. Тодорова коментира нуждата от навлизането на електронно-изчислителните методи за обработка на голям обем от материали (Тодорова, Ставрев 1971; Тодорова 1982). Въпреки че основите на класификацията са обсъждани отдавна в чуждоезичната литература (Gorodzov 1933; Krieger 1944; Rouse 1960) и са публикувани няколко разработки, фокусирани върху методологията на обработка на керамика (Rice 1987; Shepard 1956), практическото им приложение убягва на родните изследователи. Този въпрос е дискутиран широко от К. Лещаков, който за пръв път поставя ясни критерии в обработката на керамика от бронзовата епоха (Лещаков 1988). Изследването е извадка от дисертационния му труд и представлява комбинация от

² Прямо триделната периодизация на РБЕ, дефинирана от Г. Ил. Георгиев.

³ Използва двуделно разделение на РБЕ.

напътствия, които да се следват при работа с големи масиви керамичен материал и конкретни примери от изградената от него класификация на керамиката от РБЕ и СБЕ⁴. Предложената класификационната схема е базирана на четири основни принципа – функционален, технологичен, формален и декоративен, които често са преплетени по между си в отделните класификационни нива. Авторът разделя керамиката на три групи: фина (трапезна), кухненска и груба (съдове за съхранение), които използва както за технологична, така и с функционална характеристика. Спрямо технологичния принцип разграничава около дванадесет условни вида керамика, като за основни признаци, взети под внимание при формирането им, са приети цвят и обработка на повърхността на съда, концентрация на примесите в тестото и начинът му на изпичане. Чрез тях той проследява някои хронологически промени между отделните периоди на РБЕ, както и регионални специфики на керамичното производство, които обаче не са подробно описани. Категориите са разграничени спрямо употребата на съдовете, която пък е пряко обвързана с основната им форма с уговорката, че в някои случаи критериите са условни заради различните размери на съдовете и фактът, че могат едновременно да изпълняват няколко функции. Определени са следните категории съдове, които обаче остават без конкретна дефиниция – паници, купи, кани, чаши, урновидни съдове, питоси, амфоровидни съдове, гърнета, аскоси, малки съдчета, други форми, похлупаци. Част от тях са разпределени между гореспоменатите групи. Маркирани са принципите, по които са разграничени следващите класификационни нива: тип, подтип, вариант, но повечето остават без конкретни примери. Украсата е разгледана на няколко основни нива – техника на нанасяне и орнаментални схеми и мотиви, място върху съда, като са споменати хронологически разлики между етапите на РБЕ.

Трети период – 90-те години на XX в.

Началото на следващия период в развитието на изследванията на керамиката може да се постави условно в деветдесетте години на миналия век и се свързва най-общо с преосмислянето на материалите от селищните могили, окончателното налагане на триделното разделение на РБЕ в Югоизточна България и дефинирането на началото на СБЕ.

Двуделното разделение на РБЕ е критикувано от К. Лещаков. След като проследява промяната в керамичния репертоар след края на етапа Михалич, той отхвърля

⁴ Има се предвид третата фаза на РБЕ или т.нар. етап „Св. Кирилово“.

синхронизирането на следващия период със СБЕ в Анатолия въз основа липсата на прилики в керамиката. Така съществуването на т. нар. „култура Нова Загора“, датирана в СБЕ, е поставено в третия етап на РБЕ (Leshtakov 1993a, 557-560).

В свое изследване, посветено на преглед на стратиграфските данни от големите селищни могили в източната част на Горнотракийската низина, той синхронизира строителните им хоризонти (Лещаков 1997a, 104⁵). В него за първи път вкарва в обръщение обработените от него цели съдове от разкопките на В. Миков и Н. Койчев на с.м. Езеро. След като анализира стратиграфската им позиция заключава, че част от тях са по-късни от дефинирания I стр. х., проучен от екипа на Г. Ил. Георгиев, тъй като са намерени в пластовете над него, факт, който не е отчетен в публикуваната монография на епонимния обект. Сравнявайки публикуваните съдове от двете могили, датира VI и V стр. х. на Нова Загора не по-късно от III стр. х. на Езеро, които дотогава са били считани за синхронни на Езеро I-III стр. х. От направените типологически съпоставки на съдовете следва, че последните хоризонти на Нова Загора могат или също да се отнесат към Езеро I-III стр. х., или да бъдат сметнати за по-късни, но авторът оставя отворен въпроса за датирането им, тъй като керамиката от Нова Загора не е публикувана. Последните четири строителни хоризонта на с.м. Дядово са съпоставени с Веселиново II, Караново VIIb2, Езеро IV/III-I стр. х. и Св. Кирилово, като авторът подкрепя тезата си с цели съдове и фрагменти от трети и четвърти строителен хоризонт, непубликувани до този момент. В друга своя публикация той изказва хипотезата, че освен публикуваните като I и II стр. х. на с.м. Дядово вероятно е имало и по-късни, като се позовава на информация за стратиграфията в различните части на могилата (Лещаков 1994, 96). И в двете обаче изрично подчертава, че в споменатите хоризонти шнуровата украса липсва, а цели чаши от т.нар. тип Св. Кирилово не са открити и се появяват чак в III стр. х. заедно със съдове с чучури и дръжки на кани, характерни за периода след Михалич. Съдовете от IV стр. х. сравнява с паралели от Езеро I стр. х. За пръв път в това изследване са коментирани всички известни до момента цели „троянски чаши“ и фрагменти от такива от територията на България, технологията им на производство и проблемите, които поставят импортите и техните имитации (Лещаков 1997a, 67-79). Направено е типологическо сравнение с екземпляри от Източното Средиземноморие и така тяхната датировка е окончателно поставена в третата фаза на РБЕ. Причисляването на

⁵ Статията е публикувана в ГСУ том 84-85 за 1992 г., но излиза от печат по-късно.

чашиите от Баадере към укрепеното селище Михалич, съответно датирането им дотогава в РБЕ II, дълго време затруднява синхронизирането на епохата с Анатолия (Миков 1948). Контекстуалните проблеми, свързани с откритите „троянските“ чаши в Тракия са обсъдени в отделно изследване (Stefanova 2004). Несъмнено обобщаваща студия на К. Лещаков има големи приноси за изясняването на периодизацията на РБЕ в Югоизточна България. Осмислено е огромно количество стратиграфска информация, която заедно с типологическото сравнение на керамиката позволява на автора да направи обобщаващи изводи за керамичното производство през втория и третия етап на РБЕ, синхронизирани чрез типологическо сравнение с РБЕ II и III в Анатолия. Създава се усещането обаче, че използваната класификация не е съвсем прецизирана, тъй като могат да се отбележат някои неточности при описанията и дефинирането на категориите и типове съдове. Авторът използва различни термини като „амфоровидни съдове“ и „амфори“, „урновидни съдове“ и „гърнета“, като не става ясно дали обсъжда едни и същи категории съдове. Терминът „бъчвовидни съдчета“ е използван няколко пъти, но не е изяснено дали става въпрос за отделна категория съдове или определен тип от т.нар. съдове „контейнери“. Генерични термини като „купа-хранилище“ показват полуфункционалността на някои съдове или колебанието на авторът да ги причисли към една или друга категория.

В друга своя студия К. Лещаков разисква керамиката като елемент от общата характеристика на бронзовата епоха в Горнотракийската низина⁶ (Лещаков 2006, 170-189). Разгледани са трите фази на РБЕ като са споменати само емблематичните за периода типове съдове с характерните за тях украси, изведени са някои отличителни черти на керамиката от източната и западната част на разглеждания ареал, изразени предимно в стиловете на орнамента на съдовете, като обяснението за разликата помежду им се търси в посока на културните контакти на двете части, за която не са въведени конкретни доказателства.

Въпреки обсъдените статии, в които тезата за триделното разделение на РБЕ е подробно защитена, все още се срещат публикации, в които се застъпва съществуването на културата „Нова Загора“, датирана в СБЕ (Lichardus et al. 2000, 21-40; Bertemes 2002, 123)⁷. Единственият многослоен обект, в който са засвидетелствани материали от СБЕ, както и

⁶ Статията е публикувана в ГСУ ИФ *Studia Archaeologica* том 3 за 2002 г., но излиза от печат по-късно.

⁷ По това време вече са обнародвани и резултатите от с.м. Гълъбово, от която има няколко последователни пласта, датирани в самото начало на СБЕ, която е хронологически по-късна от т. нар. „култура Нова Загора“, синхронна с третия етап на РБЕ или т. нар. фаза „Св. Кирило“.

истински импорти, изработени на бързо гърнчарско колело, регистрирани в затворени комплекси със сигурен стратиграфски произход, остава с.м. Гълъбово. Информацията за планировката на селището, строителните му хоризонти, документираните жилища и откритият в тях инвентар е подробно публикувана (Leštakov 1993, 198-217; Leshtakov 2002, 178-180; 2016, 23-29; 2021, 21-25). Регистрирани са общо тринадесет строителни хоризонта от бронзовата епоха. Непосредствено над тези от РБЕ III са проучени три последователни жилищни нива, в които заедно с масовата керамика, изработена на ръка, са открити съдове, изработени на бързо гърнчарско колело, интерпретирани като истински импорти. Посредством верижно датиране тяхната хронологическа позиция е поставена в самото начало на СБЕ (Leshtakov 1996, 266-267). Керамиката е обект на няколко изследвания, като особено внимание е обърнато на импортите, тяхната датировка и проблемите, които поставя откриването им (Leshtakov 1995, 49; 1996). Що се отнася до керамиката, изработена на ръка, фокусът е поставен върху симптоматичните форми, обобщени са видовете украса, както и технологичните групи, които дотогава не са срещани в Тракия. Потърсено е тяхното място в еволюцията на керамичното производство както в познатите до момента обекти в Югоизточна България, така и от обекти в Анатолия, за да се изясни датировката им (Leshtakov 2002, 180-181). В по-подробно изследване на керамиката от СБЕ, изработена на ръка, са разграничени следните категории: паници, купи, кани, чаши, амфори, амфоровидни гърнета, гърнета, питоси, чайници, шишета, тигани, фунии, подставки и похлупаци. В изложението те са представени заедно с намерените техни паралели в Анатолия, а класификацията е изнесена в отделно приложение, където са дефинирани конкретните типове, но те не са цитирани в текста. Технологиата на масовата керамика е много общо коментирана, а вниманието е насочено към новите за Тракия технологични групи, като е проследено развитието им в Анатолия. Направено е кратко обобщение на основните видове украси, изброени са категориите върху които се срещат (Leshtakov 2016a, 29-53, 59-64). По-подробен анализ на видовете украса е предложен в отделно изследване, посветено на развитието на орнаменталните композиции, проследени в V-I стр. х. (Ilieva 2021).

Четвърти период – от началото на XXI в.

Културната характеристика на периода „Св. Кирилово“ е самостоятелно разгледана в дисертационния труд на М. Стефанова. Като основен елемент на материалната култура тя

не подминава и керамиката от периода (Стефанова 2013, 18-21)⁸. В технологичния анализ са разграничени пет технологични групи. В класификацията са разпознати осем основни форми съдове. Спрямо техниките на нанасяне украсата на керамичните съдове е разделена на седем групи. В развитието на керамичния комплекс от етапа „Св. Кирилово“ М. Стефанова разграничава два хронологически етапа: А и В, които проследява спрямо последователността на пластовете на селищните могили, откритите селища и светилища в източната част на Горнотракийската низина (Стефанова 2013, 20).

Първите две десетилетия на ХХІ в. са маркирани от спасителни разкопки на обекти, разкрити във връзка с инфраструктурни проекти в България, по време на които се натрупва голямо количество материали от бронзовата епоха с огромен научен потенциал от няколко обекта. До момента са налице основно първични съобщения или обобщаващи публикации с данни за планировката и общата датировка: обекти 18 от лот 3 по трасето на АМ Тракия в землището на с. Чокоба, община Сливен (Лещаков 2010; Петрова, Кацаров 2010); обект 10 от лот 3 по трасето на АМ Тракия в землището на с. Биково, община Сливен, интерпретиран като ритуален комплекс (Христова, Иванов 2010; Христова 2018); обект от РБЕ в м. Ветата мая в землището на с. Полски градец, община Раднево, в който са регистрирани и по-късни структури (Ников, Георгиева 2015; 2017; 2018; 2019; 2021). От голямо значение за изясняването на хронологията на СБЕ са и данните от откритото селище в землището на с. Владиня, община Ловеч в Северна България (Валентинова и др. 2020; 2020a).

Въпреки че нямат засвидетелствана дълга стратиграфска последователност като селищните могили в Северна Гърция например, от докладваните абсолютни дати от обектите става ясно, че те биха попълнили част от картината за началото на II хил. пр. Хр. в Югоизточна България (таблица А). Регистрирането на тези обекти поставят съвсем нови проблеми, свързани със селищната структура и духовния живот на населението на българските земи по време на СБЕ. От една страна е нужна ревизия на направеното предположение, че през този период селищата са преместени от равнините на по-високи, естествено защитени места поради екологични или социо-икономически причини (Todorova 2003, 296). От друга страна липсващата стратиграфска секвенция в повечето селищни могили в Югоизточна България може да бъде компенсирана с данните от новите разкопки на открити селища и светилища, които са датирани чрез радиокарбонни дати в първата

⁸ Дисертационният труд е защитен успешно през 2013 г., но остава непубликуван.

половина на СБЕ (Leshtakov, Tsirtsoni 2016, 491). От огромно значение ще бъде корелирането на керамика, открита в затворени комплекси от тези обекти, със стратифицирана керамика от началото на периода, който е засвидетелстван само в Гълъбово. Керамиката от гореспоменатите обекти обаче все още е в процес на обработка и не е публикувана.

Ако се приеме, че условно разделените първи, втори и трети период в българската литература спадат към т. нар. типологическа историографска фаза (Orton, Hughes 2013, 8-12), в четвъртия период се навлиза в т. нар. контекстуална фаза (Orton, Hughes 2013, 12-13). В отражение на последните тенденции на нарастващата употреба на интердисциплинарни методи за изследване на керамика (Orton 2000; Quinn 2013), такива проучвания започват да се правят и с материали от българските земи (Ajdanlijsky et al. 2008; Dzhanfezova et al. 2014). В опит да се открият източниците на суровини, използвани за направата им, чрез петрографски анализ на примесите в тестото на съдовете е изследвана керамика от РБЕ от селищните могили до с. Сокол (Semmoto et al. 2018), Дядово и Езеро (Semmoto et al. 2021), както и от откритото селище Свиленград-Брантиите от РБЕ (Kurosawa, Semmoto, Shibata 2022). Социалните аспекти на керамичното производство през праисторията са обект на изследване в мащабен проект, от който са публикувани предварителни резултати⁹ (Leshtakov et al. 2019). Целта му е проследяване на процесите на търсене и извличане на суровини, формиране, украсяване и изпичане на керамичните съдове. За постигането им са използвани петрографски анализ на примесите в тестото, химичен анализ на пробите глина, сканираща електронна микроскопия (SEM) и др. Изследвани са керамични фрагменти от РБЕ и СБЕ от селищните могили Сокол, Гълъбово, Мъдрец, укрепеното селище от РБЕ Асара до Симеоновград (известно като Констанция) и откритото селище от бронзовата епоха в землището на с. Чокоба. Резултатите са в процес на обработка, предстои тяхното осмисляне и публикуване. Без съмнение този тип проучвания на керамика от бронзовата епоха, както и от другите етапи на праисторията в българските земи са в начален етап на развитие. Необходимо е натрупване на достатъчно количество емпирични данни,

⁹ Научен ръководител на проект „Социални измерения на керамичното производство в Югоизточна България през VI-II хил. пр. Хр.“ е проф. К. Лешаков. Финансирането е осигурено от ФНИ към МК (ДН 10/8 от 16.12.2016 г.). Изпълнението на проекта е осъществено през 2017-2019 г. Благодаря за предоставените ми резултати от проекта, в който участвах с подбора и обработката на керамични фрагменти от бронзовата епоха, залежали в текста.

прецизиране на видовете информация, която може да се извлече чрез интердисциплинарни изследвания, както и правилен подбор на конкретните инструментални методи, за да се направят по-обобщаващи изводи на натрупаните резултати.

II. Релативната и абсолютна хронология на разглежданите периоди в изследването

Тъй като темата за периодизацията на РБЕ е много обширна и обсъждана десетилетия наред и мненията по въпроса са синтезирани в литературата (Panajotov 1988; 1989; Panayotov 1995), тук е направено само кратко обобщение, което да поясни релативната хронология на керамиката, която е използвана за основа на това изследване. Вниманието е фокусирано върху релативната хронология на РБЕ и СБЕ в Горнотракийската низина, за да се уточни терминологията, възприета за целите на този труд.

По традиция в България бронзовата епоха е разделена на три етапа – ранен среден и късен. Дебати предизвиква вътрешното периодизиране на РБЕ. Триделно разделение е предложено за първи път от Г. Ил. Георгиев (Georgiev 1967, 118-127). Той синхронизира материалите от раннобронзовия пласт от Езеро XII-VII стр. х. с Троя I-II, датирани в първия етап; вторият етап е представен от Езеро VI-V стр. х., синхронизирани с материалите от Михалич; третият етап е маркиран от Езеро IV-I стр. х., синхронизирани с пластовете от Кирилометодиево, Караново VIIb и Троя III-V. Двуделно разделение на РБЕ е възприето от Р. Катинчаров, който приема първата ѝ фаза за засвидетелствана в ранните хоризонти на с. м. Езеро, а втората, наречена етап „Михалич“, определя за развитата фаза на РБЕ (Katinčarov 1982, 134-148). Въз основа на материалите от епонимния обект той дефинира „култура Нова Загора“, представена от VII-I стр. х. на епонимната селищна могила, които отнася към СБЕ. Същият автор причислява към нея Езеро III-I стр. х., Св. Кирилово, Веселиново II, както и съществувалата в западната част на Горнотракийската низина „култура Юнаците“ (Катинчаров 1974, 17; 1975, 16-17). На подобно мнение е и В. Николов, който синхронизира Езеро VIII-VII стр. х. с ранния етап на разпространение на шнуровата керамика в Северна Гърция, а VI-IV стр. х. на Езеро – с късния ѝ етап, който се поставя в края на РХ III и така приема, че СБЕ в България започва в началото на II хил. пр. Хр. (Николов 1983, 14-17). След време И. Панайотов поставя най-късните строителни хоризонти на с.м. Гълъбово в СБЕ, застъпвайки тезата, че не навсякъде в България е подходящо триделното деление и не във всички области фазите си съвпадат в своята продължителност (Панайотов 1991, 34). По-

късно той предлага наличието на шест етапа на бронзовата епоха (БЕ), валидни за Горнотракийската низина: БЕ I – Езеро, БЕ II – Михалич, БЕ III – Свети Кирилово, БЕ IV – Гълъбово, БЕ V – Разкопаница VII-Асеновец и БЕ VI – Пловдив-Зимнича (Panayotov 1995, 248; Панайотов 2003, 29). Двуделното разделение на РБЕ е аргументирано критикувано от К. Лещаков (Leshtakov 1993a, 558-559). Той сравнява най-късните строителните хоризонти на с. м. Езеро с Троя II-III, анализирайки керамичните форми и украсата им и така синхронизира третия етап на РБЕ в Тракия с РБЕ III в Анатолия (Лещаков 1997, 103-105). Според него преходът между РБЕ II и РБЕ III е проследим стратиграфски в Езеро IV стр. х. (Leshtakov 2009, 57). Той синхронизира Св. Кирилово, Езеро III-I стр. х., Караново VIIb, Дядово VI-III стр. х., Веселиново II, Михалич I, Нова Загора VII-III стр. х., Гълъбово V-VI стр. х., Мъдрец IV-I стр. х. и ги датира в РБЕ III (Leshtakov 1993a, 560; 1997, 103-106)¹⁰. Единственият многослоен обект, в който е регистрирана керамика, от няколко последователни строителни нива, залягащи директно над пластовете от РБЕ III, датирани чрез преки импорти, верижно датиране и абсолютни дати в самото начало на СБЕ, остава Гълъбово (Лещаков 1997a, 12-16; Лещаков 2018, 345-346). Тази датировка е поставяна под съмнение през годините, като най-горните строителни нива на могилата са поставяни „на границата на прехода между РБЕ III и СБЕ“ (Nikolova 1999, 7, 230-231).

Мненията на различните изследователи относно абсолютното датиране на бронзовата епоха в Югоизточна България също претърпяват няколко по-големи промени. В средата на миналия век са приети следните граници: РБЕ – 2750/2500-1900 г. пр. Хр., СБЕ – 1900-1600/1500 г. пр. Хр., КБЕ – 1600/1500-1200/1100 г. пр. Хр. (Mikov 1971; Катинчаров 1974). През 80-те години на миналия век в съответствие със световните тенденции границите постепенно се осредняват, за да оформят следната картина: РБЕ – 3500-1900 г. пр. Хр., СБЕ – 1900-1600/1500 г. пр. Хр., КБЕ – 1600/1500 -1200/1100 г. пр. Хр. (Панайотов 1991). Периодът след началото на 90-те години на миналия век може да се отдели заради значителния напредък в събирането на проби за радиокарбонен анализ от многослойни селищни обекти. Резултатите от анализите прецизират хронологията, но не внасят съществени промени за разглеждането в изследваното периоди (таблица А). Детайлното анализиране на резултатите излиза извън основната задача на този текст. Като обобщение

¹⁰ Тази синхронизация е приета за валидна в това изследване. Върху нейната база са допълнени строителните хоризонти от селищни могили Гълъбово и Мъдрец въз основа на обработената от тях керамика (Таблица 2).

могат да се посочат следните мнения: етап Езеро – 3200/3150-2950/2900 г. пр. Хр.; етап Михалич – 2950/2900-2570/2530 г. пр. Хр.; СБЕ – 2570/2530-2200/2100 г. пр. Хр. (Boyadziev 1995, 177-178; Görsdorf, Bojadžiev 1996, 121)¹¹ или РБЕ I 3600/3400-3000 г. пр. Хр.; РБЕ II 3000-2500/2450 г. пр. Хр.; РБЕ III 2500/2450-2000 г. пр. Хр. (Nikolova 1999, 175-240).

Както е подчертано по-горе, мненията относно датите, маркиращи началото и края на СБЕ не са значително променени: 2000/1900-1600/1500 г. пр. Хр. (Бояджиев 2003, 24-25). След публикуването на резултатите от с.м. Гълъбово (Leštakov 1993; Leshtakov 1997), както и натрупването на подкрепящи ги абсолютни дати от други обекти, проучени в първите десетилетия XXI в. началото на СБЕ е изместено в 2200/2000 г. пр. Хр. (Leshtakov 2009, 57-58; Leshtakov, Tsirtsoni 2016, 490-491). След подновяване на проучвания на могилата датирането на последните три строителни нива на Гълъбово в началото на СБЕ е потвърдено както от регистрирането на още съдове импорти, така и от нови абсолютни дати, поставящи ги в началото на II хил. пр. Хр. (Лещаков 2019, 98; Leshtakov 2021, 21; Tsirtsoni 2021, 244).

В тази работа са считани за валидни общоприетите напоследък граници на трите етапа на бронзовата епоха, както и на вътрешната им периодизация, изразени в абсолютни дати: РБЕ I 3200/3100 – 2900 г. пр. Хр.; РБЕ II 2900–2500/2400 г. пр. Хр.; РБЕ III 2500/2400 – 2200/2100 г. пр. Хр.; СБЕ 2200/2100 – 1600/1500 г. пр. Хр.; КБЕ 1600/1500 – 1100 г. пр. Хр. (Александров 2018, 89-92; Alexandrov 2020, 251, fig. 1).

Абсолютната хронология на разглежданите в това изследване периоди (РБЕ III и началото на СБЕ) в Югоизточна България се базира както на 14С дати от обектите с дълговременно обитаване (селищните могили), така и на 14С дати от другите типове обекти (открити селища и светилища), проучени в изминалите две десетилетия, които имат подкрепящо и корелиращо значение (таблица А). Според последното изследване, в което тези дати са рекалибрирани, обобщени и сравнени с наличната информация от Турска Тракия и Гръцка Македония, края на съществуването на повечето селищни могили в Югоизточна България може да се постави около 2300/2200 г. пр. Хр. (Tsirtsoni 2021, 238).

таблица А Абсолютни дати от основните археологически обекти, разглеждани в изследването

Обект	№ проба; материал	Контекст	В.Р.	cal. В.С.	Публикация
-------	----------------------	----------	------	-----------	------------

¹¹ В тези публикации третият период или края на РБЕ (етап Св. Кирилово) по триделната периодизация на РБЕ на Г. Ил. Георгиев е приет за СБЕ, наричан култура Нова Загора по двуделната периодизация на РБЕ на Р. Катинчаров (Boyadziev 1995, 178; Görsdorf, Bojadžiev 1996, 107).

с.м. Езеро	Bln-427; въглен	IV стр. х. кв. D10 - 0,85 м	4365±80	3100-2880 ^a	Görsdorf, Bojadžiev 1996
с.м. Езеро	Bln-428; семена	IV стр. х. кв. D10 - 0,80 м	4260±80	3000-2990 2950-2670 ^c	Görsdorf, Bojadžiev 1996
с.м. Езеро	Bln-429 (Bln-1824); семена	IV стр. х. кв. C10 - 0,70 м	4130±100	2870-2570 ^c	Görsdorf, Bojadžiev 1996
с.м. Езеро	Bln-1824 (Bln-429); семена	IV стр. х. кв. C10 - 0,70 м	4135±65	2860-2570 ^c	Görsdorf, Bojadžiev 1996
с.м. Нова Загора	Bln-1150 семена	VI стр. х. кв. Y12 - 2, 20 м	3972±100	2620-2600 2580-2290 2250-2240 ^c	Görsdorf, Bojadžiev 1996
с.м. Нова Загора	Bln-1150A семена	VI стр. х. кв. Y12 - 2, 20 м	3913±180	2650-2050 ^c	Görsdorf, Bojadžiev 1996
с.м. Нова Загора	Bln-1152 семена	VI стр. х. кв. Z9 - 2, 10 м	3358±100	1740-1500 ^b	Görsdorf, Bojadžiev 1996
с.м. Нова Загора	Bln-1154 (Bln-1154A) семена	VI стр. х. кв. Z9 - 2, 10 м	3886±100	2480-2200 ^c	Görsdorf, Bojadžiev 1996
с.м. Нова Загора	Bln-1154A (Bln-1154) семена	VI стр. х. кв. Z9 - 2, 10 м	3900±100	2570-2550 2490-2200 ^c	Görsdorf, Bojadžiev 1996
с.м. Нова Загора	Bln-1151 (Bln-1245, Bln-1255) семена	V стр. х. кв. K13 - 1,90 м	4020±150	2850-2300 ^c	Görsdorf, Bojadžiev 1996
с.м. Нова Загора	Bln-1245 (Bln-1151, Bln-1255) въглени семена	V стр. х. кв. K13 - 1,90 м	3217±100	1510-1450 ^a	Görsdorf, Bojadžiev 1996
с.м. Нова Загора	Bln-1255 (Bln-1151, Bln-1245) въглени семена	V стр. х. кв. K13 - 1,90 м	3933±100	2465-2455 2415-2405 ^a	Görsdorf, Bojadžiev 1996
с.м. Нова Загора	Bln-1149 семена	V стр. х. кв. M7 - 1,90 м	3872±100	2480-2200 ^c	Görsdorf, Bojadžiev 1996
с.м. Нова Загора	Bln-1153 семена	V стр. х. кв. Z9 - 1,90 м	3826±100	2460-2140 2070-2060 ^c	Görsdorf, Bojadžiev 1996
с.м. Дядово	Bln-3868; въглен	V стр. х. кв. Q 19 - 2, 06 м	4010±50	2580-2460 ^a	Görsdorf, Bojadžiev 1996
с.м. Дядово	Bln-3867; въглен	V стр. х. кв. D дълб. - 1,89 м	4410±50	3100-2920 ^a	Görsdorf, Bojadžiev 1996
с.м. Дядово	Bln-3870; въглен	V стр. х. дълб. - 1,89 м	4110±50	2870-2810 2740-2720 2700-2570 ^a	Görsdorf, Bojadžiev 1996
с.м. Дядово	Bln-3871; въглен	V стр. х. кв. 26 дълб. - 1,89 м	4220±50	2900-2860 2820-2690 ^a	Görsdorf, Bojadžiev 1996
с.м. Дядово	Bln-3866; въглен	V стр. х. кв. D	4105±50	2870-2810 2740-2720 2700-2570 ^a	Görsdorf, Bojadžiev 1996
с.м. Дядово	Bln-3869; зърно	V стр. х. кв. Q 19 дълб. - 2, 04 м	3960±60	2570-2530 2500-2300 ^c	Görsdorf, Bojadžiev 1996
с.м. Гълъбово	Bln-4101; овъгл. дърво	IV стр. х. кв. N6 – 0,85 жилище	3890±80	1940±80 2470-2270 2240-2200 ^a 2470-2200(68,2%) 2580-2130(95,4%)	Leštakov 1993 Görsdorf, Bojadžiev 1996 Nikolova 1999 Лещаков 2006

				2575-2139	Tsirtsoni 2021
с.м. Гълъбово	Bln-4102; овъгл.дърво	IV стр. х. кв. О5 – 0,80 м	3745±50	1795±50 2270-2260 2200-2030 ^a 2280-2030(68,2%) 2300-1970(95,4%) 2332-1980	Leštakov 1993 Görsdorf, Bojadžiev 1996 Nikolova 1999 Лецаков 2006 Tsirtsoni 2021
с.м. Гълъбово	Lyон-17004 SacA-58895	II стр. х. кв. L5 зърнохранилище	3475±30	1886-1695	Leshtakov 2021
Черна гора светилище	Bln-5346; въглен	ров - сектор 3, сондаж 3A1	3701±27	2140-2030	Leshtakov 2006
Черна гора светилище	Bln-5368; въглен	ров - сектор 2A -3,00-3,20 м	3790±37	2290-2190 2180-2140	Leshtakov 2006
Чокоба 18 (открито селище)	Lyон-8559/ SacA-26532 овъгл.семена	кв. K18 вкопана структура	3695±30	2194-1980	Leshtakov, Tsirtsoni 2016 Tsirtsoni 2021
Чокоба 18 (открито селище)	Lyон-8560/ SacA-26533 въглен	кв. K18 вкопана структура контролна траншея	3680±30	2186-1976	Leshtakov, Tsirtsoni 2016 Tsirtsoni 2021
Биково ритуален комплекс	Lyон-8571/ SacA-26544 жив. кост	ров – сектор 19 N пласт 1	3605±30	2031-1889	Leshtakov, Tsirtsoni 2016 Tsirtsoni 2021
Биково ритуален комплекс	Ly-15755 жив. кост	ров – сектор 19 E пласт 4	3530±30	1939-1767	Leshtakov, Tsirtsoni 2016 Tsirtsoni 2021
Биково ритуален комплекс	Ly-15756 жив. кост	ров – сектор 19 M пласт 2	3520±30	1939-1748	Leshtakov, Tsirtsoni 2016 Tsirtsoni 2021
Биково ритуален комплекс	Lyон-8570/ SacA-26543 жив. кост	ров – сектор 19 D	3505±30	1909-1745	Leshtakov, Tsirtsoni 2016 Tsirtsoni 2021
Биково ритуален комплекс	Ly-15754 жив. кост	ров – сектор 19 C пласт 4	3475±30	1885-1693	Leshtakov, Tsirtsoni 2016 Tsirtsoni 2021
Биково ритуален комплекс	Ly-15757 жив. кост	ров – сектор 19 G пласт 2	3390±30	1748-1618	Leshtakov, Tsirtsoni 2016 Tsirtsoni 2021
Татул светилище	Lyон-8568/ SacA-26541 въглен	кв. F4, огнище 20, ниво основа, 392.00 masl	4040±30	2655-2475	Tsirtsoni 2021
Татул светилище	SUERC-63780/ GU-39074 въглен	кв. F4, огнище 20, ниво основа, 392.00 masl	4034±34	2621-2477	Tsirtsoni 2021
Татул светилище	SUERC-63777/ GU-39070 въглен	кв. F4, огнище 20, подложка от керамични фрагменти 392.00 masl	4063±26	2672-2250	Tsirtsoni 2021
Татул светилище	SUERC-63778/ GU-39072 въглен	огнище 14, западна част 392.00 masl	4049±29	2637-2478	Tsirtsoni 2021
Татул светилище	Lyон-8569/ SacA-26542 въглен	кв. D6, контролна траншея, C3 част до огнище 39 392.25 masl	4005±30	2577-2468	Tsirtsoni 2021
Татул светилище	SUERC-63741/ GU-39069 въглен	кв. E5, разрушен пласт	4099±31	2710-2569	Tsirtsoni 2021
Татул светилище	SUERC-63787/ GU-39078 жив. кост	кв. E5 около огнище 42 alt. 392 masl	3941±33	2498-2337	Tsirtsoni 2021
Татул светилище	Lyон-8567/ SacA-26540 въглен	кв. E5, огнище 27, 392.77 masl	3975±30	2575-2355	Tsirtsoni 2021

Татул святилище	SUERC-63781/ GU-39075 въглен	огнище 19, между два слоя глина alt. 392 masl	3517±29	1923-1752	Tsirtsoni 2021
--------------------	------------------------------------	--	---------	-----------	----------------

От направения преглед може да се обобщи, че РБЕ е много добре проучен период. Резултатите от повечето селища в Югоизточна България, в които е засвидетелстван обаче не са задоволително публикувани (Todorova 2003, 295). За разлика от него СБЕ остава negliжиран, тъй като не е засвидетелстван или разпознат в повечето селищни могили. Единственият обект със сигурни стратиграфски данни, в който е засвидетелстван до момента остава Гълъбово (Leshtakov 2021, 21). Регистрираните обекти в първите две десетилетия на ХХІ в. (открити селища и светилища), датирани чрез абсолютни дати в началото на II хил. пр. Хр., могат да попълнят „празнината“ в многослойните селища (Tsirtsoni 2021, 238). Откриването на тези обекти поставя нови перспективи в проучването на бронзовата епоха, свързани със селищната организация, материалния и духовния живот на населението, обитавало Югоизточна България през първата половина на II хил. пр. Хр.

Глава II. Изворова база. Методологични и терминологични аспекти на изследването.

I. Подбор на археологически обекти, чиято керамика е използвана в изследването

В ядрото на изследването е керамиката от селищните могили в Югоизточна България. Несъмнено най-подробни сведения за формалното многообразие на керамиката от РБЕ могат да се извлекат именно от тях, тъй като са обитавани в продължение на дълъг период от време. Информация за ролята на керамичните съдове в ежедневието може да се изведе именно от селищата, където се намират преки доказателства за функцията им, съобразена с нуждите на хората. А хронологическите промени в керамичния репертоар се проследяват именно в многослойните обекти. Както е добре известно, керамични съдове се използват и в погребалните практики. Те могат да се разделят на две основни групи: контейнери с различни размери, използвани за поставяне на човешки останки (урни или погребални питоси) и керамични съдове, използвани за съпътстващи практики (наричани най-често „гробен инвентар“), които са или преднамерено направени, или преизползвани за тези цели (Orton, Hughes 2013, 247). Те играят роля не в ежедневието, а в култовите ритуали, което дава отражение на тяхната технология, размери, украса и т.н. Затова съдовете от гробни структури и съоръжения не са включени в това изследване.

В археологическата литература отдавна са коментирани проблемите на идентификацията и интерпретацията на предмети и структури, използвани с ритуална цел, както и приемането им като отражение на определени практики, свързани с религиозните вярвания на древното общество (Insoll 2004, 10-18; Renfrew 1994, 47-54). Проблемът за съществуването на обособени свещени места през бронзовата епоха в изследвания ареал е актуален и все още подлежи на дискусия. Според едно от съществуващите мнения, към местата за изповядване на древните култове се числят и ронделите/рововите ограждения. Регистрираните в Югоизточна България обекти от този тип съществуват в много дълъг период – от края на втория етап на РБЕ до СБЕ, като се забелязват определени различия в планировката и топографията им според последното обобщение на данните (Nikolova 2021, 128-132). Засега доминира предположението, че те са функционирали като ритуални структури или „святилища“ (Лецаков 2006, 204-205; Николов 2004, 44; 2007, 35-37; 2008, 31-32; Leshtakov 2006, 405-407). Спорно е обаче дали огромното количество керамика, депозирана в тези структури, е специално създадена за ритуални цели или е преизползвана

такава от ежедневието на хората. Специално изследване, фокусирано само върху керамиката от рововите ограждения досега не е публикувано, а тя е само коментирана като част от депозираните в тях артефакти (Костова 2006, 2). Специфики в производството на депозираните съдове и фрагменти в тези структури спрямо съдовете от керамичен репертоар през разглежданите периоди досега не са изолирани. За някои обекти е направено наблюдението, че в депозита на рововете преобладават съдове, които могат да се свържат с консумацията и разливането на течности, но те не са отделени като различаващи се от характерните за периода (Bertemes 2002, 127). В качеството си на „преднамерено използвана с ритуални цели“ (Leshtakov 2009, 62) керамиката от тези обекти излиза извън границите на това изследване. Въпреки това, малкото публикувани материали от рововите ограждения, датирани в изследвания хронологически период, са приведени в сравнителния диахронен анализ на керамиката¹². Включването им се налага, за да се попълни хронологическата „празнина“, засвидетелствана в селищните могили. Началото на II хил. пр. Хр. не се проследява в повечето от тях, тъй като горните им нива са силно или напълно разрушени (Leshtakov 2003, 167).

Материалите от Североизточна Егея, използвани в сравнителния синхронен анализ също произхождат от селища, датирани през разглежданите периоди. Включена е керамика от селищни могили, многослойни и укрепени селища (вж. глава VI)¹³. Те са датирани чрез абсолютни дати в края на III и началото на II хил. пр. Хр, т.е. според релативната хронология на Западна Анатолия попадат в третия етап на РБЕ и началото на СБЕ (Fidan, Sari, Türkteki 2015, 74-83).

Предложената в тази работа класификацията е базирана на данни, извлечени от анализа на цели керамични съдове, за които по принцип се счита, че дават добра представа за формалното разнообразие (Rice 1987, 223). Съобразно цитирано мнение тук са използвани и онези сигнификативни фрагменти, които позволяват да се реконструира основната форма

¹² Проблемите, свързани с контекста им на намиране, както и въпросите, свързани със селищната структура в началото на II-ро хил. пр. Хр., са обект на много по-широка дискусия, която излиза извън темата на дисертацията. Част от тях са засегнати в литературата (Leshtakov 2009, 61-62; Leshtakov, Tsirtsoni 2016, 489-490), но тепърва предстои разработването им.

¹³ Различията в селищната организация между двете разглеждани области са коментирани многократно в литературата (Özdoğan 1993, 5-9; 2003, 107-108) и излизат извън фокуса на изследването.

на съда (устия), както и такива, които демонстрират украсата на съдовете или техно типични елементи (дръжки, дъна, чучури и др.)¹⁴.

Количеството на керамичните съдове и фрагменти, включени в каталога, до голяма степен беше обусловено от достъпа на автора до конкретните материали, степента на запазеност на пластове от различните обекти, мащаба на проведените разкопки, както и от достъпната полева документация от проучванията. Лично обработените от автора материали са представителни извадки от керамични комплекси от няколко селищни могили:

- с.м. в с. Кирилово – общо 134 бр. керамични фрагмента от сондажните проучвания, проведени през 1941 г. от К. Бител¹⁵;
- с.м. до с. Езеро (Дипсизка могила) – общо 337 бр. керамични фрагмента от I-IV стр. х., добити по време на редовните археологически разкопки на българо-съветския екип от 1961-1971 г.¹⁶;
- с.м. Нова Загора – общо 175 бр. керамични фрагмента и 34 бр. цели съда от I-VII стр. х., придобити по време на редовното археологическо проучване, проведено през 1968-1987 г., с ръководители Р. Катинчаров и М. Кънчев. Обработени са и керамични фрагменти от най-горните разрушени нива, сигнирани само с квадрати и дълбочини на откриване¹⁷.
- с.м. Гълъбово – общо 1230 бр. керамични фрагмента от I-VIII стр. х. от спасителното проучване на могилата през 1988-89 г. и 1995 г., чийто ръководител е К. Лещаков. Включени са и керамични фрагменти от най-горните нива (чийто брой не е изяснен) разрушени по време на строителните дейности в непосредствена близост до могилата във връзка с изграждането на ТЕЦ 2 от Енергийния комплекс „Марица Изток“.

¹⁴ Използваните в изследването публикувани керамични съдове и фрагменти са представени в таблица 1. В нея е синтезирана информацията за контекста им на намиране и публикацията, в която са обнародвани за първи път. Отбелязани са и типовете форми и украсите им спрямо направената класификация. За да се избегне излишно утежняване на текста, те са цитирани с поредните номера от таблицата (табл. 1 № 357).

¹⁵ Благодаря на проф. Красимир Лещаков за осигурената възможност да работя с тези материали, част от които бяха включени в дипломната ми работа.

¹⁶ Благодаря на доц. Стефан Александров за осигурената възможност да работя с тези материали, част от които бяха включени в дипломната ми работа.

¹⁷ Благодаря на д-р Татяна Кънчева-Русева за осигурената възможност да работя с материали от с.м. Нова Загора, както и за предоставената ми полева информация от провеждането на разкопките. За съжаление работата ми с тези материали беше прекъсната още в самото начало на редовната ми докторантура, тъй като ми беше отказан достъп до хранилищата на РИМ Нова Загора по административни причини, свързани с промяна на ръководството на музея. Този проблем беше докладван по време на годишната ми атестация през 2016 г.

Фрагментите са открити по време на почистването на шапката на могилата, сигнирани са като принадлежащи към т.нар. „хумусен“ пласт.

- с.м. до с. Мъдрец (Гуджова могила) – общо 212 бр. керамични фрагмента от I-V стр. х., добити по време на спасителните разкопки, проведени през 1993-1994 г. От този обект също са включени фрагменти от най-горните разрушени нива на могилата, сигнирани са като принадлежащи към т.нар. „хумусен“ пласт¹⁸.

В каталога са включени и цели съдове със сигурен стратиграфски контекст: публикуваните съдове от с.м. Гълъбово (80 бр.) и Мъдрец (16 бр.), както и непубликувани цели съдове (20 бр.) и керамични фрагменти (24 бр.) от с.м. Нова Загора, обработени от проф. К. Лещаков¹⁹. Технологичните им характеристики, представени в каталога, са описани от автора. Публикуваните керамични фрагменти и керамични съдове от селищните могили и другите типове обекти са включени в таблица 1, в която са определени техните типове спрямо изготвената класификация – общо 794 бр. (цели съдове: 289 бр.; керамични фрагменти: 504 бр.).

Керамиката от включените обекти от Североизточна Егея е коментирана по публикувани данни. Забелязва се известен дисбаланс между количеството информация, достъпно в литературата, който отразява различната степен на проучване на Турска Тракия и Гръцка Македония в сравнение със Северозападното Анатолийско крайбрежие. В анализа са приведени и личните впечатления на автора от керамиката от няколко обекта, придобити по време на посещения в Източна Тракия (Канлъгечит и Майдос Килисетепе) и Източна Македония (Скала Сотирос на о. Тасос)²⁰.

II. Организиране на информацията, извлечена от обработения керамичен материал

Технологичното описание на обработените керамични фрагменти и цели съдове е приложено в каталог, който съдържа общо 2262 единици (цели съдове: 148 бр.; керамични

¹⁸ Благодаря на проф. Красимир Лещаков за помощта, която ми оказа при избирането на представителната извадка от керамични фрагменти от с.м. Гълъбово. Благодарна съм и за теренната документация от разкопките на с.м. Гълъбово и с.м. Мъдрец, която ми предостави за по-пълноценната работа с материалите от обектите. Искам да изкажа и сърдечни благодарности на Пламен Караилиев, директор на АМ Раднево, и на неговите колеги, които ми оказаха пълната си подкрепа по време на работата ми в хранилищата на музея.

¹⁹ Благодаря на проф. Красимир Лещаков за предоставената информация от личния му архив.

²⁰ Благодаря на колегите Мехмед Йоздоган и Гьоксел Сазджъ за топлото посрещане и предоставения ми достъп до керамиката от обектите Канлъгечит и Майдос Килисетепе. Благодаря на Стратис Пападопулос и Димитра Маламиду за осигурения достъп до материалите от Скала Сотирос на о. Тасос.

фрагменти: 2114 бр.), организиран в табличен вид (Приложение А, Каталог). В него е поместена информация за контекста на намиране на керамичните материали, отразено е тяхното състояние на запазеност (цели съдове или фрагменти), приложени са и размерите им (височина, диаметър на устието, където може да се приложат – максимален диаметър и на дъното, както и дебелина на стената на съда). Маркирани са цветът и начинът на обработка на повърхността на съда (външна и вътрешна), отразено е и дали имат допълнително покритие (ангоба). Включено е и макроскопско описание на примесите в тестото на съда, както и цвета на лома на фрагментите. В каталога са отразени и типовете форма и украса на съдовете спрямо изготвената от автора класификация. Методологичните особености на обработката са описани по-долу.

Към текста са приложени и табла – 222 бр. (Приложение В), включващи рисунки на цели съдове и керамични фрагменти, организирани спрямо контекст на намиране (обект, строителен хоризонт, квадрат и когато има данни – комплекс, къща напр.). За по-лесното им използване каталожният номер на приложените единици е отразен върху таблата, а номерът на таблото, на което могат да се намерят е маркиран в каталога. Авторството на изготвената графична документация (рисунки и тяхната дигитална обработка) е отбелязано в каталога. Цитирането на конкретни единици от каталога в текста е направено с каталожен номер, придружен от таблото, на което може да бъде намерен (кат. № 1550/Т.152). Кодовете на типовете съдове, изписани с латински букви, и типовете украса, изписани с гръцки, са подробно описани в класификацията. Кодовете на украсата са изписани с курсив, за да се избегне объркване в случаите, когато в едно изречение съвпадат буквите от латинската и гръцката азбука.

III. Принципи на изграждане на класификацията

Изготвената класификация на керамиката от РБЕ III и СБЕ в Югоизточна България включва керамичните съдове, изработени на ръка²¹. За изворова база са използвани както публикуваните цели съдове и фрагменти, така и обработените от автора, представени в каталога. В изграждането на класификацията са взети под внимание основните видове информация, които могат да се изведат от керамичните съдове – технология, форма и украса (Sinopoli 1991, 43-46).

²¹ Импортите и техните имитации са разгледани в глава VII.

III.1. Принципи на изграждане на технологичните групи

Качествата на съдовете и избора на материали за изработката им са директно свързани с функцията им – дебелина на стената, устойчивост на механичен стрес, порьозност, обработка на повърхността (Rice 1987, 227-232). В това изследване са анализирани следните технологични характеристики на съдовете: цвят и обработка на повърхността; вид тесто, разграничен въз основа на примесите в него и тяхната концентрация; цвят на лома на керамичния фрагмент (Лещаков 1988, 6; Николов 1998, 2-4).

- *Цвят на повърхността* (фиг. 4)

За описанието на цвета на повърхността е използвана системата Munsell Soil Color Chart (Munsell 2000), която е наложен стандарт в каталогизирането на артефакти (Shepard 1985, 107-110; Rice 1987, 342). Цветът на всеки фрагмент е наименован индивидуално. Тъй като нюансите са многобройни, наложи се обединение в няколко по-големи групи:

1. Светлокафяв и нюанси – бежов, светлокафяво-бежов, светлокафяво-жълт, светложълто-кафяв, сиво-бежов, охров, светлокафяво-охров, охрово-кафяв, жълто-охров
2. Кафяв и нюанси – кафяво-бежов, кафяво-охров, кафяво-сив, кафяво-червен, светлочервено-кафяв, тъмнокафяво-червен
3. Тъмнокафяв и нюанси – тъмнокафяво-бежов, тъмнокафяво-сив
4. Кафяв/тъмнокафяв на тъмносиви/черни петна
5. Тъмносив и нюанси – сив, светлосив, тъмносив, тъмносиво-кафяв, сиво-кафяв, сиво-охров, сиво-бежов
6. Тъмносив на светлокафяви/кафяви петна
7. Черен

- *Обработка на повърхността*

Спрямо степента на заглаждане на повърхността са разграничени няколко вида обработка: загладена, излъскана, матово излъскана, полирана, неравномерно загладена, незагладена, огрубена (Berger 2010, 33; Norejs 2010, 23). В зависимост от наличието или липсата на допълнително покритие/ангоба са разделени няколко групи – без ангоба, с фина, средно дебела и дебела ангоба (Лещаков 1999, 64).

- *Тесто и примеси*

По подобие на публикувани технологични описания на керамични съдове от РБЕ в Югоизточна България са разграничени няколко вида тесто спрямо вида и концентрацията на примесите в него (Лещаков 1999, 64). Те са изследвани макроскопски на база на видимото в лома на фрагментите. Разделени са на: неорганични – пясък (фин или едър), камъчета (дребни или едри), слюда, шамот; и органични – негативни следи/отпечатьци от обгоряла органика (Orton, Hughes 2013, 75-77). Разграничени са няколко вида концентрация – много ниска, ниска, средна, висока, много висока, като за коректив е използвана общоприета схема (Munsell 2000, 5-10). Концентрацията на примеси в тестото е отбелязана в каталога с арабско число, което съобразено с количествено измерение го замества: 0 – няма, 1 – много ниска, 2 – ниска, 3 – средна, 4 – висока. Диференцирани са шест вида тесто – много фино, фино, средно фино, средно грубо, грубо и много грубо, като всяко от тях отговаря на различен сбор от гореописаните примеси:

- *Много фино* – почти няма примеси, обикновено фин пясък в много ниска концентрация, понякога има и слюда в ниска до средна концентрация. Общият сбор на всички примеси е 0 или 1.
- *Фино* – много ниска концентрация на примеси: обикновено фин пясък и органика в ниска концентрация, рядко едър пясък в много ниска концентрация и слюда в много ниска концентрация. Общият сбор на всички примеси е между 2 и 4 включително.
- *Средно фино* – с малко по-висока концентрация примеси от предишната група, обикновено същите по вид. Много рядко в тестото може да се различи едва забележима концентрация на примеси от шамот. Общият сбор на всички примеси е 5 или 6.
- *Средно грубо* – фин и едър пясък в ниска до средна концентрация, едри или дребни камъчета в ниска до средна концентрация, органика – средна до висока концентрация. Общият сбор на всички примеси е 7 или 8.
- *Грубо* – едър пясък в средна до висока концентрация, едри или дребни камъчета в средна до висока концентрация, органика – средна до висока концентрация. Общият сбор на всички примеси е от 9 до 12.
- *Много грубо* – много висока концентрация на неорганични и органични примеси. Общият сбор на всички примеси е над 12.

Комбинирането на тези видове тесто с другите елементи от технологичната характеристика на съдовете доведоха до прекалено много комбинации, чието практическо

приложение се оказа истинско предизвикателство (фиг. 4). Затова се наложи обединяването им в две по-големи групи: първата включва най-общо тези с фино тесто (много фино, средно фино), а втората – тези с грубо (средно грубо, грубо и много грубо), които бяха сравнени с другите данни, за да се проследят определени зависимости.

- *Лом*

Разграничени са няколко вида лом спрямо структурата и цвета му – едноделен, двуделен, триделен и неравномерен, които свидетелстват за начина на изпичане на съдовете (Shepard 1985, 103-104). За описанието им е използвана същата цвetoва схема като при описанието на цвета на повърхността.

Съчетаването на описани по-горе елементи: обобщените групи цвят и обработка на повърхността с окрупнените групи тесто са в основата на получените четиринадесет технологични групи. Спрямо включените в тях фрагменти, са разгледани и видът и цветът на техния лом. Изготвените технологични групи, както и обобщаващата технологична характеристика на съдовете (вж. глава IV) са изградени само върху наблюденията на лично обработените от автора цели съдове и керамични фрагменти²². Тъй като те са представителна извадка от няколко обекта и различни по време хоризонти, до голяма степен могат да се смятат за обективно и представително отражение на технологията на керамиката в Югоизточна България в края на РБЕ и началото на СБЕ. Въпреки това не могат да се определят като общовалидни, тъй като едва ли отразяват всички регионални специфики на керамиката от всеки обект. Все пак представляват добра основа за бъдещи проучвания, тъй като маркират основните тенденции в промяната на керамичното производство в продължение на няколко века. Вторично горелите фрагменти не са включени в тези групи, тъй като не може да се съди за оригиналния цвят на повърхността и на лома им. Целите съдове, чийто лом не може да бъде анализиран, са разпределени в разграничените технологични групи въз основа на цвета и обработката на повърхността им, като е взето под внимание наблюдението, че „фината/трапезна керамика“ е с по-фино тесто от „грубата/кухненската“ керамика (Лещаков 1988, 6).

²² Сведенията от използваните публикации са с различна степен на информативност. Повечето не отговарят по съотношение на данните, придобити от обработените съдове и фрагменти, тъй като са обнародвани без технологични характеристики.

III.2. Типология

Типологичният метод е широко използван и утвърден в археологията като основен способ за подреждане на различни артефакти. За целите на това изследване е избрана формално-функционална типология (Лещаков 1988, 7-8). Функцията е предположена въз основа на етнографски паралели и формални сходства със съдове от епохи с традиции в стандартизацията на керамичното производство, а именно преднамереното създаване на съдове, които да бъдат използвани с определена цел (Rouse 1960, 315-317). Изградена е обща типология за двата разглеждани периода, за да се открият хронологически разлики в типовете и украсата. Основните таксономични нива, използвани в предложената класификация са следните:

A. Категория – функцията на съда

I. Тип – обща морфология на съда

1. Подтип – характерна профилация на съда

1.1. Вариант – наличие на специфични детайли, например наличие на дръжки и място на поставянето им

a. Подвариант – оформяне на ръба на устието или дъното

- Категорията²³ се основава на функционална характеристика въз основа на етнографски паралели и прилики със съдове от исторически епохи, като се има предвид известна доза субективност в представеното разделение, не е изключена възможността за вторично преизползване на съдовете или тяхната полифункционалност. Спрямо използването им съдовете могат да се разделят три основни групи – съдове за съхранение и транспортиране, за приготвяне (с или без топлинна обработка) и сервиране/консумиране на храна или течности (Rice 1987, 208-210, 209 fig. 7.1)²⁴. В българската литература е прието разделение на три основни вида спрямо общото предназначение: трапезна – паници, купи, чаши, кани; кухненска – гърнета; тара – амфори и хранилища. Понякога тези групи се натоварват и с технологичните характеристики: фина, кухненска и груба керамика (Лещаков 1988, 6).

²³ Категорията е маркирана с главни латински букви.

Предположението за функцията на съдовете е пряко свързано с морфологията им и достъпа до съдържанието на съда, както и пропорциите между отделните части на съда (Shepard 1985, 230; Rice 1987, 224-6, fig. 7.4 215). Съдовете, използвани за готвене и обработка на храна имат по-широки устия от тези, използвани за съхранение. Съдовете, използвани за дългосрочно съхранение имат по-голям обем от тези за по-краткосрочно. Тези, използвани за транспортиране на течности, имат по-тесни устия от тези, използвани за готвене. Съдовете, използвани за пренасяне на по-малки разстояния са по-големи от тези за дълги разстояния. Съдовете за готвене и претопляне са по-големи от тези за сервиране и консумиране, а съдовете за сервиране и ядене обикновено са с големи диаметри на устието (Rice 1987, 236).

В разграничаването на отделните категории са приложени и някои етнографски изследвания и практични наблюдения върху отделните части на тялото, свързани с тяхната функция. Съдовете за готвене обикновено са затворени форми, за да се избегне бързото изкипяване на варящата се храна. Купите за сервиране или консумиране на храна са направени за индивидуална или семейна употреба, като последните обикновено са поне три пъти по-големи от първите. Излъскването и полирането на повърхността на съда е много по-характерно за съдовете, използвани за съхранение или разливане на течности отколкото за съдове с други функции и т.н. (Henrickson, McDonald 1983, 631-633). За начина на употреба на съда свидетелстват и преките следи от употреба – механични следи от употреба, следи от опушване от огън, директно върху и висящи над него, както и анализът на останки от храни (Rice 1987, 232-236).

В същото време обаче някои функционални елементи, напр. наличието на чучур върху съда, се оказват недостатъчни да отделят определени съдове в самостоятелна категория, ако се следват всички основни принципи на класификацията, разгледани по-долу (Rice 1987, 215). Чучури са поставяни върху различни по форма и размер съдове, които вероятно се използват за различни дейности, свързани с разливане на течности. Въпреки това могат да се разграничат определени зависимости в мястото на поставяне на чучури върху съда, които могат да се смятат за хронологически индикатори. В тази класификация не са разгледани като отделна категория съдове, а като варианти на типовете спрямо формата и контура на тялото. Същото важи и за съдовете с улеи на устието, определяни от някои автори като „сосиери“ (Лещаков 1999, 70). Интересно е, че за разлика от чучурите,

улеи не се слагат на по-дълбоки съдове. Обяснение на този факт може да се търси в чисто практически подбуди. Трудно би било да се изпразни съдържанието на такива съдове без да се разлее. Изглежда, че за разлика от чучурите, не са допълнително поставени, а издърпани и моделирани от устието на съда.

- Типовете²⁵ са обединени въз основа на формалната характеристика на съдовете. За да се избегне субективност при описанието на морфологията са използвани сходства с основните геометрични форми – сфера, елипса, овоид, цилиндър, хиперболоид, конус (Shepard 1985, 232-235, fig. 23 234). Както е традиционно за описанието на съдове, отделните им части са оприличени на частите на човешкото тяло – устие, шия, яка, плещи, тяло, дъно (Rice 1987, 212-214; fig. 7.2, 7.3; Sinopoli 1991, 60-63, 62, fig. 3-5). Подреждането на типовете започва от отворени към затворени форми, както и от прости към сложни форми (Shepard 1985, 230, 231 fig. 22).
- Подтиповете²⁶ са обусловени от контура на съда, като е взета под внимание и пропорцията между отделните части на тялото при сложно съставните съдове (Shepard 1985, 232).
- Вариантите²⁷ са разграничени спрямо наличието на дръжки, чучури или улеи и мястото им спрямо тялото на съда, като е взето предвид състоянието на изворовата база – повечето използвани единици са фрагменти от керамични съдове, така че съществува известна доза несигурност при определянето им във вариантите.
- Подвариантите²⁸ са отделени спрямо специфични особености на съдовете, оформяне на ръба на устието/дъното (Shepard 1985, 245-248).

Фрагментите от дръжки (*N.*) и дъната (*O.*) не са разграничени като отделни категории, но са включени в класификацията, за да допълнят информацията, която не може да се извлече от запазените цели съдове. Въпреки че не може да се реконструира формата им, за повечето може да се предположи към кои категории съдове спадат, тъй като базата за сравнение е достатъчно голяма. Дръжките са разделени според разположението им спрямо тялото (вертикални и хоризонтални) и напречното им сечение. Взета е предвид средата на дръжката, тъй като сечението там често се различава от това в горната и долната им основа

²⁵ Типовете са обозначени с римски цифри.

²⁶ Подтиповете са отбелязани с арабски цифри.

²⁷ Вариантите са означени с арабски цифри.

²⁸ Подвариантите са маркирани с малки латински букви.

(мястото, на което се прикрепят към тялото на съда). Дъната са разграничени спрямо оформянето на отстъпа между тях и стената на съда или сложния им състав.

III.3. Украса

За разлика от описанието на формата на съдовете, използването на геометричните форми за дефиниране на типовете украса не е приложимо, особено що се отнася до релефната украса, която е най-често срещаната в разглежданите периоди. От една страна повечето от използваните мотиви, не се подчиняват на принципите на геометрията, а обслужват чисто естетически нужди. От друга страна за повечето от тях в литературата вече многократно са използвани определени описателни термини и въвеждането на нови би внесло само повече объркване. Затова където е възможно са заимствани вече придобилите известност описателни термини (нар. роговидни израстъци), а при липса на такива са въведени нови (напр. релефни издътки). Някои са пряк превод на вече съществуващи термини в чуждоезичната литература, а други – описателни поради липса на сходство с основните геометрични фигури или поради сложно-съставната им морфология.

Украсата на съдовете е разгледана на следните класификационни нива:

- Вид²⁹ – спрямо техниката на нанасяне са разграничени релефна, набодена, врязана, шнурова (получена при отпечатване на въжета върху все още неизсъхналата повърхност на съда), щампована и др.
- Тип³⁰ – отделните елементи са разделени спрямо основната си форма.
- Подтип³¹ – разграничени са специфични особености в тяхното оформяне.
- Вариант³² – където е възможно са отличени по-често срещаните орнаментални композиции.

За по-лесна обработка мястото, върху което са поставени украсите също е отбелязано с код³³, а за да се избегне повторението на кодове са отделени най-често срещаните комбинации от видове украса, които също са кодирани³⁴.

²⁹ В класификацията видовете украса са отбелязани с големи гръцки букви.

³⁰ Типовете са отбелязани с римски цифри.

³¹ Подтиповете са маркирани с арабски цифри.

³² Вариантите са отбелязани с арабски цифри.

³³ Частите на тялото са маркирани с малки гръцки букви, а отделните им елементи – с арабски цифри.

³⁴ В използвания код за комбинациите украса (К) римската цифра маркира видовете украса, а арабските цифри – включените отделни мотиви. Дефинирането на кодовете е направено в класификацията.

IV. Наименования на керамичните съдове в изследвания ареал през РБЕ III и СБЕ

В тази работа са използвани както традиционни български названия, така и възприети в археологическата литература старогръцки наименования, които се в повечето случаи се припокриват с функцията на керамични съдове (Лещаков 1988, 7). Въпреки това не могат да се възприемат като категорично описващи употребата на съдовете, тъй като се предполага и тяхната полифункционалност. Приложени са и съответстващите наименования, приети в използваната в сравнителния анализ литература.

○ ***А. Паници*** (английски – *bowls*; немски – *Schallen*). Това са съдове с плитка форма, с отворено устие (Rice 1987, 216). Височината им е по-малка от една пета от максималния диаметър, който в повечето случаи е равен на диаметъра на устието. В изградената класификация за тази категория е приета е следната пропорция: височината им е по-малка от половината на диаметъра на устието ($H < 1/2 D_y$).

○ ***В. Купи*** (английски – *deep bowls*; немски – *Schüsseln*). Тук са включени съдове с по-дълбока форма от предишната категория, с отворено или по-затворено устие (Rice 1987, 216). Височината им варира от една трета от максималния диаметър до равна на него. Може да имат яка, но не и шия. Максималният диаметър обикновено се разполага в горната или средната част на съда. В тази категория са включени съдове, чиято височина е по-голяма от половината на диаметъра на устието ($D_y \leq 2H$).

○ ***С. Блюда*** (английски – *dishes*). Тази категория има за цел да отдели големите по размери паници и купи от по-малките екземпляри въз основа на предположената различна функция, която изпълняват. В тази категория попадат отворени форми, както по-плитки, така и по-дълбоки, чийто диаметър на устието е над 35 см, максималният им диаметър е в горната част на съда, а височината им не е по-голяма от него ($H \leq D_{max}$). Въпреки че морфологията им е сходна с тази на паниците и купите, значително по-големият им обем предполага друга функция (Rice 1987, 236). Като косвени доказателства за използването на предишните две категории за индивидуално консумиране на храна могат да бъдат сметнати значително по-голямото им количествено съотношение спрямо тази категория, както и

уеднаквяването на размерите им (диаметърът на устието на повечето обикновено е между 15 и 25 см).

○ **D. Чаши** (английски – *cups*; немски – *Becher/Tassen*). Въпреки че по форма някои чаши значително се доближават до каните заради косо отрязаното си устие, водещи признаци в отделянето им от тях са видовете дръжки и начинът им на поставяне, по-малките им размери и оформянето на дъната (голяма част от тях са със заоблено дъно и не могат да стоят самостоятелно за разлика от каните).

○ **E. Кани** (английски – *jugs*; немски – *Kannen, Kännchen*). Функцията им се обуславя от специфичната им сложно-съставна форма. Тъй като повечето са асиметрични, отделните елементи на тялото са използвани за разделянето им в различните нива на класификацията. Типовете са разделени спрямо основната форма на тялото, а водещ признак в отделянето на подтиповете е отстъпът между тялото и шията. Формата и мястото на дръжката служат за разграничаването на вариантите, а характерното оформяне на дъното – за разлика между подвариантите. Височината им обикновено е по-голяма или равна на максималния диаметър, а диаметърът на устието в повечето случаи е два пъти по-малък от височината ($D_{\max} \leq H$; $2D_y < H$).

○ **F. Гърнета** (английски – *cooking pots*; немски – *Töpfe*). Тези съдове представляват дълбоки, най-често по-затворени форми, с или без шия, а височината им е по-голяма от максималния им диаметър (Rice 1987, 216). Максималният диаметър обикновено е в средната част на съда, а височината им е по-голяма от него ($H \geq D_{\max}$). Тук са разграничени съдове с диаметър на устието до 30 см.

○ **G. Амфоровидни съдове** (английски – *amphorae*; немски – *Amphoren, Krüge*). Името на категорията е привнесено от античните съдове за течности, но наличието или броят на дръжките не е определящ (Darvill 2003, 13). В тази категория са разграничени съдове, чиято височина на шията е равна или по-голяма от една трета от височината на тялото, а диаметърът на устието е по-малък или равен на половината от максималния диаметър на тялото ($D_y \leq D_{\max}$). Високата и тясна шия на тези съдове не позволява лесен достъп до

съдържанието им, а характерното оформяне на ръба на устието улеснява изсипването на течности без излишното им разливане. В подкрепа на твърдението, че се използват за течности може да се използва и характерната им технология на производство. Отличават се с много добре обработена повърхност – добре загладена, в повечето случаи излъскана и ангобирана – за да не пропускат течности.

○ **Н. Хранилища** (английски – *storage vessels, pithoi*; немски – *Großgefäße*). Категорията включва съдове, чиито форми и размери предполагат използването им за съхранение на голямо количество суровина – зърно или други хранителни материали, чието дълготрайно съхранение в контейнери/съоръжения от органични материали е невъзможно (Darvill 2003, 409). Височината им е по-голяма от максималния диаметър, а диаметърът на устието е равен или по-голям от половината на максималния диаметър на тялото ($H > 1/2 D_{\max}$, $1/2 D_{\max} \leq D_y$). Тук са включени съдове с диаметър на устието по-голям от 30 см, съответно и височина в повечето случаи над 50 см. Поради по-специфичната форма и различната функция предполагаемите хранилищата за съхранение на течности са отделени в предходната категория, но не е изключено и тези да са били използвани с полуфункционално предназначение. В литературата се срещат и други наименования на тези съдове – зърнохранилища, питоси, дълбоки съдове и т.н.

○ **И. Похлупаци** (английски – *lids*; немски – *Deckel*). Тъй като целите екземпляри са сравнително малко на брой, вероятно е фрагментите от похлупаци да не са разпознати сред масовия материал. Ако се направи сравнение спрямо размерите на регистрираните похлупаци с диаметъра на устията на съдовете, се налага предположението, че са използвани да покриват предимно съдове за приготвяне на храна (гърнета). Тъй като в количествено съотношение са твърде малко спрямо гърнетата, не е изключено по-широко застъпена да е била употребата на покрития от органичен материал.

○ **Ж. Фунии** (английски – *funnels*; немски – *Trichter*). Те са с форма на обърнат пресечен конус. Целите екземпляри са малко, но се срещат в повечето разглеждани обекти и в никакъв случай не са изключените, възможно е повечето фрагменти от такива да не са разпознати сред масовия материал.

- **К. Контейнери с дръжки за окачване** (английски – *small jars, small containers*; немски – *kleine Vorratsgefäße, Schnurösengefäße*). Това са малки съдчета, с различна форма на тялото, обикновено с високи шии, някои са намерени заедно с похлупаци (Leshtakov 1996, 246-247; 2016, 245-246). Повечето са снабдени с дръжки, през които може да се прекара шнур и имат заоблено дъно, затова са наричани „висящи на шнур бутилки“ (Podzuweit 1979, 193).

- **Л. Бутилки** (английски – *flasks, bottles*; немски – *Flaschen*). Тук са включени малки съдове със сферично или овоидно тяло и цилиндрична шия, към която са прикрепени дръжки. В тази категория попадат няколко фрагмента по прилика със запазени по-цели екземпляри (Leshtakov 1993, 201; 2002, 208 fig. 11, 1).

- **М. Подници** (английски – *baking dish*; немски – *Backenteller, Plattern*). Представяват дебелостенни съдове с форма на обърнат пресечен конус и голям диаметър (Катинчаров и др. 1980, 28). Разделени са в отделна категория въз основа на характерната им технология на изработване – повечето са с много грубо тесто и неравномерно загладена повърхност, а стената им обикновено е с дебелина над 1,5 см.

Глава III. Основни данни за археологическите обекти, включени в изследването.

Ядрото на работата обхваща селищните могили с напластявания от РБЕ III и СБЕ в Югоизточна България. Те са разположени в долините на реките Тунджа, Сазлийка и средното поречие на Марица (фиг. 3: 1–7, 11, 15–16). Проучени в различна степен със сондажни или планомерни археологически разкопки. В следващите редове е направен преглед на историята на проучване им с цел представяне на хронологията на разграничените в тях стратиграфски нива и контекста на анализирания в настоящия труд керамичен материал. В изследвания ареал има и други типове обекти – сателитни селища на селищните могили, многослойни укрепени селища, открити селища, височинни селища, ровови ограждения/рондели, некрополи и други, регистрирани чрез обхождания или частично проучени чрез спасителни или редовни археологически разкопки (Leshtakov 2021, 15-18). Малкото публикуваната керамика от тези обекти е използвана за целите на сравнителния анализ като допълнение към материалите от селищните могили (Таблица 1).

Обектите не са разгледани спрямо предложените в литературата микрорегиони (Leshtakov 2021, 14), тъй като тяхното дефиниране изисква по-задълбочено представяне на селищната система, а не тя е фокусът на тази работа. Представените по-долу селищни могили са организирани според географското си разположение спрямо основните водни артерии, пресичащи гореспоменатите области, включени в избрания ареал. Изложението е направено в посока от запад на изток и от север на юг. Най-голям брой многослойни селища са съсредоточени в долината на р. Сазлийка и нейните притоци – р. Овчарица, р. Блатница и р. Соколица. Това я прави най-гъсто населената територия през бронзовата епоха от разглежданите подобласти.

I. Долината на р. Сазлийка

Сазлийка е ляв приток на р. Марица и петата по големина река в речната ѝ система. Извира в Сърнена Средна гора, югозападно от връх Руя и се влива в Марица, източно от Симеоновград. Дължината ѝ е 45 км, а водосборният ѝ басейн заема площ от 3239 км². Това е главната река, отводняваща Старозагорското поле. Основните притоци на р. Сазлийка са

реките Азмака, Кумруджа, Блатница, Овчарица и Соколица, всички със самостоятелни водосборни басейни (Дончев, Каракашев 2002, 119). Горното течение на реката обхваща Братанския дял на Сърнена Средна гора и източната част на Чирпанските възвишения. В този участък е проучена единствено селищната могила Св. Кирилово.

1.1. Горно течение на р. Сазлийка

Селищна могила в с. Кирилово

Селото няколко пъти е сменяло името си (Кирилиметодиево, Св. Кирилово, Кирилово), но обектът придобива гражданственост като епонимен за цяла фаза от раннобронзовата епоха под името „Св. Кирилово“. Селищната могила се намира в средата на с. Кирилово, на 11 км от Стара Загора в полите на Средна гора (Кацаров 1913, 310). Тя е била с височина около 12 м, овална форма, издължена север-юг, размери на основата около 100 x 80 м (Лещаков 1997, 64). Праисторическите селища са нарушени от антична и византийска крепост, както и от съвременните постройки и асфалтовия път към с. Богомилово.

Първоначалните проучвания на могилата са проведени от Г. Кацаров (Кацаров 1913) и П. Детев (Детев 1942). Те са много краткотрайни и не дават задоволителни сведения относно стратиграфията на могилата. През 1941 г. са направени няколко сондажа под ръководството на К. Бител с участието на В. Миков. Основен е стъпаловиден сондаж с ширина 10 м и дължина 25 м, ориентиран север-юг, който започва от централната част на шапката на могилата и се простира в южната ѝ част. В него са разкрити римски, раннобронзов, халколитен и неолитен пласт. Бронзовата епоха е засвидетелствана в по-високата част на могилата. Разграничени са два подпласта – „ненарушен пласт в най-високата част и силно горял пласт с пепел, въглени и горели до червено глинени деструкции“ (Bittel 1943, 75). Авторът свързва материалите от първия подпласт („малки канички с изтеглени, клюноподобни чучури, с високи дръжки, кани с високи, пречупени дръжки с израстъци, черно кафяви на цвят“) с културата на Източната Егейска област и Северозападна Мала Азия (Bittel 1943, 84). През 1989 г. са направени проучвания със спасителен характер в източната част на могилата, ръководени от П. Калчев. В разкритата площ не е запазен пласт от РБЕ, проучени са няколко строителни нива от халколита (Калчев

1990, 18). Въз основа на общата дебелина на раннобронзовия пласт Красимир Лещаков предполага, че той се състои от пет или шест строителни нива (Лещаков 1997, 67).

В тази работа са използвани обработените от автора керамични фрагменти от разкопките на К. Бител от 1941 г. (общо 134 бр. с кат. № 1–134), които се датират в РБЕ III. Повечето не са сигнирани с ясни стратиграфски данни. Сигнираните фрагменти са от основата на бронзовия пласт, регистриран в южния сондаж (*Südschnitt +18/Ende -0.2*); сондажа покрай римската стена (*Mauerschnitt -0.30-0.40; vor der Mauer -0.50*), както и пласта, регистриран непосредствено под повърхността в източния сондаж (*Ostschnitt Oberfläche*), ръководен от В. Миков. Включени са също и публикуваните цели съдове (13 бр.) и керамични фрагменти – 11 бр., представени в таблица 1 № 1–24 (Bittel 1943, 77-81; Kazarow 1914, 69-73). Не е публикувана информация за наличието на затворени комплекси.

1.2. Средно течение на р. Сазлийка

Средното течение на реката навлиза в Горнотракийската низина, заемащо нейната широка източна половина – Старозагорското поле и западното подножие на Кортенския дял на Сърнена Средна гора. Тук се наблюдава концентрация на селищни могили, разположени предимно покрай двата бряга на р. Блатница – един от големите притоци на р. Сазлийка.

Азмашка селищна могила

Намирала се е в подножието на Сърнена гора близо до Стара Загора, била е обградена от блатиста местност. Височината ѝ е била около 8 м, диаметър в основата 80 м, а културните напластявания са с общата дебелина 7,5 м. Проучена е изцяло в периода между 1960 г. и 1965 г. Пластът, акумулиран през неолита е с дебелина 3 м, а през халколита и бронзовата епоха, между които е засвидетелствано прекъсване в обитаването – общо 4,5 м. Обитаването през бронзовата епоха е поставено в първата ѝ половина и е синхронизирано с Караново VII (Georgiev 1965, 6). Информация за планировката на селището през РБЕ, както и керамиката от него не е публикувана.

Селищна могила до с. Караново

Разположена е в южното подножие на Сърнена гора, в северозападния край на с. Караново, на около 12 км от селищната могила до с. Езеро и на около 15 км от селищната

могила до с. Дядово. Тя е висока около 13 м, с размери в основата 250 x 180 м. Близко до нея протича малка рекичка. Последователността на културни напластявания заляга в основата на Карановската хронологична система, която представлява репер за синхронизирането на праисторическите култури на Балканите (Georgiev 1961, 92-100). Тя има пластове от неолита, халколита и бронзовата епоха, а най-високата част на могилата е нарушена от средновековен некропол.

Най-ранните разкопки са проведени от В. Миков през 1936 г. Той разделя находките в два пласта – горен и долен (Миков 1938, 158). Съдовете от късния неолит и РБЕ са разгледани заедно, грешка която по-късно се повтаря при проучванията на селищната могила до с. Веселиново. В последствие са проведени няколко продължителни кампании, по време на които са проучени праисторическите селища в различни части на могилата. Редовните археологически разкопки са ръководени от В. Миков и Г. Ил. Георгиев от 1946 до 1957 г. (Georgiev 1967, 91), Г. Ил. Георгиев и С. Хилер от 1984 до 1987 г., В. Николов и С. Хилер от 1988 до 1992 г. (Hiller, Nikolov 1997). Напластяванията от бронзовата епоха са с обща дебелина около 2 м, отделени са от халколитния пласт с хиатус с дебелина 0,30-0,40 м. Спрямо керамиката, регистрирана в тях са разграничени два хронологически етапа: Караново VIIa, който се датира в РБЕ I и VIIb, който попада в РБЕ III.

Последните проучвания са проведени в най-високата част от могилата под ръководството на В. Николов, С. Хилер и Т. Кънчева-Русева от 2000 до 2005 г. (Николов и др. 2001; 2002; 2003; 2004; 2005; 2006) и В. Николов и В. Петрова от 2011 г. (Николов, Петрова 2012). От предварителните отчети става ясно, че общата дебелина на пласта от РБЕ в тази част на могилата е между 2 и 2,50 м. Разграничени са общо единадесет строителни хоризонта. Напластяванията от РБЕ III са с дебелина около 1,40-1,60 м, а от РБЕ I – с дебелина около 0,80 м. Не е разграничено прекъсване между тях (Николов, Петрова 2012, 69).

Първите осем строителни хоризонта, разкрити в най-високата част на могилата, са датирани в РБЕ III. Най-късният е регистриран непосредствено по хумусния пласт по основите на огнища и пещи, както и едно силно разрушено жилище (Николов и др. 2001, 24). На по-голяма площ е проучено едно жилище от III стр. х. От същия са частично проучени още две постройки (Николов и др. 2002, 13-14; 2003, 25). От IV стр. х. е разкрито едно жилище, а от V стр. х. – две жилища (Николов и др. 2004, 13-14). VI стр. х. е представен

от едно жилище (Николов, Петрова 2012, 69), а от VII стр. х. частично проучени са две жилища. От VIII стр. х. частично проучен е плана на едно жилище (Николов и др. 2005, 31-32).

В това изследване са включени публикуваните цели съдове (35 бр.) и керамични фрагменти (233 бр.), които се датират в РБЕ III – таблица 1 № 131–399 (Лещаков 1999, 64-66; Hiller, Nikolov 1997 tafel 143-163; Hiller, Nikolov 2002, 10-17; Hiller, Nikolov, Lang 2005, 9-16).

Селищна могила Нова Загора (Циганска могила)

Селищната могила е била разположена в западната част на град Нова Загора. Основата на могилата била с размери 150 x 120 м, северната и източната ѝ периферия са били оградени от р. Чатал азмак. Разкопките под ръководството на Р. Катинчаров, М. Кънчев и Т. Кънчева започват през 1968 г. и продължават до 1987 г. с известни прекъсвания. Могилата е напълно проучена, много малко материали са публикувани (Katinčarov 1972).

Разграничени са осем строителни хоризонта, всички от бронзовата епоха. Горните три са силно нарушени от ями от желязната епоха и съвременно гробище. Между VIII и VII стр. х. е регистриран хиатус с дебелина 0,15-0,20 м (Катинчаров, Кънчев, Кънчева 1985, 62). Първоначално последните седем строителни хоризонта са поставени в СБЕ (Катинчаров 1974, 17), а осми строителен хоризонт е синхронизиран с Езеро IX-VI стр. х. и Михалич (Кънчев, Кънчева 1986, 43). По-късно К. Лещаков синхронизира VIII стр. х. с Езеро VIII-IV стр. х., хиатусът – с на Езеро IV-III стр. х., VII стр. х. – с Езеро III стр. х., VI и V стр. х. – с Езеро III-I стр. х. Той допуска, че в последните четири нива се проследява прехода от РБЕ III към СБЕ, както и съществуването на поне един разрушен хоризонт, по-късен от първия (Лещаков 1997, 27).

В този труд са използвани непубликувани материали – общо 34 бр. цели съда и 175 бр. керамични фрагмента от I-VII стр. х. (кат. № 472–724), като част от тях произхождат от жилища, разкрити в по-добре запазените V-VII стр. х. Включени са и публикуваните 9 цели съда, представени в таблица 1 № 400–408 (Катинчаров 1974, 18; Katinčarov 1972, 54).

Допълващата информативната стойност има и керамиката от откритото „селище-анекс“ или „сателитно селище“, проучено в близост до могилата в периода 1987-1993 г.,

датирано в РБЕ (Кънчева-Русева, Лещаков 2008, 51). Пластът от РБЕ е с дебелина 1 м, установени са четири строителни хоризонта, между които няма хиатуси. Частично проучени са плановите на една постройка от I стр. х., II стр. х. – пет, III стр. х. – четири, IV стр. х. – пет, както и 26 основи на огнища (Кънчева-Русева, Лещаков 2008, 53). Селището е съществувало е едновременно със селищната могила. Спрямо керамиката, произхождаща от него, може да се синхронизира с нейните VIII/VII-V стр. х., т.е. края на етап Михалич и етап Св. Кирилово (Кънчева-Русева, Лещаков 2008, 57). В работата са включени общо 64 публикувани фрагменти и цели съдове от I-IV стр. х. на откритото селище, представени таблица 1 № 409–473 (Кънчева-Русева, Лещаков 2008, 71-84).

Селищна могила до с. Езеро (Дипсизка могила)

Селищната могила се намира на 500 м източно от селото и на 3 км югоизточно от град Нова Загора. От южната ѝ страна тече р. Блатница, която образува заблатени участъци. Височината на могилата е около 8-10 м, има овална форма, издължена от изток на запад, с размери в основата 200 x 145 м. Дебелината на културния пласт надвишава 10 м (Georgiev, Merpert 1966, 33).

Първите разкопки са направени от В. Миков през 1952-1956 г. и 1958 г. и обхващат почти цялата най-висока част на могилата. Проучен е културен пласт с дебелина средно около 1 м, в някои части до 3 м. Пластът от бронзовата епоха е нарушен от по-късни структури. Следващите проучвания са на българо-съветската експедиция (1961-1971 г.), чиято главна цел е установяване на стратиграфията на могилата, вътрешна периодизация на бронзовата епоха, както и на нейното начало. Направени са няколко големи изкопа, съединени помежду си – централен, североизточен и югозападен – по склоновете на могилата. В по-голямата си част централният изкоп повтаря проучвания от В. Миков участък, затова материалите от най-горните нива остават с неизяснена периодизация. Регистрирани са средновековен пласт, късноримско укрепление, материали от РЖЕ и КБЕ, пластовете от РБЕ, халколита и неолита. За периода на обитаване през РБЕ са разграничени тринадесет строителни хоризонта. Всички те се проследяват последователно само в Централния изкоп, където като първи строителен хоризонт е обозначен разкопаният от В. Миков пласт. В Североизточния изкоп се проследяват шест стр. х. (от I-VI стр. х.), а в

Югозападния – девет стр. х. (от II-X стр. х.). Проучените строителните нива са разграничени в два етапа спрямо промяната в керамичното производство – Езеро А и В. Първият етап е разделен на две фази – ранна (A₁), която включва XIII- XII стр. х. и късна (A₂) – X-IX стр. х. Вторият етап също има две фази – ранна (B₁) VI-IV стр. х. и късна (B₂) III-I стр. х. (Георгиев, Г. Ил. и др. 1979, 292-305).

Резултатите от разкопките на пласта от РБЕ са публикувани в монография (Георгиев, Г. Ил. и др. 1979). Въпреки че в Югоизточна България приблизително по същото време са проучени няколко големи селищни могили със значителни напластявания от бронзовата епоха (някои частично, а други изцяло), за момента това остава единствената цялостна публикация на материали от РБЕ. Селищна могила Езеро се превръща в еталон, с който се сравняват резултатите от всички по-късно проучени обекти. На базата на нейната стратиграфия е изградена и вътрешната периодизация на РБЕ в източната част на Горнотракийската низина, тъй като в този обект е засвидетелствана най-дългата продължителност на последователно изградени селища. За първи етап (РБЕ I) се приемат най-ранните строителни хоризонти – XIII-IX стр. х., в литературата е наричан още „етап Езеро“. За втори (РБЕ II) се приемат средните – VIII-V стр. х. Наричан е още „етап Михалич“ на епонимното селище, в което за първи път е открита в изобилие богато украсената керамика, характерна за средните нива на Езеро. Към третият етап (РБЕ III) се причисляват Езеро I-III стр. х., повечето автори включват и IV стр. х. В тях се откриват емблематичните за периода чаши с високи и силно издължени дръжки. За първи път те са регистрирани в селищната могила до с. Кирилово, затова в литературата селището се приема за епоним на периода, наричан етап „Св. Кирилово“ (Georgiev 1967, 124).

По-късно К. Лещаков публикува съдовете от разкопките на В. Миков и Н. Койчев. Той смята за напълно възможно в изкопания от тях пласт с дебелина около 1 м, условно наречен по-късно първи стр. х. в централния сектор, да бъдат поместени поне още две строителни нива. Спрямо дълбочините на намиране на съдовете те са разделени на няколко групи. Най-ранните (дълб. -1,30-1,80 м) са синхронизирани с IV-V стр. х. в централния изкоп, тези с дълбочина от -1,30 м до -1,00 м – с II-III стр. х., от -0,80-1,00 м – с I стр. х., а тези с дълбочина над -0,50-0,90 м са датирани във времето след I стр. х. Според типологическите им характеристики той ги определя като континуитивно развитие на

културата и ги поставя в една керамична фаза с III-I стр. х. от централния изкоп (Лещаков 1997, 12-25).

В централния сектор от I стр. х. не са запазени жилища, а II стр. х. е проследен по останките от пещи. Жилищата не са добре запазени. Отбелязани са единични дупки от колове, които образуват редици, но не могат ясно да определят границите на жилищата. В III стр. х. има останки от жилища, които също остават с неясна планировка. Най-добре запазени са четири жилища с долепени една до друга дълги страни, ориентирани югоизток-северозапад, регистрирани в IV стр. х. (Георгиев, Г. Ил. и др. 1979, 70-73). В югозападния сектор са разкрити останките II-IV стр. х. Във II стр. х. не са запазени жилища, но и в III и IV стр. х. са регистрирани основите на едно жилище (Георгиев, Г. Ил. и др. 1979, 17-19). В североизточния сектор в I стр. х. са регистрирани основи на огнища и обмазани ями. Следващите три хоризонта са по-добре запазени, като във всеки са разкрити по две жилища (Георгиев, Г. Ил. и др. 1979, 55-57).

В това изследване са включени обработените от автора 337 бр. керамични фрагмента, добити по време на редовните археологически разкопки на българо-съветския екип от 1961-1971 г. (кат. № 135–471). Те произхождат от I-IV стр. х. в централния изкоп и I стр. х. в североизточния изкоп. За съжаление те са сигнирани само с информация за квадратите, в които са регистрирани. Може да се предположи, че част от фрагментите произхождат от затворени комплекси, най-вече тези от най-добре запазения IV стр. х. с разкрити жилища в линии 9-11, регистрирани в централния изкоп (Георгиев, Г. Ил. и др. 1979, 73). В работата са включени и публикуваните 105 цели съда от разкопките на В. Миков и Н. Койчев и от по-късните проучвания – таблица 1 № 25–130 (Георгиев, Г. Ил. и др. 1979, 60-63, 385-387; Катинчаров 1974, 18 ; Лещаков 1999, 72-82; Georgiev, Merpert 1966, 35; Georgiev 1967, 137-144).

Селищна могила до с. Дядово

Намира се в югозападната част на с. Дядово, недалеч от р. Блатница, непосредствено до нея има два извора с голям дебит, а от североизточната ѝ страна се образува заблатен

участък. Размерите в основата ѝ са 220 x 140 м (изток-запад x север-юг). Дебелината на културните напластявания в северната ѝ част е 18 м (Катинчаров и др. 1980, 9).

Първите проучвания са под ръководството на Р. Катинчаров през 1977-1978 г., когато е направен стратиграфски сондаж в северозападната периферия на могилата (Катинчаров и др. 1980, 10-44). От 1979 г. започват планомерни разкопки на българо-холандска експедиция. През 1983 г. в проучванията на могилата се включва и екип археолози от Токайския университет. Той проучва пласта от РБЕ повече от осемнадесет сезона. Разкопките продължават до 2012 г. Публикувани са предварителни резултати (Камуро 2004; 2005; 2006), както и анализ на стратиграфията на могилата и архитектурните останки (Камуро 2021).

В най-високата част на обекта има средновековно селище и некропол, както и късноантична крепост, които са разрушили напълно селищата от РЖЕ и КБЕ. Пластът от РБЕ е с дебелина 2,40 м, разграничени са шестнадесет строителни хоризонта. XVI-XIII стр. х. се датират в РБЕ I, XII-VII стр. х. – в РБЕ II, VI-I стр. х. проучвателите датират в СБЕ. По-късно материалите от раннобронзовия пласт са преразгледани от К. Лещаков. Той причислява последните шест хоризонта към РБЕ III (Лещаков 1997, 31-54; 1994, 98).

В стратиграфския сондаж в северозападната част на могилата в I-II стр. х. са проучени две жилища с еднаква планировка, в следващите няколко хоризонта не са регистрирани жилища, а в V стр. х. частично са разкрити две жилища (Катинчаров и др. 1980, 13-14). В източната част на могилата по-добре запазени жилища са разкрити в III-IV стр. х. (Лещаков 1994, 96-97). В това изследване са включени публикуваните цели съдове и керамични фрагменти от I-VI стр. х. – общо 86 бр., представени в таблица 1 № 474–560, част от които произхождат от жилища (Катинчаров и др. 1980, 78-90; Лещаков 1994, 100-103; Лещаков 1997, 41-52; Лещаков 2003, 185).

1.3. Долно течение на р. Сазлийка

Долното поречие на реката обхваща територията от гр. Раднево на юг до вливането на Сазлийка в Марица източно от Симеоновград. Тук се намират селищните могили при Гълъбово и Мъдрец.

Селищна могила Гълъбово

Селищната могила е разположена на левия бряг на старото корито на р. Сазлийка, на 2 км източно от града, в близост до нея в западна посока има водоизточници. В литературата е известна и под името Асара (Хисаря). В. Миков съобщава първоначалните ѝ размери – височина около 10 м, диаметър в основата 120 м. Днес тя е висока 7 м, размери на основата 125 x 100 м (север-юг x изток-запад), тъй като част от повърхността ѝ е нарушена по време на строителните дейности, свързани с изграждането на ТЕЦ AES Гълъбово, част от енергийния комплекс „Марица-Изток“. Източната, северната и южната ѝ периферия са нарушени, а западната е напълно унищожена от изграждането на път (Лещаков 1995, 195). Проучванията на обекта са от спасителен характер, започват 1988 г. и продължават с известни прекъсвания до 1995 г. под ръководството на К. Лещаков и И. Панайотов. През 2018 г. разкопките са подновени (Лещаков 2019, 95-98)³⁵.

В най-горната си част могилата е покрита от хетерогенен пласт с материали от РЖЕ, римската епоха и средновековието. Установени са основно два пласта – от бронзовата епоха и от халколита, между които е регистриран хиатус. Общият брой на строителните хоризонти, отнесени към бронзовата епоха е тринадесет, а от късния халколит – три. Регистрирани са и отделни фрагменти от ранния халколит и средния неолит, но те нямат ясна стратиграфска позиция. В най-високата част на могилата на по-голяма площ са проучени жилища от четири последователни строителни хоризонта. Най-късното селище е загинало при силен пожар, деструкциите от него са маркирани като хоризонт Ia/„нулев“. Останалите строителни хоризонти са регистрирани в стратиграфска траншея. Тя е ориентирана в посока север-юг, започва от проучваните квадрати в най-високата част на могилата и проследява последователността на по-ранните селища по южния склон на могилата. Публикувана е подробна информация за резултатите от проучванията, устройството на жилищата, както и съдовете, намерени в тях (Leshtakov 1993; 2002; 2016).

³⁵ Проучванията на най-късните строителни хоризонти са продължени през 2021 г. и 2022 г.

В регистрирания I стр. х. е разкрито едно жилище в кв. M/N7-8, както и ритуална яма в кв. Об, в която е регистриран съд импорт, важен за датировката на селището – „шише на поклонника“. От II стр. х. к на по-голяма площ са разкрити две жилища в кв. J/K/L 5-6 и L/M4-5, както и няколко частично проучени – в кв. M6-7, кв. N6, кв. O5. Най-много съдове са открити в жилището в кв. J/K/L4-5 от III стр. х. Измежду съдовете, изработени на ръка, са открити и импорти, изработени на бързо гърнчарско колело. Частично разкрити са останките от жилища в кв. K/L6-7 кв. N5-6 и кв. I3. От IV стр. х. са регистрирани три жилища, които са частично проучени – кв. F/G3, кв. I8 и кв. N5-6. По-ранните стр. х. са проследени в стратиграфска траншея в южната част на могилата, в която са регистрирани останки от жилища в V-VI стр. х. (Leshtakov 2002, 178-180).

Керамиката от последните четири строителни хоризонта има огромно значение за преосмислянето на периодизацията на бронзовата епоха. Те се явяват непосредствено продължение на етапа „Св. Кирилово“ и представляват следващия етап от развитието на бронзовата епоха – самото начало на СБЕ. В Гълъбово I-III стр. х. заедно със съдовете, изработени на ръка, се откриват и такива, изработени на бързо гърнчарско колело, определени като импорти. Те имат точни паралели със съдове от обекти в Централна и Южна Анатолия, датирани както с абсолютни дати, така и с писмени извори в края на III и началото на II хил. пр. Хр. (Leshtakov 2002, 181-193; 2021, 22-30). Материалите от по-ранните строителни хоризонти, датирани в РБЕ III, не са публикувани.

В това изследване са използвани 1231 бр. керамични фрагмента както и 79 бр. цели или частично реставрирани съдове от I-VIII стр. х., които произхождат от спасителното проучване на могилата през 1988-89 г. и 1995 г. (кат. № 725-2034). Съдовете от гореописаните жилища от I-IV стр. х. са публикувани (Leshtakov 2002; 2016), но в каталога са включени описания, изготвени от автора. В работата са използвани и фрагментите, открити по време на почистването на шапката на могилата от т.нар. „хумусен“ пласт, които принадлежат на разрушените най-късни селища.

Селищна могила до с. Мъдрец (Гуджова могила)

Намира се на 800 м от р. Соколица, в северните поли на Сакар. Височината ѝ е около 8 м, размери в основата 135 x 125 м, северно от нея е имало извор. През 70-те години на XX в. М. Димитров прави два сондажа в централната част на могилата. Ориентирани са в посока

изток-запад, западните им граници са в най-високата част на могилата и продължават по източния ѝ склон. Резултатите от проучванията не са публикувани. Разкопките със спасителен характер са подновени през 1991 г. и продължават до 1994 г., ръководени от К. Лещаков. Основната цел на екипа е да изясни стратиграфията на могилата (Лещаков 2005а, 195).

След почистването и документирането на профилите на северния сондаж, маркиран като сондаж 1 (Leshtakov 2004, 128 Abb. 4), става ясно, че в тази част на могилата има два пласта от РБЕ. Първият е с дебелина около 0,40-0,60 м. Непосредствено под повърхността в него са открити деструкции от постройки, но техните граници не са регистрирани заради по-късни нарушения. По-ранният пласт е с дебелина между 0,60 и 0,90 м. В него са разграничени най-малко три строителни нива от РБЕ. Между тях и напластяванията от късния халколит е регистриран хиатус с дебелина между 0,15 и 0,50 м.

В профила на южния сондаж (сондаж 2) са разграничени по-ясни граници между строителните нива на раннобронзовите селища, тъй като са регистрирани горели деструкции на жилища. Затова екипът съсредоточава усилията си в тази част на могилата. В квадратите, заложили непосредствено южно от сондаж 2, са документиран жилища от четири строителни хоризонта, датирани в РБЕ III. По-добре запазени са жилищата от III-IV стр. х., разкрити в кв. О/Р18-19 (Leshtakov 2004, 122). Някои от керамичните съдове, регистрирани в тях са публикувани (Leshtakov, Kancheva-Russeva, Stoyanov 2001, 56; Leshtakov 2004, 132). Частично проучени са и два по-ранни строителни хоризонта, които остават непубликувани. Материалите от най-ранния са много малко. Според керамиката от тях и двата могат да се причислят към същия период като горните четири (кат. № 2035-2053)³⁶. При почистването на профилите на сондажите на М. Димитров са регистрирани и отделни фрагменти, които позволяват да се предположи съществуването на селище от РБЕ II (Leshtakov 2004, 132 Abb. 10, 8-9, 11-13). Разкопките приключват преди да се достигне до пластовете от този период.

В най-високата част на могилата са проучени кв. 1 и 2, разположени почти непосредствено западно от по-ранния сондаж 1, в които са регистрирани два строителни хоризонта, датирани в РБЕ (Leshtakov 2004, 128 Abb. 4). В документацията пластовете, регистрирани в тях са маркирани като I и II стр. х. Стратиграфските данни от кв. 1 са

³⁶ Благодаря на проф. К. Лещаков за предоставената ми полева документация от разкопките, както и рисунките на непубликуваните цели съдове. Описанието на технологичните им характеристики, поместено в каталога, е дело на автора.

корелирани с данните за най-горните хоризонти в проучваните квадрати, заложи южно от сондаж 2³⁷, но отношението им спрямо най-горния пласт, регистриран при почистването на сондаж 1, не е уточнено (Leshtakov 2004, 122). Всъщност трите проучвани зони, описани по-горе, са документирани в несвързани помежду си профили. Общият брой на строителните хоризонти от бронзовата епоха, тяхната последователност, както и корелацията помежду им в отделните части на могилата едва ли ще бъдат напълно изяснени преди извършването на нови проучвания.

В работата са включени общо 16 цели съда и 212 бр. керамични фрагмента от I-V стр. х. (кат. № 2035–2262; табл. 1 № 561–571). Те са добити по време на спасителните разкопки, проведени през 1993-1994 г. в квадратите, заложи южно от по-ранния сондаж 2. Част от тях произхождат от жилищата, регистрирани в III-IV стр. х (табла 198-199, 204-205). Включени са и фрагменти от най-късните разрушени строителни нива на пласта от бронзовата епоха, регистрирани в кв. 1 и 2. Сигнирани са като принадлежащи към т.нар. „хумусен“ пласт (кат. № 2035–2262). Много малка част от целите съдове и керамични фрагменти са публикувани (Leshtakov, Kancheva-Russeva, Stoyanov 2001, 56; Leshtakov 2004, 132).

II. Долината на р. Тунджа

Тунджа е най-пълноводният приток на Марица. Извира от източното подножие на връх Ботев в Средна Стара планина. Дължината ѝ на българска територия е 390 км, а нейният водосборен басейн има площ 8429 км². До навлизането ѝ в Казанлъшкото поле тя тече по дълбока планинска долина. В западната част на полето Тунджа приема своя голям ляв приток р. Тъжа. Отводнявайки Казанлъшкото поле, на изток тя приема и повърхностно течащите води на Твърдишкото и Шивачевското поле. След това меандрира през Межденишкия пролом и навлиза в просторното Сливенско поле. Още по на изток изменя рязко посоката си на течение – от изток на юг. През Ямболското и Елховското поле в нея се вливат множество сравнително малки притоци. Тук най-голям неин десен приток е р. Калница, а от малките притоци най-обширен водосбор имат реките Поповска и Араплийска. Продължавайки своето течение, южно от Елховското поле, р. Тунджа протича през

³⁷ Квадрат P18 се намира на 20 м южно от кв. 1, денивелацията в нивото на засичане на първи строителен хоризонт в двата квадрата е 0,40 м. Нивото на засичане на I стр. х. в кв. 1 е -0,46 м НМ, а в кв. P18 -0,88 м НМ.

дълбокия Сремски пролом, към края на който тя навлиза в пределите на Турция. Влива се отляво в р. Марица, в границите на гр. Одрин (Георгиев, М. 1985, 138).

II.1. Горно течение на р. Тунджа

В горното си течение реката протича през Казанлъшкото подбалканско поле, където са проучени селищните могили – Казанлък и Крън.

Селищна могила Казанлък

Селищната могила се е намирала в северозападната част на града, на брега на р. Абаята, приток на р. Тунджа. Височината ѝ е била около 5 м, а размерите при основата 75 х 85 м. Могилата е изцяло проучена от 1967 до 1974 г. от Г. Ил. Георгиев и Р. Катинчаров. Възникнала е през неолита, регистрирани са 17 стр. х. Няма запазени пластове от халколита, но са засвидетелствани отделни материали. В южната част на могилата са регистрирани четири строителни хоризонта от РБЕ с обща дебелина около 1,30 м. Те възникват върху дебел наносен пласт от реката с дебелина 1 м, под който има неолитен пласт (Николов 2008, 23).

Според К. Лещаков най-ранното селище е било оградено от масивна каменна стена. С нейното изграждане той свързва и вкопания ров, запълнен при издигането на стената. Керамиката от рова е описана като синхронна на тази регистрирана в селището (Лещаков 2005, 442-443). В. Николов предполага, че вероятно това е „ров тип рондел (святилище)“, който пресича по-ранната селищна могила и остава неразпознат от проучвателите на обекта заради липсата на контролен профил в южната част на могила. Камъните, описвани от проучвателите като ограден зид, той възприема за „частична облицовка на стените на рова“, въз основа на прилики с проучени подобни съоръжения върху селищните могили Драма-Мерджумекя и Коньово. Използването на рова е отнесено към РБЕ III, предположена е и възможна по-ранна негова фаза на съществуване през РБЕ II (Николов 2008, 24). Авторът описва три основни пласта от запълнителя на рова, които маркират фазите на съществуване му (Nikolov 2010, 327).

Според публикуваната информация от К. Лещаков горните три хоризонта, датирани в РБЕ, са силно нарушени от по-късни интервенции. Планове на жилища са регистрирани

само в IV стр. х., но техният брой, планировка или устройство не е уточнен. Анализът на керамиката от могилата е направен въз основа на 25 цели съда и 1800 керамични фрагмента със стратиграфска информация, но не се споменава колко от тях могат да се свържат с определени жилища (Лещаков 2005, 443). Керамиката от IV стр. х. на селището от бронзовата епоха е синхронизирани с Езеро IV-V стр. х., Нова Загора VIII стр. х. и Дядово VII-XII стр. х. и е отнесена към РБЕ II. Според характеристиката на керамичните съдове следващите три строителни нива са датирани в РБЕ III, т.нар. фаза „Св. Кирилово“. Керамиката от рова е разделена на по-ранна, която се синхронизира с възникването на селището от IV стр. х. Характерните фрагменти от по-късната фаза на използване са паници и купи с чучур, дисковидни похлупаци, кани и фрагменти от чаши „Св. Кирилово“ са синхронизирани с по-късните I-III стр. х. (Лещаков 2005, 447).

За целите на изследването са използвани малкото публикувани цели съдове и фрагменти, датирани в РБЕ III – таблица 1 № 582–596 (Лещаков 2005, 449-452; Николов 2008, 30). Те произхождат от силно разрушените I-III стр. х., като не е маркирано каква част от тях могат да се свържат с частично запазени жилища. Част от тях вероятно принадлежат на по-късната фаза на използване на рова. В сравнение с информацията от другите селищни могили имат по-малка информационна стойност, тъй като от публикуваните данни не може да се определи каква част от тях произхождат от затворени комплекси.

Селищна могила до с. Крън

Намира се на 50-60 м северно от с. Крън, височина 5 м, размери при основата 80 x 70 м (север-юг x изток-запад), югоизточно от нея има извор. Западната и източната периферия на могилата са нарушени от строителството на пътища, централната част на обекта – от иманярски изкопи, което провокира проучването ѝ в периода 2003-2009 г. под ръководството на В. Николов и Д. Карастоянова. Още в началото на проучванията става ясно, че това не е селищна могила от класически тип, а малко естествено възвишение, върху което лежи къснонеолитно селище от периода Караново IV (Карастоянова 2005, 11).

В централната част на могилата има пласт от РБЕ с дебелина около 0,70 м. В него е частично проучена голяма постройка, чиито размери надхвърлят 200 кв. м, както и каменна стена, която лежи над пода на постройката и няма конструктивна връзка с нея, вероятно е

по-късна. Керамичните фрагменти от пласта се отнасят към РБЕ III, етап „Св. Кирилово“, няма запазени цели съдове (Карастоянова 2005, 17-18). През 2005-2006 г. е проучван културният пласт от края на РБЕ в централната част на могилата. Регистрирани са четири строителни хоризонта, но пластът не е изчерпан докрай. Керамичният комплекс е описан като „репрезентативен за последната фаза на РБЕ“ (Андреева 2007, 8). В най-високата част на могилата са проучени ями, разграничени в три основни групи спрямо характера на техния депозит, датирани през РБЕ III. Проучвателите смятат, че тази част на могилата е била използвана за обредна дейност (Николов и др. 2010, 101).

В тази работа са включени 9 публикувани фрагмента – табл. 1 № 597–605, контекстът им на намиране не е уточнен (Карастоянова 2005, 22).

II.2. Средно течение на р. Тунджа

Средното течение на реката протича през Сливенското и Ямболското поле. В този участък е проучвана селищната могила до с. Веселиново.

Селищна могила до с. Веселиново (Малева могила)

Намира се на около 2 км югозападно от с. Веселиново, непосредствено до левия бряг на р. Тунджа. Височината ѝ е около 5,30 м, размери при основата 80 x 120 м. Северната част е отнесена от реката. През 1935 г. В. Миков проучва най-високата ѝ част (Миков 1941, 196). Материалите не са разграничени в отделни епохи, което довежда до дългосрочното възприемане на т.нар. „къса хронология“ на праисторията в българските земи. След разкопките на Караново става ясно, че материалите от Веселиново произхождат от два пласта – къснонеолитен (Веселиново I) и раннобронзов (Веселиново II), между които има засвидетелстван хиатус.

Въз основа на общата дебелина на пласта от бронзовата епоха К. Лещаков предполага съществуването на поне пет строителни хоризонта (Лещаков 1997, 58). Спрямо дълбочините на намиране на съдовете и сравнението им с тези от близките селищни могили той синхронизира най-горната част на пласта (0,20-2,20 м) с Езеро II-I стр. х. и Караново VIIb, т.е. с РБЕ III. По-ранната керамика, произхождаща от пласт с дебелина около 0,30-0,60 м, е

синхронизирана с Езеро XII-IX стр. х. (Лещаков 1997, 60-64). Познавайки се на данни от други обекти, В. Николов предполага наличието на ров, вкопан в ниската селищна могила от късния неолит. Той отнася неговото съществуване към РБЕ III (Николов 2004, 44).

За целите на изследването са използвани малкото публикуваните цели съда – таблица 1 № 572–581, които имат малка информативна стойност, тъй мястото им на намиране не е уточнено (Миков 1941, 210-220).

В обобщение на данните от основните обекти, включени в изследването, могат да се направят следните изводи за керамиката, произхождаща от тях, използвана за основа на тази работа. Най-значима информативна стойност имат съдовете и керамичните фрагменти, произхождащи от жилища и ями от с.м. Гълъбово, Мъдрец, Нова Загора, Караново и Дядово. Тъй като по-голямата част материалите от с.м. Езеро, Нова Загора, Караново и Дядово имат данни за стратиграфската си позиция, те могат да се използват за хронологическа съпоставка. От публикациите на материалите от с.м. Кирилово, Казанлък и Веселиново не може да се определи дали керамиката произхожда от определени строителни хоризонти или затворени контексти, така че използваните керамични фрагменти от тези обекти се отличават с най-малка информативност. Допълваща стойност има керамиката от откритото селище до с. м. Нова Загора и с.м. Крън.

Глава IV. Класификация и характеристика на керамиката от Югоизточна България в края на III и началото на II хил. пр. Хр.

В тази глава керамиката от разглежданите периоди е представена спрямо трите основни нива на информация, които могат да се извлекат от нея – технология на производство, основни форми съдове и тяхната украса (Shepard 1985, 95-96). Основната характеристика на керамичните съдове, които могат да се нарекат типични за РБЕ III или СБЕ, е изведена въз основа на „комбинации от специфични съчетания от признаци“ (Николов 1998, 1).

I. КЛАСИФИКАЦИЯ

I.1. ТЕХНОЛОГИЧНИ ГРУПИ (фиг. 4)

Група 1. Светлокафяв цвят на повърхността с много фино/фино/средно фино тесто. В тази група попадат общо 173 фрагмента и 12 цели съда. По-голямата част от представителите на тази група са със загладена, а по-малко са с излъскана повърхност. Повече от половината са с ангобирана повърхност като преобладава фината ангоба, около една трета нямат ангоба. Повече от две трети са с едноделен лом, което свидетелства за равномерното им изпичане (фиг. 5).

Група 2. Кафяв цвят на повърхността с много фино/фино/средно фино тесто. Половината от общо 215 фрагмента и 13 цели съда са със загладена повърхност, по-малко са тези с излъскана, като повечето са с фина или средно дебела ангоба, около една четвърт са с неангобирана повърхност. По-голямата част са с едноделен лом (фиг. 5).

Група 3. Тъмнокафяв цвят на повърхността с много фино/фино/средно фино тесто. Тук попадат общо 269 фрагмента и 9 цели съда. Приблизително по-равно са примерите със загладена и излъскана повърхност. Половината са с фина ангоба, по-малко са тези със

средно дебела и дебела ангоба, около една четвърт са без ангоба. Почти всички са изпечени при равномерна температура, тъй като ломът им е едноделен (фиг. 6).

Група 4. Кафяв/тъмнокафяв цвят на повърхността на тъмносиви/черни петна с много фино/фино/средно фино тесто. В тази група има 187 фрагмента и три цели съда. Преобладават фрагментите със загладена повърхност, тези с излъскана са около една трета, половината са с фина ангоба, средно дебелата се среща рядко, приблизително една четвърт са без ангоба. Почти всички са с едноделен лом (фиг. 6).

Група 5. Тъмносив цвят на повърхността с много фино/фино/средно фино. Тук попадат 485 фрагмента и седем цели съда. Най-голям дял имат тези със загладена повърхност и приблизително два пъти по-малко – с излъскана. Повечето са с фина ангоба, около една трета са без ангоба. Преобладават фрагменти с едноделен лом, по-малко са представителите с двуделен и триделен (фиг. 7).

Група 6. Тъмносив цвят на повърхността на светлокафеви/кафеви петна с много фино/фино/средно фино тесто. Има общо 50 фрагмента и 12 цели съда. Сравнително по-равно са представени фрагментите със загладена и излъскана повърхност, повечето са с фина ангоба и едноделен лом (фиг. 7).

Група 7. Черен цвят на повърхността с много фино/фино/средно фино тесто. В тази група има общо 154 фрагмента и пет цели съда. Най-много са с излъскана и полирана повърхност, със загладена са около една трета. Повече от половината са с фина ангоба и едноделен лом (фиг. 8).

Група 8. Светлокафяв цвят на повърхността със средно грубо/грубо/много грубо тесто. В групата са отчетени 62 фрагмента и четири цели съда, като почти всички са със загладена повърхност, тези с излъскана са изключения. По-голямата част са без ангоба, но има и такива с фина. Преобладават изпечените при равномерна температура и едноделен лом (фиг. 8).

Група 9. Кафяв цвят на повърхността със средно грубо/грубо/много грубо тесто. Групата е представена от 81 фрагмента и шест цели съда, преобладават тези със загладена повърхност, повечето са без ангоба, около една четвърт са с фина и една четвърт са със средно дебела ангоба. Почти всички имат едноделен лом (фиг. 9).

Група 10. Тъмнокафяв цвят на повърхността със средно грубо/грубо/много грубо тесто. Тук попадат 86 фрагмента и три цели съда, като около две трети са със загладена повърхност. Около една трета нямат ангоба, преобладават тези със средно дебела ангоба. Около две трети са с едноделен лом, другите вероятно са изпечени при неравномерна температура (фиг. 9).

Група 11. Кафяв/тъмнокафяв цвят на повърхността на тъмносиви/черни петна със средно грубо/грубо/много грубо тесто. Представени са 50 фрагмента и 12 цели съда. Повечето са със загладена повърхност, по-малко са с излъскана. Около една трета нямат ангоба, другите са предимно с фина, но има и такива със средно дебела. По-голямата част са с едноделен лом (фиг. 10).

Група 12. Тъмносив цвят на повърхността със средно грубо/грубо/много грубо тесто. Тук попадат 135 фрагмента и 14 цели съда, повече от половината са със загладена повърхност, има много малко с излъскана. Около две трети нямат ангоба, изключения са тези с фина и средно дебела ангоба. По-голямата част са с едноделен лом (фиг. 10).

Група 13. Тъмносив цвят на повърхността на светлокафеви/кафеви петна със средно грубо/грубо/много грубо тесто. Има 22 фрагмента и два цели съда, от които половината са със загладена повърхност, една трета не са ангобирани. Повечето имат едноделен лом (фиг. 11).

Група 14. Черен цвят на повърхността със средно грубо/грубо/много грубо тесто. В тази група има 40 фрагмента и един цял съд, половината са с излъскана, по-малко са тези със загладена повърхност. Повечето са със средно дебела и дебела ангоба, но има и такива с фина, около една трета не са ангобирани, повечето притежават едноделен лом (фиг. 11).

I.2. ТИПОЛОГИЯ

А. Паници (фиг. 1.1 – 1.2)

I Обърнато конични

I.1. С прави стени

I.1.1. Без дръжки/без запазени дръжки

I.1.1.a. Заоблен ръб на устието

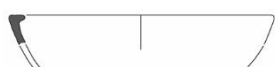
I.1.1.b. Изтънен ръб на устието

I.1.1.c. Косо отрязан ръб на устието

I.1.1.d. Удебелен ръб на устието

I.1.1.e. Пречупен навътре ръб на устието/Z-образен

профил

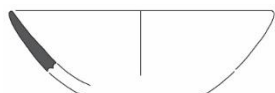
I.1.1.f. Т-образен ръб на устието

I.2. С леко издути стени

I.2.1. Без дръжки/без запазени дръжки

I.2.1.a. Заоблен ръб на устието

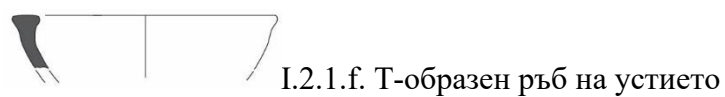
I.2.1.b. Изтънен ръб на устието

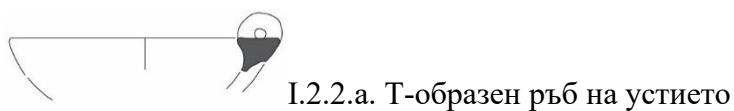
I.2.1.c. Косо отрязан ръб на устието

I.2.1.d. Удебелен ръб на устието

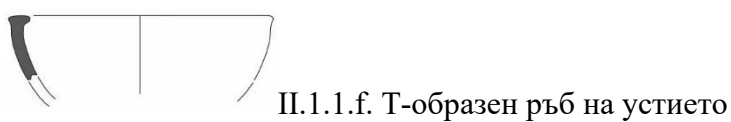
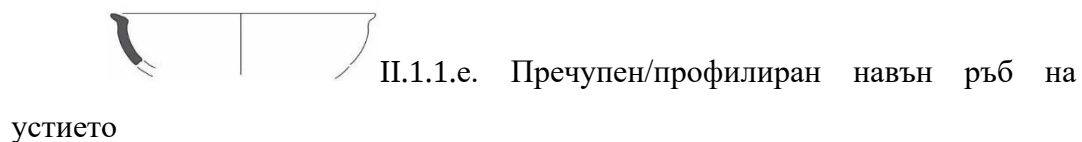
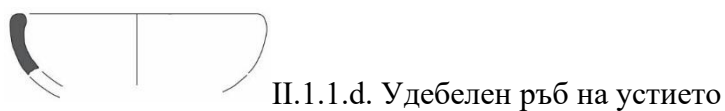
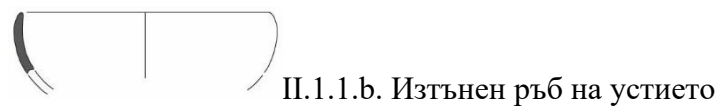
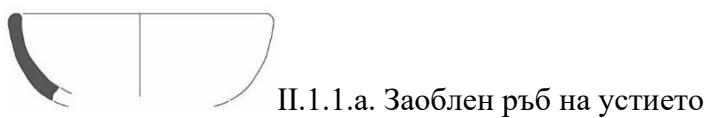
I.2.2. Вертикални дръжки върху ръба на устието

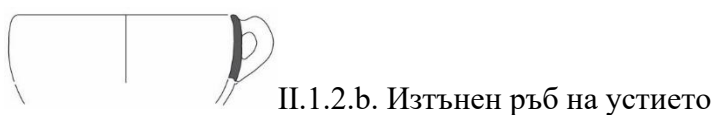
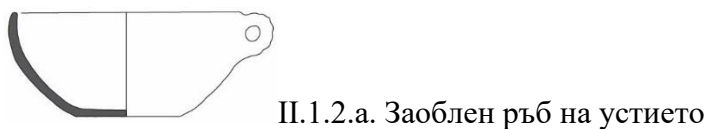
II Полусферични

II.1. Отворени

II.1.1. Без дръжки/без запазени дръжки

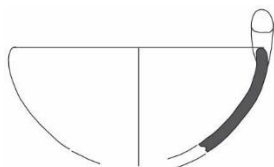
II.1.2. С вертикална дръжка непосредствено под ръба на устието

II.1.2.с. Косо отрязан ръб на устието

II.1.3. С хоризонтална дръжка, издигаща се над ръба на устието

II.1.3.а. Заоблен ръб на устието

II.2. Със слабо завито навътре устие

II.2.1. Без дръжки/без запазени дръжки

II.2.1.а. Заоблен ръб на устието

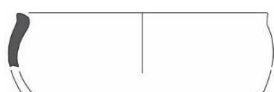
II.2.1.б. Изгънен ръб на устието

II.2.1.с. Косо отрязан ръб на устието

II.2.1.д. Удебелен ръб на устието

II.2.1.е. С пречупен навън ръб на устието

II.2.2. С вертикална дръжка непосредствено под ръба на устието

II.2.2.а. Заоблен ръб на устието

II.2.2.б. Изгънен ръб на устието

II.2.2.с. С пречупен навън ръб на устието

II.2.3. С вертикална дръжка, издигаща се над ръба на устието

II.2.3.а. Заоблен ръб на устието

II.2.4. С хоризонтална дръжка, издигаща се над ръба на устието

II.2.4.а. Заоблен ръб на устието

II.2.4.b. Изтънен ръб на устието

II.2.4.c. Косо отрязан ръб на устието

II.2.5. С чучур

II.2.5.a. Заоблен ръб на устието

II.2.6. С улей и хоризонтална дръжка, издигаща се над ръба на устието, поставена срещу него

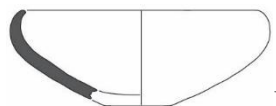
III Със силно завито навътре устие

III.1. Завиване по-близо до устието

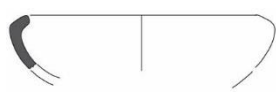
III.1.1. Без дръжки/без запазени дръжки

III.1.1.a. Заоблен ръб на устието

III.1.1.b. Изтънен ръб на устието

III.1.1.c. Косо отрязан ръб на устието

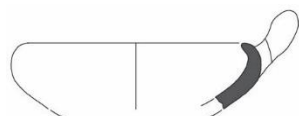
III.1.1.d. Удебелен ръб на устието

III.1.2. С вертикална дръжка, издигаща се над ръба на устието

III.1.2.a. Изтънен ръб на устието

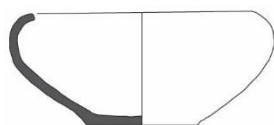
III.1.3. С хоризонтална дръжка, издигаща се над ръба на устието

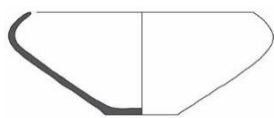
III.1.3.a. Заоблен ръб на устието

III.2. Завиване по-близо до централната част на тялото

III.2.1. Без дръжки/без запазени дръжки

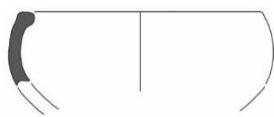
III.2.1.a. Заоблен ръб на устието

III.2.1.b. Изтънен ръб на устието

III.2.1.c. Косо отрязан ръб на устието

III.2.1.d. Удебелен ръб на устието

III.2.1.e. Леко извит навън ръб на устието

III.2.2. С вертикална дръжка непосредствено под ръба на устието

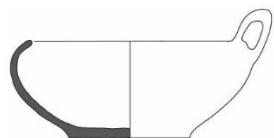

III.2.2.a. Заоблен ръб на устието

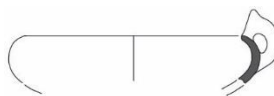

III.2.2.b. Изтънен ръб на устието

III.2.3. С вертикална дръжка, издигаща се над ръба на устието

III.2.3.a. Заоблен ръб на устието

III.2.3.b. Изтънен ръб на устието

III.2.3.c. Косо отрязан ръб на устието

III.2.3.d. Удебелен ръб на устието

III.2.4. С хоризонтална дръжка, издигаща се над ръба на устието

III.2.4.a. Заоблен ръб на устието

III.2.4.b. Изтънен ръб на устието

III.2.5. С чучур

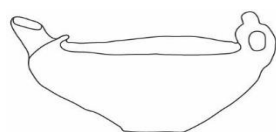

III.2.5.a. Заоблен ръб на устието

III.2.5.b. Леко извит навън ръб на устието

III.2.6. С чучур и вертикална дръжка, издигаща се над ръба на устието, поставена срещу него

III.2.6.a. Заоблен ръб на устието

IV С пречупен навътре профил

IV.1. Пречупване по-близо до устието и мек профил

IV.1.1. Без дръжки/без запазени дръжки

IV.1.1.a. Заоблен ръб на устието

IV.1.1.b. Изтънен ръб на устието

IV.1.1.c. Косо отрязан ръб на устието

IV.1.2. С вертикална дръжка, издигаща се над ръба на устието

IV.1.2.a. Заоблен ръб на устието

IV.2. Пречупване по-близо до устието и остър профил

IV.2.1. Без дръжки/без запазени дръжки

IV.2.1.a. Заоблен ръб на устието

IV.2.1.b. Изтънен ръб на устието

IV.2.1.c. Косо отрязан ръб на устието

IV.3. Пречупване по-близо до централната част на тялото и мек профил

IV.3.1. Без дръжки/без запазени дръжки

IV.3.1.a. Заоблен ръб на устието

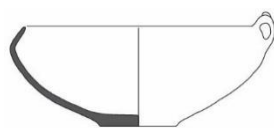

IV.3.1.b. Изтънен ръб на устието

IV.3.1.c. Удебелен ръб на устието

IV.3.2. С вертикална дръжка, издигаща се над ръба на устието

IV.3.2.a. Изтънен ръб на устието

IV.3.3. С хоризонтална дръжка, издигаща се над ръба на устието

IV.3.3.a. Изтънен ръб на устието

IV.4. Пречупване по-близо до централната част на тялото и остър профил

IV.4.1. Без дръжки/без запазени дръжки

IV.4.1.a. Заоблен ръб на устието

IV.4.1.b. Изтънен ръб на устието

IV.4.1.c. Косо отрязан ръб на устието

IV.4.1.d. Удебелен ръб на устието

IV.4.2. С хоризонтална дръжка, издигаща се над ръба на устието

IV.4.2.a. Заоблен ръб на устието

IV.4.2.b. Изтънен ръб на устието

V С пречупен навън профил

V.1. Право устие

V.1.1. Без дръжки/без запазени дръжки

V.1.1.a. Заоблен ръб на устието

V.1.1.b. Изтънен ръб на устието

V.1.1.c. Леко извит навън ръб на устието

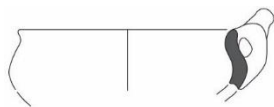
V.2. Леко извито навън устие

V.2.1. Без дръжки/без запазени дръжки

V.2.1.a. Заоблен ръб на устието

V.2.2. С вертикална дръжка, издигаща се над ръба на устието

V.2.2.a. Удебелен ръб на устието

V.3. Силно извито навън устие /S-овиден профил

V.3.1. Без дръжки/без запазени дръжки

V.3.1.a. Заоблен ръб на устието

V.3.1.b. Изтънен ръб на устието

V.3.1.c. Косо отрязан ръб на устието

В. Купи (фиг. 1.3 – 1.4)

I Обърнато конични

I.1. С прави стени

I.1.1. Без дръжки/без запазени дръжки

I.1.1.a. Заоблен ръб на устието

I.1.1.b. Косо отрязан ръб на устието

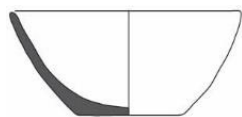
I.1.2. С вертикална дръжка под ръба на устието

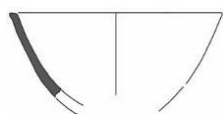
I.1.2.a. Заоблен ръб на устието

I.2. С леко издути стени

I.2.1. Без дръжки/без запазени дръжки

I.2.1.a. Заоблен ръб на устието

I.2.1.b. Косо отрязан ръб на устието

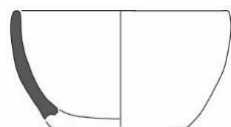

I.2.1.c. Т-образен ръб на устието

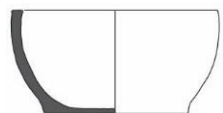
II Полусферични

II.1. Отворени

II.1.1. Без дръжки/без запазени дръжки

II.1.1.a. Заоблен ръб на устието

II.1.1.b. Равен ръб на устието

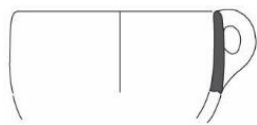

II.1.1.c. Удебелен ръб на устието

II.1.1.d. Извит навън ръб на устието

II.1.2. С вертикална дръжка непосредствено под ръба на устието

II.1.2.a. Заоблен ръб на устието

II.1.2.b. Изтънен ръб на устието

II.1.3. С вертикална дръжка под ръба на устието

II.1.3.a. Заоблен ръб на устието

II.1.4. С хоризонтална дръжка под ръба на устието

II.1.4.a. Заоблен ръб на устието

II.2. Със слабо завито навътре устие

II.2.1. Без дръжки/без запазени дръжки

II.2.1.a. Заоблен ръб на устието

II.2.1.b. Изтънен ръб на устието

II.2.1.c. Равен ръб на устието

II.2.1.d. Удебелен ръб на устието

II.2.1.e. Извит навън ръб на устието

II.2.1.f. Пречупен навън ръб на устието

II.2.1.g. Т-образен ръб на устието

II.2.2. С вертикална дръжка непосредствено под ръба на устието

II.2.2.a. Заоблен ръб на устието

II.2.3. С вертикална дръжка, издигаща се над ръба на устието

II.2.3.a. Заоблен ръб на устието

II.2.3.b. Извит навън ръб на устието

II.2.4. С вертикална дръжка в най-издутата част на тялото

II.2.4.a. Заоблен ръб на устието

II.2.4.b. Извит навън ръб на устието

II.2.5. С чучур

II.2.5.a. Заоблен ръб на устието

II.2.5.b. Пречупен навън ръб на устието

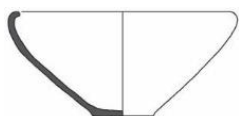

II.2.6. С улей и вертикална дръжка, издигаща се над ръба на устието, поставена срещу него

III Със силно завито навътре устие

III.1. Завиване по-близо до устието

III.1.1. Без дръжки/без запазени дръжки

III.1.1.a. Заоблен ръб на устието

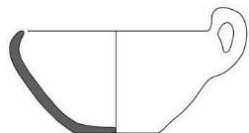

III.1.1.b. Изгънен ръб на устието

III.1.1.с. Косо отрязан ръб на устието

III.1.2. С вертикална дръжка, издигаща се над ръба на устието

III.1.2.а. Заоблен ръб на устието

III.2. Завиване по-близо до централната част на тялото

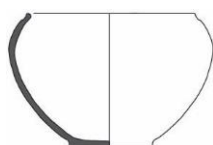
III.2.1. Без дръжки/без запазени дръжки

III.2.1.а. Заоблен ръб на устието

III.2.1.б. Изтънен ръб на устието

III.2.1.с. Удебелен ръб на устието

III.2.2. С вертикална дръжка, издигаща се над ръба на устието

III.2.2.а. Заоблен ръб на устието

III.2.3. С вертикална/и дръжка/и в най-издутата част на тялото

III.2.3.а. Заоблен ръб на устието

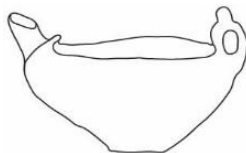
III.2.3.б. Удебелен отрязан ръб на устието

III.2.4. С чучур

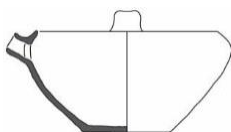
III.2.4.а. Заоблен ръб на устието

III.2.5. С чучур и вертикална дръжка, издигаща се над ръба на устието, поставена срещу него

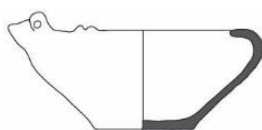
III.2.5.a. Заоблен ръб на устието

III.2.6. С чучур и вертикална дръжка, издигаща се над ръба на устието, поставена в срещуположната на чучура ос

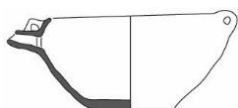
III.2.6.a. Заоблен ръб на устието

III.2.7. С чучур и две вертикални дръжки, издигаща се над ръба на устието, поставени над и срещу него

III.2.7.a. Заоблен ръб на устието

III.2.8. С чучур и две вертикални дръжки, издигащи се над ръба на устието, поставени над и срещу него

III.2.8.a. Заоблен ръб на устието

IV С пречупен навътре профил

IV.1. Пречупване по-близо до устието и мек профил

IV.1.1. Без дръжки

IV.1.1.a. Заоблен ръб на устието

IV.1.1.b. Изтънен ръб на устието

IV.2. Пречупване по-близо до централната част на тялото и мек профил

IV.2.1. Без дръжки

IV.2.1.a. Заоблен ръб на устието

IV.2.2. С чучур

IV.2.2.a. Заоблен ръб на устието

V Сплеснато сферични

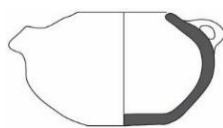
V.1. Без яка

V.1.1. Без дръжки/без запазени дръжки

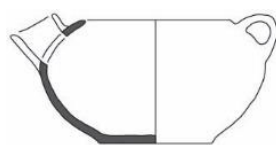
V.1.1.a. Заоблен ръб на устието

V.1.2. С чучур и вертикална дръжка под ръба на устието, поставена срещу него

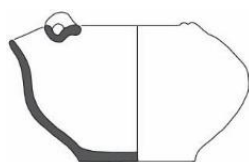
V.1.2.a. Заоблен ръб на устието

V.1.3. С чучур и вертикална дръжка, издигаща се над ръба на устието, поставена срещу него

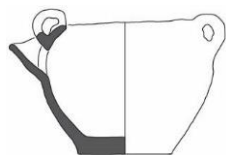
V.1.3.a. Заоблен ръб на устието

V.1.4. С чучур и вертикална дръжка, издигаща се над ръба на устието, поставена над него

V.1.4.a. Заоблен ръб на устието

V.1.5. С чучур и две вертикални дръжки, издигащи се над ръба на устието, поставени над и срещу него

V.1.5.a. Заоблен ръб на устието

V.2. Цилиндрична яка

V.2.1. Без дръжки/без запазени дръжки

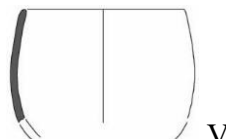

V.2.1.a. Заоблен ръб на устието

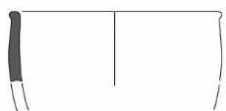
VI Овоидно тяло

VI.1. Отворени

VI.1.1. Без дръжки/без запазени дръжки

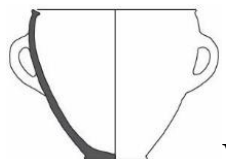

VI.1.1.a. Заоблен ръб на устието

VI.1.1.b. Удебелен ръб на устието

VI.1.2. С две вертикални дръжки в най-издутата част на тялото

VI.1.2.a. Т-образен ръб на устието

VI.2. Със слабо завито навътре устие

VI.2.1. Без дръжки/без запазени дръжки

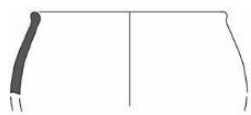
VI.2.1.a. Заоблен ръб на устието

VI.2.1.b. Изтънен ръб на устието

VI.2.1.c. Косо отрязан ръб на устието

VI.2.1.d. Удебелен ръб на устието

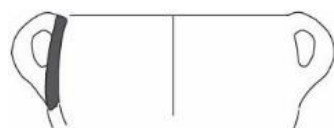

VI.2.1.e. Извит навън ръб на устието

VI.2.2. С две вертикални дръжки непосредствено под ръба на устието

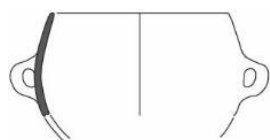

VI.2.2.a. Заоблен ръб на устието

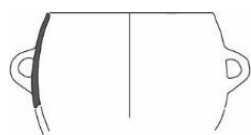

VI.2.2.b. Косо отрязан ръб на устието

VI.2.3. С две вертикални дръжки в най-издутата част на тялото

VI.2.3.a. Заоблен ръб на устието

VI.2.3.b. Изтънен ръб на устието

VI.2.3.c. Косо отрязан ръб на устието

VI.2.3.d. Извит навън ръб на устието

VI.3. Цилиндрична яка

VI.3.1. Без дръжки/без запазени дръжки

VI.3.1.a. Заоблен ръб на устието

VI.3.1.b. Изтънен ръб на устието

VI.3.1.с. Удебелен ръб на устието

VI.3.2. С две вертикални дръжки в най-издутата част на тялото

VI.3.2.a. Заоблен ръб на устието

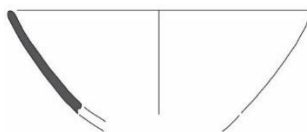
VI.3.2.b. Извит навън ръб на устието

С. Блюда (фиг. 1.5)

I Обърнато конични

I.1. С прави стени

I.1.1. Без дръжки/без запазени дръжки

I.1.1.a. Заоблен ръб на устието

I.1.1.b. Пречупен навътре ръб на устието

I.2. С леко издути стени

I.2.1. Без дръжки/без запазени дръжки

I.2.1.a. Заоблен ръб на устието

I.2.1.b. Косо отрязан ръб на устието

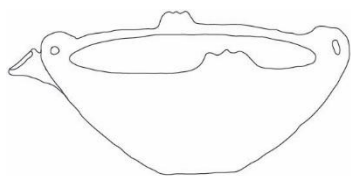

I.2.1.c. Удебелен ръб на устието

I.2.1.d. Завит навътре ръб на устието

I.2.2. С дръжки върху ръба на устието и чучур

I.2.2.a. Заоблен ръб на устието

II Полусферични

II.1. Отворени

II.1.1. Без дръжки/без запазени дръжки

II.1.1.a. Косо отрязан ръб на устието

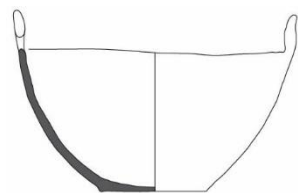

II.1.1.b. Пречупен навътре ръб на устието

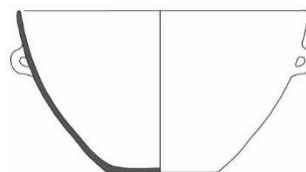
II.1.1.c. Т-образен ръб на устието

II.1.2. С хоризонтални дръжки, издигащи се над ръба на устието

II.1.2.a. Заоблен ръб на устието

II.1.3. С вертикални дръжки в най-издутата част на тялото

II.1.3.a. Заоблен ръб на устието

II.2. Слабо завито навътре устие

II.2.1. Без дръжки/без запазени дръжки

II.2.1.a. Заоблен ръб на устието

II.2.1.b. Косо отрязан ръб на устието

III Със силно завито навътре устие

III.1. Завиване по-близо до устието

III.1.1. Без дръжки/без запазени дръжки

III.1.1.a. Заоблен ръб на устието

III.1.2. С вертикална дръжка, издигаща се над ръба на устието

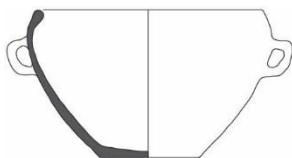

III.1.2.a. Заоблен ръб на устието

III.1.3. С вертикална/и дръжка/и под най-издутата част на тялото

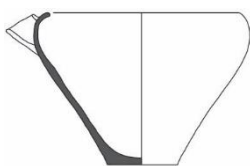

III.1.3.a. Заоблен ръб на устието

III.1.3.b. Удебелен ръб на устието

III.1.4. С чучур

III.1.4.a. Заоблен ръб на устието

III.2. Завиване по-близо до централната част на тялото

III.2.1. Без дръжки/без запазени дръжки

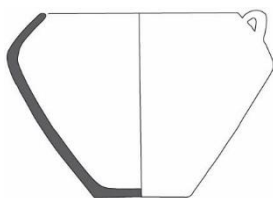

III.2.1.a. Заоблен ръб на устието

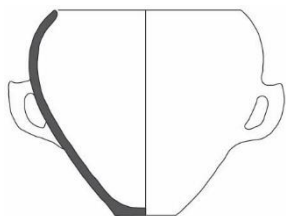
III.2.1.b. Удебелен ръб на устието

III.2.2. С вертикална дръжка, издигаща се над ръба на устието

III.2.2.a. Заоблен ръб на устието

III.2.3. С вертикална/и дръжка/и под най-издутата част на тялото

III.2.3.a. Заоблен ръб на устието

D. Чаши (фиг. 1.6)

I Полусферично тяло

I.1. Отворени

I.1.1. С една дръжка, която не излиза над ръба на устието

I.1.1.a. Равно дъно

I.2. С леко завито навътре устие

I.2.1. С една дръжка, която не излиза над ръба на устието

I.2.1.a. Равно дъно

II Сферично тяло

II.1. Извито навън устие

II.1.1. С една дръжка, която не излиза над ръба на устието

II.1.1.a. Заоблено дъно

II.1.2. С една дръжка, издигаща се над ръба на устието

II.1.2.a. Равно дъно

II.1.2.b. Конкавно дъно

II.2. С къса цилиндрична шия

II.2.1. С една дръжка, издигаща се над ръба на устието

II.2.1.a. Равно дъно

II.3. С обърнато конична шия

II.3.1. С една дръжка, издигаща се над ръба на устието

II.3.1.a. Равно дъно

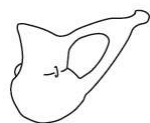

II.3.1.b. Заоблено дъно

II.3.2. С една дръжка, издигаща се над ръба на устието, силно издължена

II.3.2.a. Равно дъно

II.3.2.b. Заоблено дъно

II.4. С висока цилиндрична шия

II.4.1. С една дръжка, издигаща се над ръба на устието

II.4.1.a. Равно дъно

II.4.1.b. Заоблено дъно

II.5. С висока цилиндрична шия и извито навън устие

II.5.1. С една дръжка, издигаща се над ръба на устието

II.5.1.a. Равно дъно

II.5.1.b. Заоблено дъно

III. Сплеснато сферично тяло

III.1. С обърнато конична шия

III.1.1. С една дръжка, издигаща се над ръба на устието

III.1.1.a. Равно дъно

III.1.1.b. Заоблено дъно

III.1.1.c. Конкавно дъно

III.1.2. С една дръжка, издигаща се над ръба на устието, силно издължена

III.1.2.a. Равно дъно

III.1.2.b. Заоблено дъно

III.1.2.c. Конкавно дъно

III.1.3. С две дръжки, издигащи се над ръба на устието

III.1.3.a. Равно дъно

III.2. С висока цилиндрична шия

III.2.1. С една дръжка, издигаща се над ръба на устието

III.2.1.a. Равно дъно

III.2.1.b. Заоблено дъно

III.3. С висока цилиндрична шия и извито навън устие

III.3.1. С една дръжка, издигаща се над ръба на устието

III.3.1.a. Равно дъно

III.3.1.b. Заоблено дъно

III.3.1.c. Конкавно дъно

III.3.2. С една дръжка, издигаща се над ръба на устието, силно издължена

III.3.2.a. Равно дъно

III.3.2.b. Заоблено дъно

III.3.3. С две дръжки, които не излизат над ръба на устието

III.3.3.a. Равно дъно

III.3.4. С две дръжки, издигащи се над ръба на устието

III.3.4.a. Заоблено дъно

Е. Кани (фиг. 1.6)

I Сферично тяло

I.1. С плавен профил и неотделена шия

I.1.1. С дръжка, захваната под ръба на устието

I.1.1.a. Равно дъно

I.1.2. С дръжка, захваната от ръба на устието и издигаща се над него

I.1.2.a. Равно дъно

I.2. С обърнато конична шия и косо отрязано устие

I.2.1. С дръжка, захваната под ръба на устието

I.2.1.a. Равно дъно

I.2.1.b. Конкавно дъно

I.2.2. С дръжка, захваната от ръба на устието и издигаща се над него

I.2.2.a. Равно дъно

I.2.2.b. Конкавно дъно

I.3. С цилиндрична шия

I.3.1. С дръжка, захваната под ръба на устието

I.3.1.a. Равно дъно

I.3.2. С дръжка, захваната под ръба на устието и издигаща се над него

I.3.2.a. Равно дъно

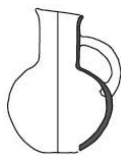
I.3.3. С чучур и дръжка, захваната от ръба на устието и издигаща се над него

I.3.3.a. Равно дъно

I.4. С цилиндрична шия, косо отрязано устие и извит/пречупен навън ръб на устието

I.4.1. С дръжка, захваната под ръба на устието

I.4.1.a. Равно дъно

I.4.2. С дръжка, захваната от ръба на устието и издигаща се над него

I.4.2.a. Равно дъно

I.5. С конична шия, косо отрязано устие и извит/пречупен навън ръб на устието

I.5.1. С дръжка, захваната под ръба на устието

I.5.1.a. Равно дъно

II Сплеснато сферично тяло

II.1. С обърнато конична шия и косо отрязано устие

II.1.1. С дръжка, захваната под ръба на устието

II.1.1.a. Равно дъно

II.1.2. С дръжка, захваната от ръба на устието и издигаща се над него

II.1.2.a. Равно дъно

II.1.2.b. Конкавно дъно

II.2. С цилиндрична шия

II.2.1. С дръжка, захваната под ръба на устието

II.2.1.a. Равно дъно

II.2.2. С дръжка, захваната от ръба на устието и издигаща се над него

II.2.2.a. Равно дъно

II.3. С цилиндрична шия, косо отрязано и извито/пречупено навън устие

II.3.1. С дръжка, захваната под ръба на устието

II.3.1.a. Равно дъно

II.3.1.b. Конкавно дъно

II.3.2. С дръжка, захваната от ръба на устието и издигаща се над него

II.3.2.a. Равно дъно

II.4. С конична шия, косо отрязано и извито/пречупено навън устие

II.4.1. С дръжка, захваната под ръба на устието

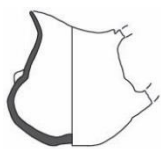

II.4.1.a. Равно дъно

II.4.2. С дръжка, захваната от ръба на устието и издигаща се над него

II.4.2.a. Равно дъно

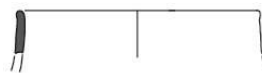
II.4.2.b. Конкавно дъно

Ф. Гърнета (фиг. 1.7 – 1.8)

I Овоидно тяло

I.1. Отворени

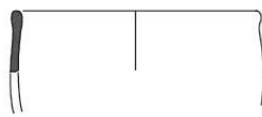
I.1.1. Без дръжки/без запазени дръжки

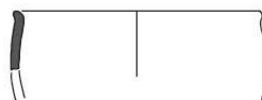
I.1.1.a. Заоблен ръб на устието

I.1.1.b. Изтънен ръб на устието

I.1.1.c. Удебелен ръб на устието

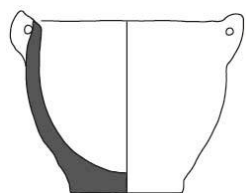

I.1.1.d. Извит навън ръб на устието

I.1.2. Две вертикални дръжки непосредствено под ръба на устието

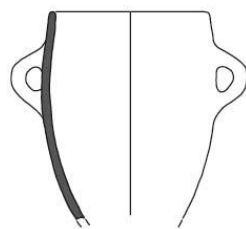

I.1.2.a. Заоблен ръб на устието

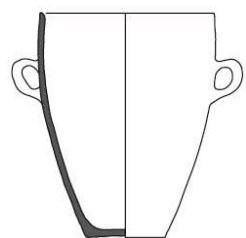

I.1.2.b. Косо отрязан ръб на устието

I.1.3. Две вертикални дръжки в най-издутата част на тялото

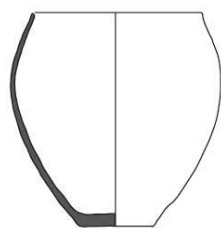
I.1.3.a. Заоблен ръб на устието

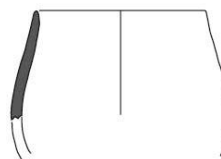
I.1.3.b. Косо отрязан ръб на устието

I.2. Със слабо завито навътре устие

I.2.1. Без дръжки/без запазени дръжки

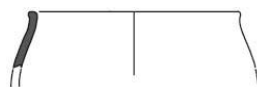
I.2.1.a. Заоблен ръб на устието

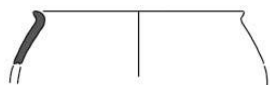
I.2.1.b. Косо отрязан ръб на устието

I.2.1.c. Изтънен ръб на устието

I.2.1.d. Удебелен ръб на устието

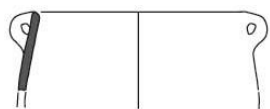

I.2.1.e. Извит навън ръб на устието

I.2.2. Две вертикални дръжки непосредствено под ръба на устието

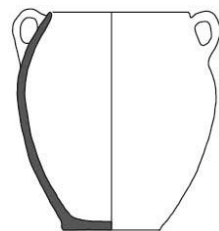

I.2.2.a. Заоблен ръб на устието

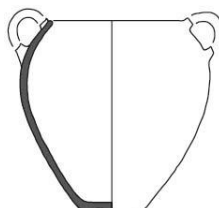

I.2.2.b. Косо отрязан ръб на устието

I.2.3. Две вертикални дръжки непосредствено под ръба на устието, издигащи се над него

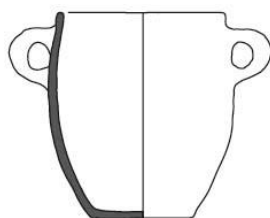

I.2.3.a. Заоблен ръб на устието

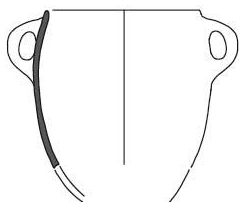

I.2.3.b. Удебелен ръб на устието

I.2.4. Две вертикални в горната част на тялото

I.2.4.a. Заоблен ръб на устието

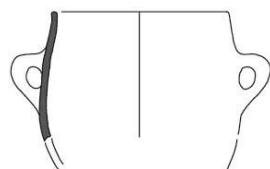

I.2.4.b. Изтънен ръб на устието

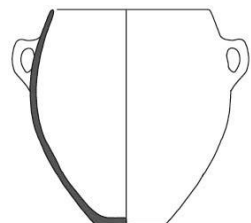

I.2.4.c. Косо отрязан ръб на устието

I.2.5. Две вертикални дръжки в най-издутата част на тялото

I.2.5.a. Заоблен ръб на устието

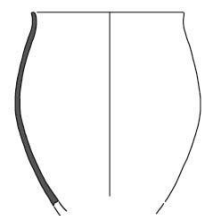
I.2.5.b. Изтънен ръб на устието

I.2.5.c. Удебелен ръб на устието

I.3. С цилиндрична яка

I.3.1. Без дръжки/без запазени дръжки

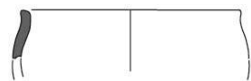
I.3.1.a. Заоблен ръб на устието

I.3.1.b. Изтънен ръб на устието

I.3.1.c. Извит навън ръб на устието

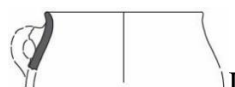

I.3.1.d. Косо отрязан ръб на устието

I.3.2. Две вертикални дръжки в горната част на тялото

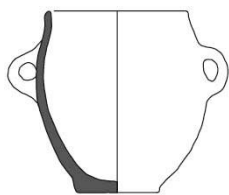

I.3.2.a. Заоблен ръб на устието

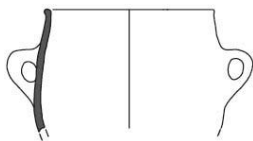

I.3.2.b. Извит навън ръб на устието

I.3.3. Две вертикални дръжки в най-издутата част на тялото

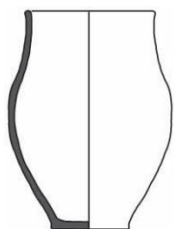
I.3.3.a. Заоблен ръб на устието

I.3.3.b. Удебелен ръб на устието

I.4. С цилиндрична шия

I.4.1. Без дръжки/без запазени дръжки

I.4.1.a. Заоблен ръб на устието

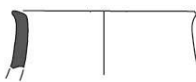
I.4.1.b. Изгънен ръб на устието

I.4.1.c. Косо отрязан ръб на устието

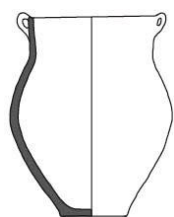

I.4.1.d. Удебелен ръб на устието

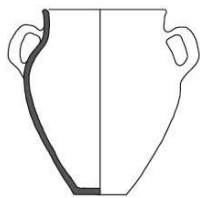
I.4.1.e. Извит навън ръб на устието

I.4.2. Две вертикални дръжки непосредствено под ръба на устието, издигащи се над него

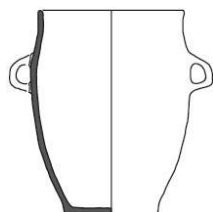
I.4.2.a. Заоблен ръб на устието

I.4.3. Две вертикални дръжки на прехода между шията и тялото

I.4.3.a. Заоблен ръб на устието

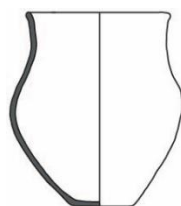
I.4.4. Две вертикални дръжки в най-издутата част на тялото

I.4.4.a. Заоблен ръб на устието

I.5. С хиперboloидна шия

I.5.1. Без дръжки/без запазени дръжки

I.5.1.a. Заоблен ръб на устието

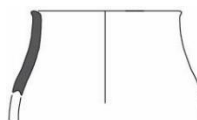
I.5.1.b. Изтънен ръб на устието

I.5.1.c. Косо отрязан ръб на устието

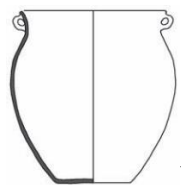

I.5.1.d. Удебелен ръб на устието

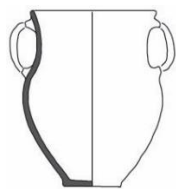
I.5.1.e. Извит навън ръб на устието

I.5.2. Две вертикални дръжки непосредствено под ръба на устието

I.5.2.a. Удебелен ръб на устието

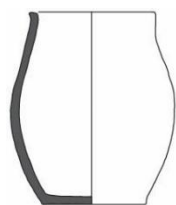
I.5.3. Две вертикални дръжки на прехода между шията и тялото

I.5.3.a. Заоблен ръб на устието

I.6. С конична шия

I.6.1. Без дръжки/без запазени дръжки

I.6.1.a. Заоблен ръб на устието

I.6.1.b. Изтънен ръб на устието

I.6.1.c. Удебелен ръб на устието

II Сферично тяло

II.1. С цилиндрична яка

II.1.1. Без дръжки/без запазени дръжки

II.1.1.a. Заоблен ръб на устието

II.1.1.b. Удебелен ръб на устието

II.1.2. Две вертикални дръжки на прехода между яката и тялото

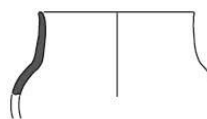
II.1.2.a. Удебелен ръб на устието

II.2. С цилиндрична шия

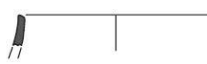
II.2.1. Без дръжки/без запазени дръжки

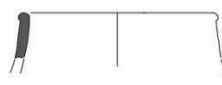
II.2.1.a. Заоблен ръб на устието

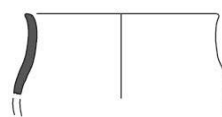
II.2.1.b. Изтънен

II.2.1.c. Косо отрязан

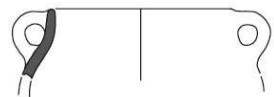

II.2.1.d. Удебелен ръб на устието

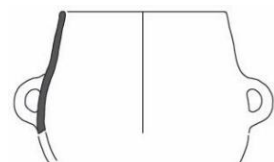
II.2.1.e. Извит навън ръб на устието

II.2.2. Две вертикални дръжки непосредствено под ръба на устието

II.2.2.a. Заоблен ръб на устието

II.2.3. Две вертикални дръжки в най-издутата част на тялото

II.2.3.a. Заоблен ръб на устието

II.3. С хиперболоидна шия

II.3.1. Без дръжки/без запазени дръжки

II.3.1.a. Заоблен ръб на устието

II.3.1.b. Изгънен ръб на устието

II.3.1.c. Косо отрязан ръб на устието

II.3.1.d. Удебелен ръб на устието

II.3.1.e. Извит навън ръб на устието

II.3.2. Две вертикални дръжки непосредствено под ръба на устието

II.3.2.a. Заоблен ръб на устието

II.3.3. Две вертикални дръжки в най-издутата част на тялото

II.3.3.a. Заоблен ръб на устието

II.4. С обърната конична шия

II.4.1. Вертикална дръжка върху плещите

II.4.1.a. Заоблен ръб на устието

III Сплеснато сферично тяло

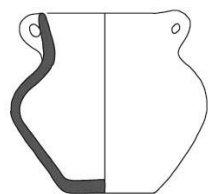
III.1. С обърната конична шия

III.1.1. Без дръжки/без запазени дръжки

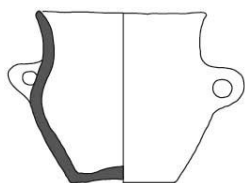
III.1.1.a. Заоблен ръб на устието

III.1.2. Две вертикални дръжки непосредствено под ръба на устието

III.1.2.a. Заоблен ръб на устието

III.1.3. Две вертикални дръжки в най-издутата част на тялото

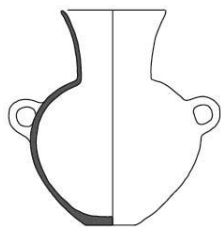
III.1.3.a. Заоблен ръб на устието

G. Амфоровидни съдове (фиг. 1.9)

I Сферично тяло

I.1. С обърната конична шия

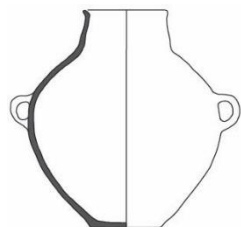
I.1.1. Две вертикални дръжки в най-издутата част на тялото

I.1.1.a. Заоблен ръб на устието

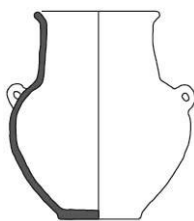
I.2. С цилиндрична шия и извито/пречупено навън устие

I.2.1. Две вертикални дръжки в най-издутата част на тялото

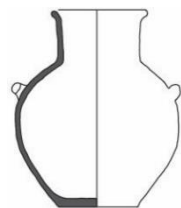
I.2.1.a. Заоблен ръб на устието

I.2.2. Две вертикални дръжки върху плещите

I.2.2.a. Удебелен ръб на устието

I.2.3. Две хоризонтални дръжки върху плещите

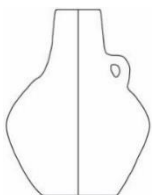

I.2.3.a. Удебелен ръб на устието

II Сплеснато сферично тяло

II.1. С цилиндрична шия

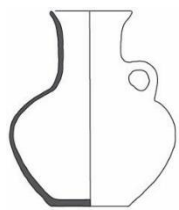
II.1.1. Една вертикална дръжка в основата на шията

II.1.1.a. Заоблен ръб на устието

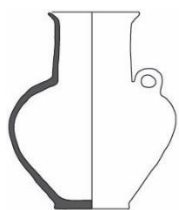
II.2. С цилиндрична шия и извито/пречупено навън устие

II.2.1. Една вертикална дръжка в основата на шията

II.2.1.a. Заоблен ръб на устието

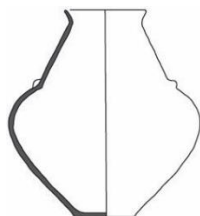
II.2.2. Една вертикална дръжка върху плещите

II.2.2.a. Изтънен ръб на устието

II.3. С конична шия и извито/пречупено навън устие

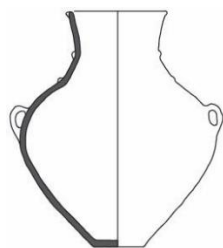
II.3.1. Без дръжки/няма запазени дръжки

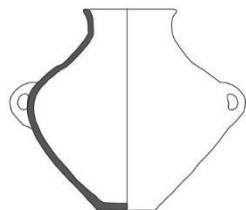
II.3.1.a. Заоблен ръб на устието

II.4. Със сложно-съставна шия

II.4.1. Две вертикални дръжки в най-издутата част на тялото

II.4.1.a. Заоблен ръб на устието

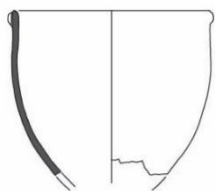
II.4.1.b. Косо отрязан ръб на устието

Н. Хранилища (фиг. 1.9)

I Овоидно тяло

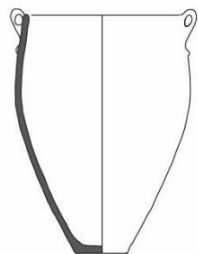
I.1. Отворени

I.1.1. Без дръжки/няма запазени дръжки

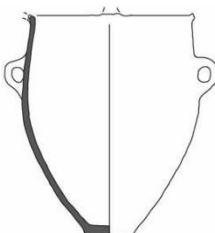
I.1.1.a. Заоблен ръб на устието

I.1.2. Две вертикални дръжки непосредствено под ръба на устието, издигащи се над него

I.1.2.a. Заоблен ръб на устието

I.1.3. Две вертикални дръжки в най-издутата част на тялото

I.1.3.a. Заоблен ръб на устието

I.2. Със слабо завито навътре устие

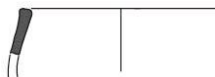
I.2.1. Без дръжки/няма запазени дръжки

I.2.1.a. Заоблен ръб на устието

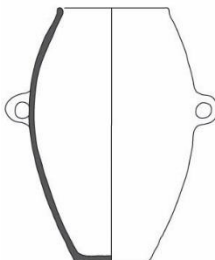

I.2.1.b. Удебелен ръб на устието

I.2.1.c. Извит навън ръб на устието

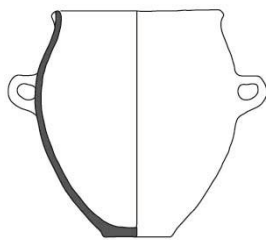
I.2.2. Две вертикални дръжки в най-издутата част на тялото

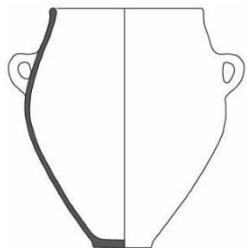
I.2.2.a. Заоблен ръб на устието

I.3. С цилиндрична яка

I.3.1. Две вертикални дръжки в най-издута част на тялото

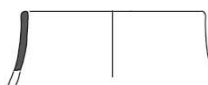
I.3.1.a. Заоблен ръб на устието

I.3.1.b. Удебелен ръб на устието

I.4. С цилиндрична шия

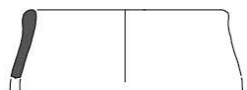
I.4.1. Без дръжки/без запазени дръжки

I.4.1.a. Заоблен ръб на устието

I.4.1.b. Косо отрязан ръб на устието

I.4.1.c. Удебелен ръб на устието

I.4.2. Две вертикални дръжки в най-издута част на тялото

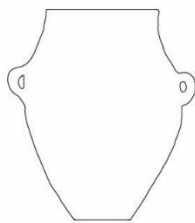
I.4.2.a. Заоблен ръб на устието

I.4.2.b. Удебелен ръб на устието

I.5. С хиперболоидна шия

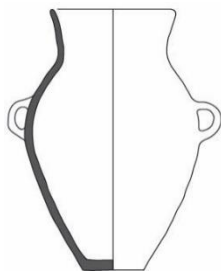
I.5.1. Две вертикални дръжки в най-издутата част на тялото

I.5.1.a. Заоблен ръб на устието

I.6. С обърнато конична шия

I.6.1. Две вертикални дръжки в най-издутата част на тялото

I.6.1.a. Заоблен ръб на устието

II Сплеснато сферично тяло

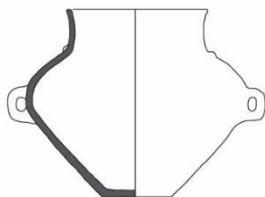
II.1. С хиперболоидна шия

II.1.1. Без дръжки/без запазени дръжки

II.1.1.b. Удебелен ръб на устието

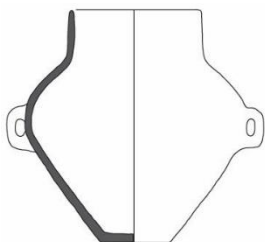
II.1.2. Две вертикални дръжки в най-издутата част на тялото

II.1.2.a. Заоблен ръб на устието

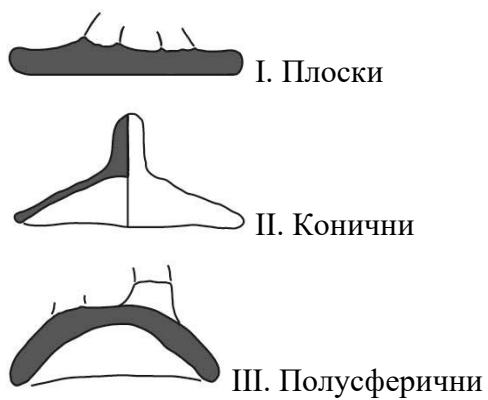
II.2. С цилиндрична шия

II.2.1. Без дръжки/без запазени дръжки

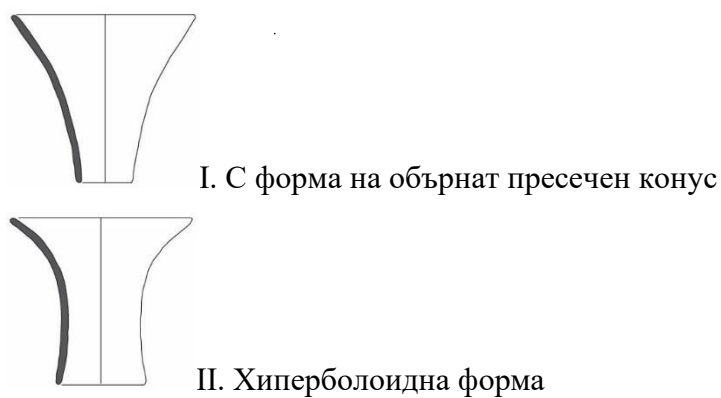

II.2.1.a. Заоблен ръб на устието

I. Похлупаци (фиг. 1.10)

Ж. Фунни (фиг. 1.10)

К. Малки контейнери с дръжки за окачване (фиг. 1.10)

I. Сферично тяло

I.1. С обърната конична шия

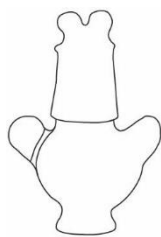
I.1.1. С хоризонтални дръжки в най-издутата част на тялото

I.1.1.a. Със заоблено дъно

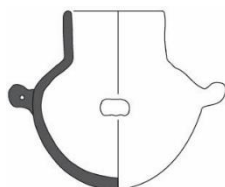
I.2. С цилиндрична шия

I.2.1. С вертикални дръжки в най-издутата част на тялото

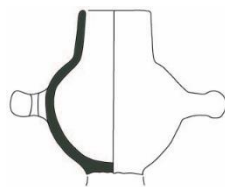

I.2.1.a. Дъно столче

I.2.2. С хоризонтални дръжки в най-издута част на тялото

I.2.2.a. Със заоблено дъно

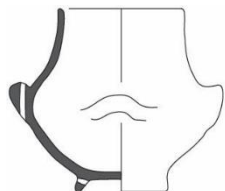

I.2.2.b. С пръстеновидно дъно

II. Сплеснато-сферично тяло

II.1. С цилиндрична шия

II.1.1. С хоризонтални дръжки в най-издута част на тялото

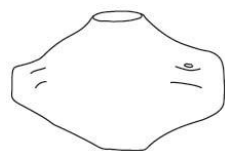

II.1.1.a. С пръстеновидно дъно

III. Овоидно тяло

III.1. Без шия

III.1.1. С вертикални дръжки в най-издута част на тялото

III.1.1.a. С равно дъно

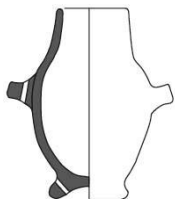
III.1.2. С хоризонтални дръжки в най-издута част на тялото

III.1.2.a. С конкавно дъно

III.2. С цилиндрична шия

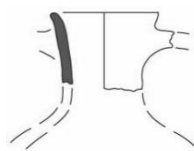
III.2.1. С хоризонтални дръжки в най-издутата част на тялото

III.2.1.a. С пръстеновидно дъно

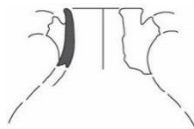
L. Бутилки (фиг. 1.10)

I. С обърнато конична шия

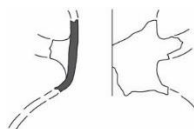

I.1. С дръжка/и, захваната за шията и тялото

II. С цилиндрична шия

II.1. С дръжка/и, захваната за шията и тялото

II.2. С дръжка/и, захваната за шията

M. Подници (фиг. 1.10)

I. Обърнато конични

II. Цилиндрични

N. Дръжки (фиг. 1.11)

I Вертикални (дъговидни)

I.1. Дълги – заемат около 1/3 от височината на съда

I.1.1. С кръгло и приблизително сечение

I.1.2. С овално сечение

I.1.3. С приблизително правоъгълно сечение, със заоблени ъгли

I.1.4. С приблизително триъгълно сечение

I.1.5. Сечение с неправилна форма

I.2. Къси – заемат по-малко от $1/3$ от височината на съда

I.2.1. С кръгло и приблизително сечение

I.2.2. С овално сечение

I.2.3. С приблизително правоъгълно сечение, със заоблени ъгли

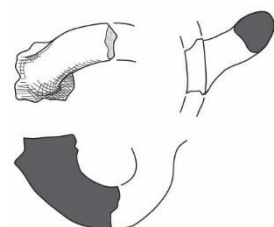

I.2.4. С приблизително триъгълно сечение

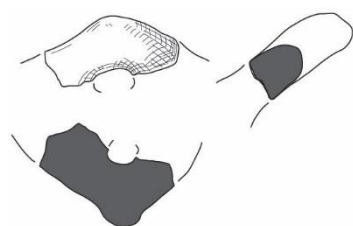

I.2.5. Сечение с неправилна форма

II. Хоризонтални

II.1. Заоблени

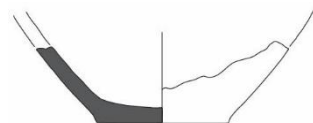
II.2. Триъгълни

О. Дъна (фиг. 1.11)

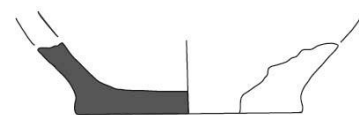
I. Равно

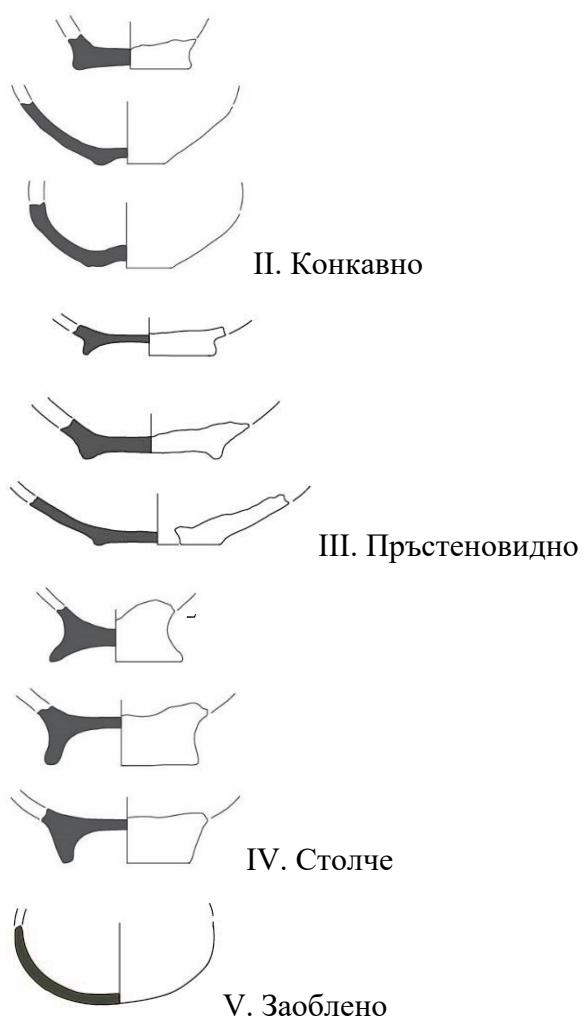
I.1. Без отстъп

I.2. С отстъп

I.3. С удебеляване отвън

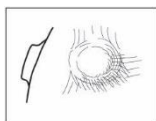
I.3. УКРАСА (фиг. 2.1 – 2.2)

A. Релефна

I. Пъпки (knobs)

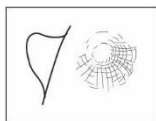
I.1. Кръгли

I.1.1. Плоски

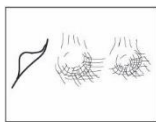

I.1.1.1. Единични

I.1.2. Заоблени

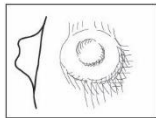

I.1.2.1. Единични

I.1.2.2. Двойни

I.1.3. Конкавни

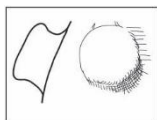

I.1.3.1. Единични

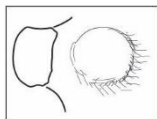
I.2. Овални

II. Бутони (buttons)

II.1. Кръгли

II.1.1. Плоски

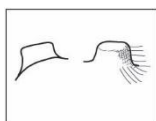

II.1.2. Леко заоблени

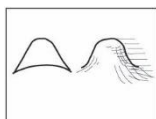
III. Израстъци

III.1. Пъпковидни

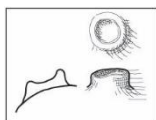
III.1.1. Кръгло сечение

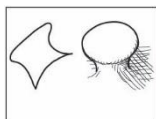
III.1.1.1. Плоски

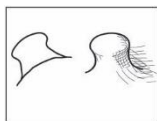
III.1.1.2. Заоблени

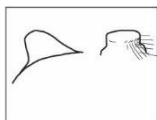
III.1.1.3. Конкавни

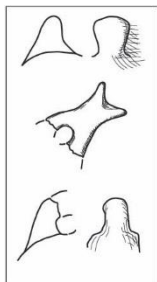
III.1.1.4. Бутоноподобни

III.1.2. Гъбовидни

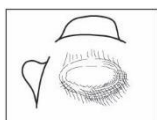

III.1.3. С овално сечение

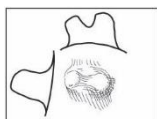

III.1.4. Други

III.2. Езичести

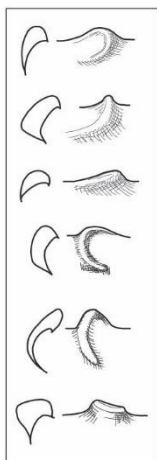

III.2.1. Овално сечение

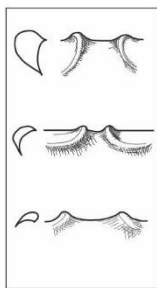

III.2.2. Двойни

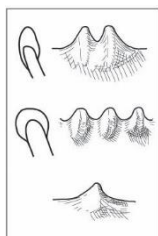
III.3. Роговидни

III.3.1. Единични/запазен само един

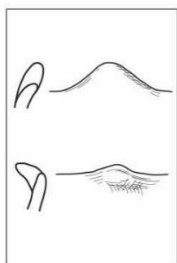
III.3.2. Двойни

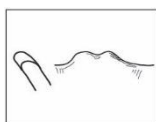
III.4. Ребровидни

III.5. Издатыци – израстъци, издигащи се над ръба на устието/ изтеглени от него

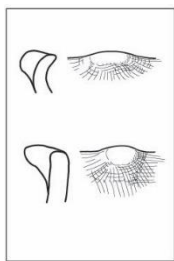
III.5.1. Плоски

III.5.1.1. Единични

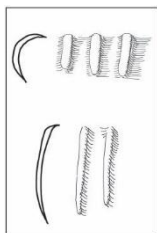
III.5.1.2. Двойни

III.5.2. С овално сечение

IV. Ребра

1. Вертикални

1.1. Гладки

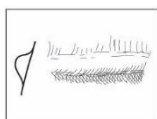
2. Коси

2.1. Гладки

V. Ленти

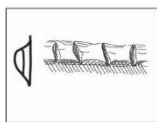
1. Хоризонтални

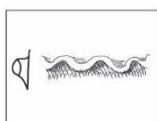
1.1. Гладки

1.2. С отпечатьци от пръст

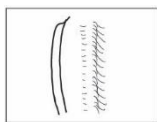

1.3. С отпечатьци от инструмент

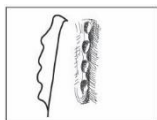

1.4. Вълнообразна

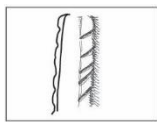
2. Вертикални

2.1. Гладки

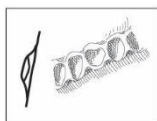

2.2. С отпечатьци от пръст

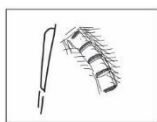

2.3. С отпечатьци от инструмент

3. Коси

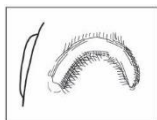

3.1. С отпечатьци от пръст

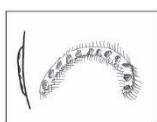

3.2. С отпечатьци от инструмент

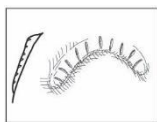
4. Подковообразни

4.1. Гладки

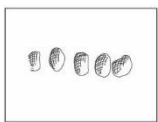

4.2. С отпечатьци от пръст

4.3. С отпечатьци от инструмент

В. Набодена

I. Отпечатьци от пръст

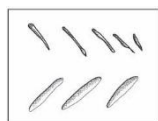
1. Един хоризонтален ред
2. Два хоризонтални реда
3. Вертикален ред

II. Отпечатьци от нокът

1. Един хоризонтален ред
2. Вертикален ред

III. Отпечатьци от инструмент (вероятно костен)

1. Коси насечки

1.1. Един хоризонтален ред

2. Триъгълни отпечатьци

2.1. Един хоризонтален ред

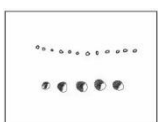
3. Капковидни отпечатьци

3.1. Един хоризонтален ред

4. Отпечатьци с неправилна форма

4.1. Един хоризонтален ред

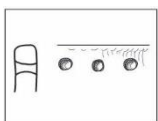
IV. Набодени точки (вероятно костен инструмент)

1. Един хоризонтален ред

2. Два хоризонтални реда

3. Един вертикален ред

4. Успоредни вертикални редове

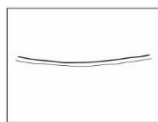

V. Перфорации върху стената на съда

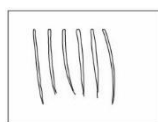
1. Един хоризонтален ред

Г. Врязана

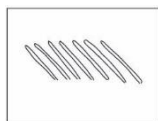
I. Успоредни линии

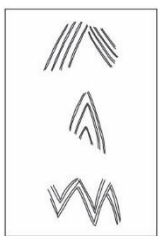
I.1. Хоризонтални

I.2. Вертикални

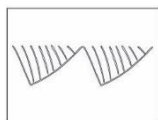

I.3. Коси

II. Зиг-заг линии

III. Висящи триъгълници

III.1. С вписани коси линии

Δ. Шнурова

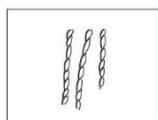
I. Успоредни линии

I.1. Хоризонтални

1.1. Една линия

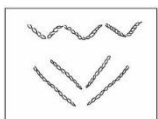
1.2. Няколко линия

I.2. Вертикални

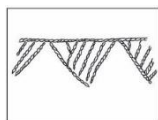

I.3. Коси

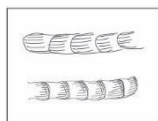

II. Зиг-заг линии

III. Висящи триъгълници

III.1. С вписани коси линии

Е. Щампована – последователно отстъпваща щампа

Z. Други

I. Излъскване на ивици/петна (*pattern burnish*)

II. Отнемане на повърхността на съда в определена форма (*kerbschnitt*)

III. Фалшив шнур (*furchenstich*)

Разположение на украсата спрямо частите на тялото на съда

α Устие

1. Върху ръба на устието
2. Върху ръба на устието, издигаща се и над него
3. Върху ръба на устието отвън
4. Непосредствено под ръба на устието отвън

β Шия

1. Горната част на шията
2. Централната част на шията
3. Основата на шията
4. Цялата шия

γ Прелом/при прехода между шията и тялото

δ Тяло/Стената на съда отвън

1. Малко под ръба на устието
2. От ръба на устието до най-издутата част на съда/горната част на тялото
3. Върху плещите
4. Най-издутата част на тялото/по средата на тялото
5. В долната част на тялото

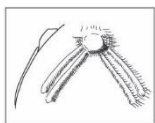
ε Върху дръжката

1. В най-високата част
2. В централната част
3. Върху основната част

4. Върху цялата дръжка
5. В основата на дръжката
 - 5.1. Горната
 - 5.2. Непосредствено над дръжката
 - 5.3. Долната
- 5.4. Непосредствено под дръжката

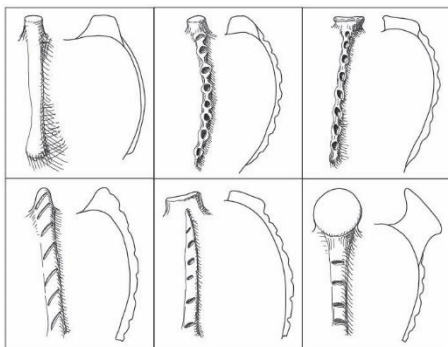
Устойчиви комбинации от видове украса/ композиции (К) (фиг. 2.2)

КI А+А (Релефна + релефна украса)

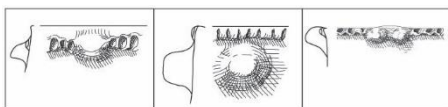
КI.1. А.I.1. + A.IV.2.1. δ3

Релефна пъпка + релефни ребра, коси и гладки върху плещите на съда

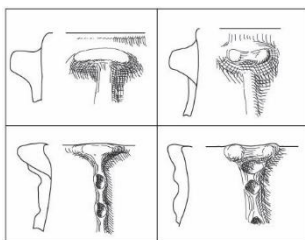
КI.2. А.III.1. ε1 + A.V.2. ε4

Релефен пъпковиден израстък в най-високата част на дръжката + вертикална релефна лента по цялата ѝ дължина

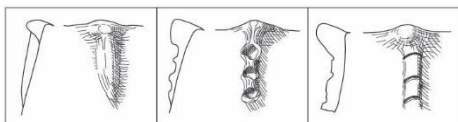
КI.3. А.III.2. + A.V.1. α4

Релефен езичест израстък + хоризонтална релефна лента непосредствено под ръба на устието

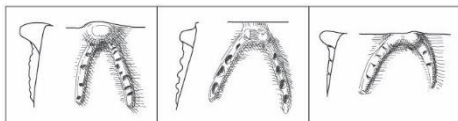
КI.4. А.III.2. + A.V.2. β1

Релефен езичест израстък + вертикална релефна лента в горната част на шията

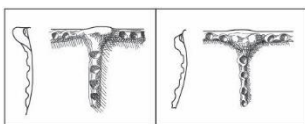
KI.5. A.III.5. $\alpha 2$ + A.V.2. $\beta 1$

Релефен издатък + вертикална релефна лента в горната част на шията

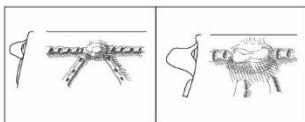
KI.6. A.III.2. + A.V.3. $\beta 1$

Релефен езичест израстък + коси релефни ленти („мустаци“) в горната част на шията/тялото

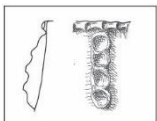
KI.7. A.III.2. + A.V.1. $\alpha 4$ + A.V.2. $\beta 1$

Релефен езичест израстък + хоризонтална релефна лента непосредствено под ръба на устието + вертикална релефна лента върху шията

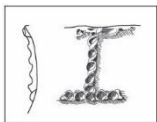
KI.8. A.III.2. + A.V.1. $\alpha 4$ + A.V.3. $\beta 1$

Релефен езичест израстък + хоризонтална релефна лента непосредствено под ръба на устието + коси релефни ленти („мустаци“) в горната част на шията

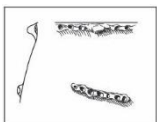
KI.9. A.V.1. $\alpha 4$ + A.V.2. $\beta 1$

Хоризонтална релефна лента непосредствено под ръба на устието + вертикална релефна лента в горната част на шията

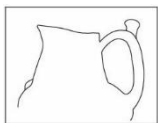
KI.10. A.V.1. + A.V. β

Хоризонтална релефна лента непосредствено под ръба на устието + други релефни ленти върху шията

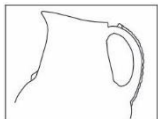
KI.11. A.III.2. + A.V.1. + A.V. δ

Релефен езичест израстък + хоризонтална релефна лента непосредствено под ръба на устието + други релефни ленти по тялото

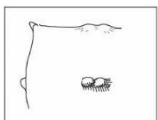
КI.12. А.Ш.1. ε1 + A.I. γ

Релефен пъпковиден израстък в най-високата част на дръжката + релефна пъпка на прехода между тялото и шията

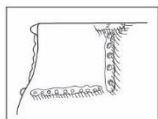
КI.13. А.Ш.1. ε1 + A.V.2. ε4 + A.I. γ

Релефен пъпковиден израстък в най-високата част на дръжката + вертикална релефна лента по цялата ѝ дължина + релефна пъпка на прехода между тялото и шията

КI.14. А.Ш.5. α2 + A.Ш.2./A.I. δ4

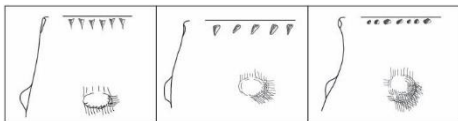
Релефен издатък върху ръба на устието, издигащ се над него + релефен езичест израстък/пъпка в най-издутата част на тялото

КI.15. А.Ш.2. + A.V.2. β1+ A.V. δ

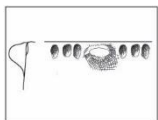
Релефен езичест израстък + вертикална релефна лента в горната част на шията + други релефни ленти по тялото

КII A+B (Релефна + набодена украса)

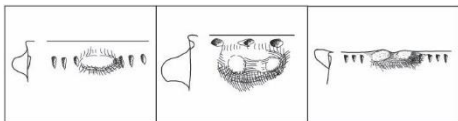
КII.1. A.I.1. δ4 + B.Ш.1/2.1. δ2

Релефна пъпка в най-издутата част на тялото + един хоризонтален ред отпечатыци от инструмент непосредствено под ръба на устието

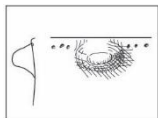
КII.2. А.Ш.2. + B.I.1. α4

Релефен езичест израстък + един хоризонтален ред отпечатьци от пръст непосредствено под ръба на устието

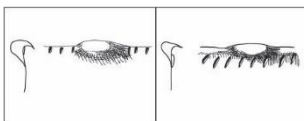
КП.3. А.ІІІ.2. + В.ІІІ.1/2/4.1. α4

Релефен езичест израстък + един хоризонтален ред отпечатьци от инструмент непосредствено под ръба на устието

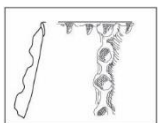
КП.4. А.ІІІ.2. + В.ІV.1. α4

Релефен езичест израстък + един хоризонтален ред от набодени точки непосредствено под ръба на устието

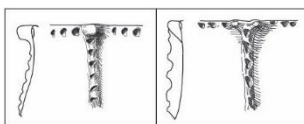
КП.5. А.ІІІ.5. α2 + В.ІІІ.1/2/4.1. α4

Релефен издатък + един хоризонтален ред отпечатьци от инструмент непосредствено под ръба на устието

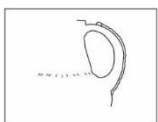
КП.6. А.V.2. + В.ІІІ.1/2/4.1. β1

Вертикална релефна лента в горната част на шията + един хоризонтален ред отпечатьци от инструмент непосредствено под ръба на устието

КП.7. А.ІІІ.2. + А.V.2. β1 + В.ІІІ.1/2/4.1. β1

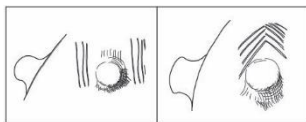
Релефен езичест израстък + вертикална релефна лента в горната част на шията + един хоризонтален ред отпечатьци от пръст/инструмент непосредствено под ръба на устието

КП.8. А.ІІІ.1. ε1 + А.V.2. ε4 + В.ІV.1. γ

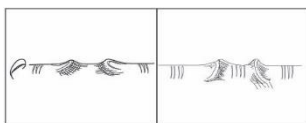
Релефен пъпковиден израстък в най-високата част на дръжката + вертикална релефна лента по цялата ѝ дължина + хоризонтален ред набодени точки прелома между шията и тялото

КIII А+Г (Релефна + врязана украса)

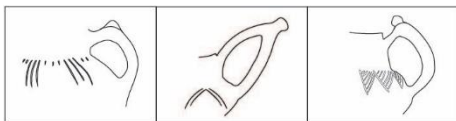
КIII.1. А.I.1. + Г.I.2./Г.II δ4

Релефна пъпка + снопове вертикални врязани линии/зиг-заг линии в най-издутата част на тялото

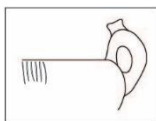
КIII.2. А.III.3. + Г.I.2. δ2

Релефни роговидни израстъци + снопове вертикални врязани линии от ръба на устието до най-издутата част на съда

КIII.3. А.III.1. ε1 + Г.I.2./Г.II δ3

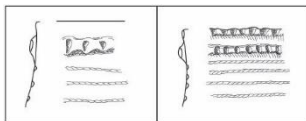
Релефен пъпковиден израстък в най-високата част на дръжката + снопове вертикални врязани линии/зиг-заг линии върху плещите

КIII.4. А.III.1. ε1 + Г.I.2./Г.II δ2

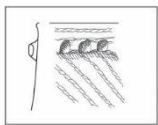
Релефен пъпковиден израстък в най-високата част на дръжката + снопове вертикални врязани линии/зиг-заг линии от ръба на устието до най-издутата част на тялото

КIV А+Δ (Релефна + шнурова украса)

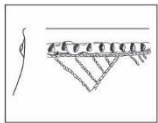
КIV.1. А.V.1.2.+ Δ.I.1.2. β4

Хоризонтална релефна лента + успоредни хоризонтални линии шнурова украса по цялата шия

KIV.2. A.V.1.2.+ Δ.I.3. β4

Хоризонтална релефна лента + успоредни коси линии шнуrowa украса по цялата шия

KIV.3. A.V.1.2.+ Δ.III.1. β4

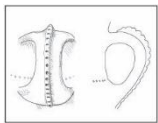
Хоризонтална релефна лента + висящи триъгълници шнуrowa украса по цялата шия

KV A+B+Г (Релефна + набодена + врязана украса)

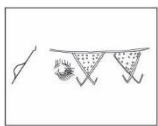
KV.1. A.III.3. + B.IV.3./4. + Γ.I.2. δ2

Релефни роговидни израстъци + вертикални редове набодени точки + снопове вертикални врязани линии от ръба на устието до най-издутата част на съда

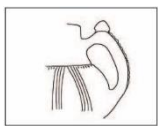
KV.2. A.V.2.3. ε4 + B.III.4.1. γ

Релефна лента върху дръжката + набодени отпечатыци от инструмент с неправилна форма на прелома между шията и тялото

KV.3. A.I. + B.IV. + Γ.III. δ3

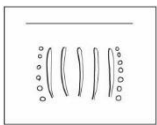
Релефна пъпка върху плещите + врязани висящи триъгълници + вписани в тях набодени точки

KV.4. A.III.1. ε4 + B.IV. + Γ.I.2. δ3

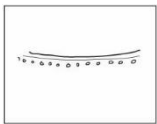
Релефна пъпка и/или релефна лента по дръжката + набодени точки + врязани вертикални линии върху плещите

KVI B+Г (Набодена + врязана украса)

KVI.1. B.IV.3. + ГI.2. δ2

Вертикален ред набодени точки + вертикални/коси врязани линии от ръба на устието до най-издутата част на съда

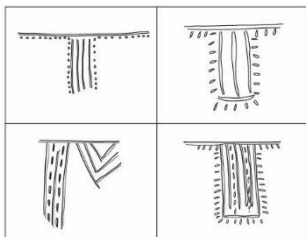
KVI.2. B.IV.1. + ГI.1. γ

Хоризонтален ред набодени точки + хоризонтална врязана линия на прелома между шията и тялото

KVI.3. B.IV.1. γ + ГI.2./ ГI.3./ Г.Π. δ3

Хоризонтален ред набодени точки на прелома между шията и тялото + врязана украса върху плещите

KVI.4. B.IV.1. γ + ГI.2./ ГI.3./ Г.Π. + B.IV.2. δ3

Хоризонтален ред набодени точки на прелома между шията и тялото + врязана украса и набодени точки върху плещите

II. Характеристика на керамиката от Югоизточна България в РБЕ III (края на III хил. пр. Хр.) (таблица 3-28)

През РБЕ настъпват значителни промени в керамичния репертоар, които свидетелстват за поява на нови тенденции във функциониране на социума. В края на периода керамичните съдове се различават значително от характерните за предходните му фази. Богатството на керамичните форми през РБЕ III е значително в сравнение с предходните етапи на ранната бронзова епоха (Николов 2007, 33). Увеличава се количеството на съдове, които служат за съхранение, транспортиране, разливане и консумация на течности, което най-вероятно е свързано с повишено производство на

определени напитки. Появяват се и фунии, използвани за преливането на течности, както и контейнери, служещи за съхранение и транспортиране на по-особени субстанции. Наблюдава се оформянето на нов керамичен стил, чието разпространение се проследява основно в Югоизточна България.

Що се отнася до цвета на повърхността на съдовете, трябва да се констатира, че през РБЕ III преобладава керамиката с тъмна повърхност. Това се дължи на преднамереното им изпичане в редукиционна среда, за да се постигне желаният тъмен цвят. Паниците, купите, блюдата, чашите и каните са с много добре обработена и излъскана повърхност. Повечето имат допълнително покритие, обикновено фина ангоба. Голям е и процентът на гърнета и амфоровидните съдове с излъскани шии. По-голямата част от съдовете нямат украса. Най-често се използва релефната украса, а връзаната и набодената се срещат по-рядко. За разлика от РБЕ II, когато вътрешната повърхност на определени типове паници например е изцяло украсена, през РБЕ III се украсява само външната повърхност на съдовете. Забелязват се закономерности в предпочитането на определени части от тялото спрямо различните категории, както и стандартизиране на типовете украса спрямо отделните типове съдове. Паниците и купите имат украса непосредствено под ръба на устието или в най-издутата част на тялото. Предпочитани за украсяване зони при чашите и каните са дръжките, както и прелома между тялото и шията. Някои кани имат украса върху плещите. Гърнетата и хранилищата имат украсени шии, повечето амфоровидни съдове имат украса в най-издутата част от тялото или прелома между тялото и шията.

Въпреки водещите новости, анализираната керамика дава основание да се твърди, че промените са относително плавни, тъй като в новия репертоар се съдържат редица елементи от стария. Към средата на III хил. пр. Хр. са се произвеждали керамични съдове с форми, които по-късно се явяват като типични за РБЕ III, но с украса, присъща за РБЕ II. Това са полусферични паници или такива със силно завито навътре устие с шнурова украса (кат. № 182/Т.19; 192/Т.20; 242/Т.24; 278-279/Т.28; 294/Т.29; 324-330/Т.31; 466/Т.44; 2048/Т.197; 2063/Т.198; 2106/Т.203), паници със силно завито навътре устие и релефни роговидни израстъци с връзана украса (кат. № 135/Т.15; 147/Т.16; 153/Т.17; 191/Т.20; 290/Т.29), паници със силно завито навътре устие и връзана украса (кат. № 303/Т.29), дръжки на чаши и кани с шнурова украса (кат. № 336/Т.32; 2043/Т.196; 2112/Т.203), гърнета с овоидна форма и висока цилиндрична шия, украсени с релефни ленти и насечки върху ръба на устието (кат. № 143/Т.15; 146/Т.16; 175/Т.18; 185/Т.19;

225/Т.23) или с шнурова украса (кат. № 141/Т.15; 152/Т.16; 174/Т.18; 283/Т.28; 317/Т.30; 2109-2112/Т.203) и др. Керамика, която носи характерни белези и на двата периода, т.е. може да се приеме като представляваща прехода между РБЕ II и РБЕ III, е засвидетелствана в селищните могили Езеро IV-III стр. х. (кат. № 135-369/Т.15-35; табл. 1 № 65-71), Мъдрец V-IV стр. х. (кат. № 2035-2114/Т.196-204), както Нова Загора VIII-VII стр. х. и Дядово VII-VI стр. х. (Лещаков 1997, 28).

Най-характерни за РБЕ III са паниците и купите със силно завито навътре устие, украсени от ръба на устието до най-издутата част на тялото с релефни роговидни израстъци (А.III. и В.III. *A.III.3.α2/α4/δ2* – кат. № 170/Т.18307/Т.30; 473/Т.45; 564/Т.57; 855/Т.82) или вертикални врязани линии, фини или широки (*Г.I.2.δ2* – кат. № 82/Т.9; 515/Т.50; 596/Т.60). Същите украси се използват и за паниците с пречупено навътре устие (А.IV. – кат. № 729/Т.72; 743/Т.74; 2182/Т.211; 812/Т.79), които имат и вертикални релефни ребра (*A.IV.1.1.δ2* – кат. № 28/Т.3; 199/Т.21). Полусферичните паници (А.II.) са украсявани по-често с релефни пъпки (*A.I.δ4* – кат. № 999, 1002/Т.98) или релефни езичести израстъци (*A.III.2.δ1/δ4* – кат. № 149/Т.16), релефни ленти или ребра (*A.IV.δ2* и *A.V.δ4* – кат. № 79, 81/Т.9; 338/Т.32; 653/Т.65), но и при тях се срещат релефни роговидните израстъци (кат. № 407/Т.39; 655/Т.65; 887/Т.86). По-рядко имат набодена украса под ръба на устието (*В.III.* – кат. № 171/Т.18; 280/Т.28). И трите типа имат представители с вертикални дръжки (А.II.1.2., А.II.2.2., А.II.2.3., А.III.1.2., А.III.2.2., А.III.2.3. – кат. № 172, 176/Т.18; 232/Т.24), някои от които са украсени с релефни ленти и/или релефни пъпковидни израстъци (*A.V.2.ε4*, *A.III.1.ε1*, *К.I.2.* – кат. № 84/Т.9; 145/Т.16; 678/Т.67). Паниците с чучури са по-често от тип А.II.2. и А.III., снабдени са с вертикални дръжки, поставени срещу чучура, като повечето са без украса, но някои имат врязани линии (табл. 1 № 404, 408). Интересно е, че роговидни израстъци не са засвидетелствани върху паници с чучури или вертикални дръжки. Паници с хоризонтални дръжки се срещат рядко, повечето са тип А.II. (кат. № 223/Т.23; 822/Т.80).

Преобладават купите с полусферично или овоидно тяло (В.II. и В.VI.), повечето с дръжки са от втория тип (кат. № 100/Т.11; 870/Т.83). Те имат предимно релефна украса – ленти, езичести израстъци и пъпки (*A.V.1.2.δ4* – кат. № 31/Т.4, 447/Т.4; 894/Т.86; *A.III.2.α4* – кат. № 606/Т.61; 638/Т.63). Тези с набодена или врязана украса са много по-малко (*В.III.1.1.α4* – кат. № 522/Т.51; 712/Т.70; 728/Т.72). Купите със силно завито устие са украсявани основно с релефни роговидни израстъци (В.III. *A.III.3.2.α2* – кат. № 488/Т.47). Повечето купи със сплеснато

сферично тяло и чучури имат вертикални дръжки, обикновено нямат украса (B.V.1.). Хоризонтални дръжки не са засвидетелствани за тази категория.

Чашите със сферично или сплеснато сферично тяло, с високи шии и косо отрязани устия, снабдени с вертикална дръжка, издигната над ръба на устието и често силно издължена (D.II.1.2., D.II.3.2., D.III.1.2., D.III.3.2.) са емблематични за периода. Типични са и каните със сферично или сплеснато сферично тяло, високи шии и косо отрязани устия, с дръжка, украсена с вертикална релефна лента и/или релефен пъпковиден израстък са емблематични за периода (E.I. и E.II. с KI.2. – табл. 1 № 537; кат. № 88/Т.10; 483/Т.46; 496/Т.48). Много от чашите са със заоблено дъно. Най-често са украсени с релефни пъпки, поставени на прелома между шията и тялото и/или релефен пъпковиден израстък в най-високата част на дръжката (KI.12. – табл. 1 № 94, 97, 107). Същата украса имат и някои кани (табл. 1 № 104, 362, 593). По-редки са каните с врязана украса върху плещите, които имат само релефен пъпковиден израстък в най-високата част на дръжката (KIII.3. – кат. № 499/Т.48; 964/Т.94).

Най-многобройни са гърнетата с овоидно тяло и цилиндрични, хиперболоидни или конични шии (F.I.4., F.I.5., F.I.6.), по-малко са с вертикални дръжки, поставяни върху шията или в най-издутата част на тялото (F.I.5.2., F.I.4.2., F.I.4.4.). Украсявани са основно техните шии – с хоризонтални релефни ленти под ръба на устието или с комбинации от различни типове релефна украса – различни релефни ленти и релефни езичести израстъци (A.IV.1. A.IV.2., KI.4., KI.6., KI.7., KI.8., KI.9., KI.10., KI.11., KI.15. – кат. № 523/Т.51; 392/Т.38; 528/Т.51; 813/Т.79; 2038/Т.196; 244/Т.24; 368/Т.35; 533/Т.52; 391/Т.37). По-малко са тези с набодена украса под ръба на устието, обикновено комбинирани с релефни езичести израстъци (KII.3., KII.4., KII.7. – кат. № 785/Т.77; 1007/Т.98; 117/Т.13; 36/Т.4; 608/Т.61). Повечето амфоровидни съдове със сферично или сплеснато сферично тяло имат цилиндрична шия и извито навън устие, дръжките им са поставяни основно в най-издутата част на тялото (G.I.2. и G.II.2.). Повечето нямат украса, единици са тези с релефна украса, поставяна на прелома между шията и тялото, в най-издутата част на тялото или върху дръжките A.V.2.2.ε3, A.V.1.2.ε.5.2. (табл. 1 № 114). Най-многобройни са хранилищата с овоидно тяло, без шия или с цилиндрична шия H.I.2., H.I.3., H.I.4., украсена с релефни ленти A.V.1.2.β1 (кат. № 17, 18/Т.2) или набодена украса B.III.1.1.α4 (кат. № 954/Т.92; 2076/Т.199), K.II.3. (кат. № 639/Т.63; 860/Т.82).

Керамични съдове с тези типични за периода форми и украси са засвидетелствани в селищните могили Кирилово (кат. № 1-134/Т.1-14; табл. 1 № 1-24), Езеро II-I стр. х. (кат. № 370-

471/Т.36-44; табл. 1 № 25-43, 45-50, 60-63, 72-100), Дядово IV-III стр. х. (табл. 1 № 497-512, 524-560), Нова Загора VI-III стр. х. (кат. № 476-589/Т.46-59; табл. 1 № 400-407), Караново VIIb (табл. 1 № 131-399), Гълъбово VIII-V стр. х. (кат. № 725-877/Т.72-84), Мъдрец III-I стр. х. (кат. № 2115-2164/Т.204-208), Казанлък (табл. 1 № 582-596) и Веселиново (табл. 1 № 572-581) (Лешаков 1997). Синхронна керамика се открива и в откритото селище до селищна могила Нова Загора (табл. 1 № 409-473), Констанция (табл. 1 № 606, 608-611, 614-633, 638, 639, 641-645, 647, 651-657, 662-671, 673-734), рововите ограждения от Драма-Мерджумека – обект 009 (табл. 1 № 685-703), Черна гора (табл. 1 № 704-720, 722, 724-728), Ябълково (табл. 1 № 745-756) и Коньово (табл. 1 № 735-744).

В литературата е утвърден т.нар. преход РБЕ III/СБЕ (Лешаков 2006, 181-182; Leshtakov 2021, 20). Според данните от обработената керамика към него може да се отнесе Гълъбово IV стр. х. (кат. № 878-1020/Т.85-99), Мъдрец I стр. х.(?) в кв. 1 и 2, хумус (кат. № 2181-2208, 2237-2262/Т.211-212, 216-217), част от съдовете от най-късните хоризонти на Езеро³⁸ (табл. 1 № 101-114), вероятно Дядово II-I стр. х. (табл. 1 № 491-494, 515-523) и Нова Загора II стр. х. (кат. № 590-678/Т.60-67). През този период се регистрират съдове с форми, характерни за РБЕ III, върху които се срещат нови типове украси или съдове с различни форми, които имат украси, типични за РБЕ III: паници със силно завито или пречупено навътре устие с релефни роговидни израстъци (кат. № 959/93) или релефни издатыци (кат. № 968, 970/94); овоидни купи с релефни издатыци, излизащи извън ръба на устието (кат. № 902/87); кани със сферично тяло, високи конични шии, с връзана украса върху плещите и релефна пъпка в най-високата част на дръжката (кат. № 964/94) или със сплеснато сферично тяло, къси обърнато конични шии с връзана украса върху плещите (кат. № 882, 883/85) или „фалшив шнур“ (Leshtakov 2016a, 102 Abb. 28, 6); гърнета с овоидно тяло без шии с набодена украса под ръба на устието (кат. № 931, 932/90) и такива с овоидно тяло и къси шии, украсени с релефни ленти и набодена украса (кат. № 935/91); амфоровидни съдове със сферично тяло и обърнато конични шии с релефни пъпки и връзана украса върху плещите (кат. № 885/85); вертикални дръжки с триъгълно сечение, украсени с пъпковидни релефни израстъци (кат. № 907/87; 920, 922/89) и т.н. Смесването на типични за двата периода елементи се забелязва и върху някои съдове от Гълъбово III стр. х., но спрямо другите съдове те са по-скоро изключения (кат. № 1032/101; 1093/108).

³⁸ Част от съдовете от разкопките на В. Миков и Н. Койчев са причислени към Езеро Ia спрямо дълбочината на откриване (Лешаков 1997, 104).

III. Характеристика на керамиката от Югоизточна България в началото на СБЕ (самия край на III хил. пр. Хр. и началото на II хил. пр. Хр.) (таблица 3-28)

На прехода на двете хилядолетия се наблюдават приемственост и плавно развитие както на формите на съдовете, така и на тяхната украса. Повишава се процентът на паниците, купите, чашите, каните и амфоровидните съдове, изработени от по-фино тесто. Повечето са с много добре обработена повърхност и имат допълнително покритие (фина и средно фина ангоба). Гърнетата и хранилищата имат повече примеси в тестото, т.е. повечето са изработени от по-грубо тесто. Както и през предишния период преобладават съдовете с тъмнокафяв, тъмносив и черен цвят. Увеличава се обаче количеството на тези с по-светъл цвят на повърхността – кафяв, бежов и светлокафяв, особено при определени категории като каните и чашите например. Повечето съдове са без украса, а релефната е най-често засвидетелствана. И през този период се наблюдават предпочитания в мястото на поставяне и вида на украсата върху съдовете: при паниците и купите са украсени ръба на устието или областта непосредствено под него, както и най-издутата част на тялото – използва се основно релефна, но и набодена и врязана украса; чашите и каните имат украсени с релефна украса дръжки; често каните имат украса на прелома между шията и тялото – врязана и набодена; гърнетата и хранилищата имат украса върху шиите – релефна и набодена, а амфоровидните съдове – релефна и врязана върху най-издутата част от тялото.

Повечето обънато конични паници са украсени с релефни ребровидни израстъци, издигащи се над ръба на устието (А.І. А.III.4.α2 – кат. № 1441/Т.144; 1148/ Т.113; 1439/Т.144; 1722/Т.169; 1795/Т.176). Появяват се такива с пречупено навътре устие, т. нар. Z-овиден профил (А.І.2.1.е. – кат. № 1434/Т.143, 1435/Т.143, 1606/Т.157), от които не са засвидетелствани такива с украса. Полусферичните паници са украсени с релефни издатъци, излизащи над ръба на устието (А.ІІ.2. А.III.5.α2 – кат. № 1400/Т.139; 1419/Т.142; 1764/Т.173). Най-многобройни са паниците с пречупено навътре устие (А.ІV.) и със силно завито навътре устие (А.ІІІ.), като първият тип преобладава. И двата типа са украсени с: релефни роговидни израстъци, които излизат високо над ръба на устието (А.III.3.α2 кат. № 1218/Т.120; 1286/Т.127; 1802/Т.176) или са поставени от ръба на устието до най-издутата част на тялото (А.III.3.δ2 кат. № 1253/Т.123; 1601/Т.156; 1677/Т.164; 1805/Т.176); релефни езичести израстъци непосредствено под ръба на

устието или в най-издутата част на тялото (*A.III.2.α2/δ4* кат. № 1591/155, 1595/156). Украсата от вертикални врязани линии е по-скоро изключение (*Г.I.2.δ2* кат. № 1604/Т.156; 1100/Т.109; 1683/Т.164). И при двата типа паници (*A.III.* и *A.IV.*) се регистрира нов тип украса, която представлява комбинация от релефни роговидни израстъци, снопове вертикални врязани линии от ръба на устието до най-издутата част на съда и вертикални редове набодени точки (*K.V.1.* кат. № 1050/Т.103) или комбинация от вертикални редове набодени точки и вертикални/коси врязани линии от ръба на устието до най-издутата част на съда (*K.VI.1.* кат. № 1747/Т.172; 1962/Т.190; 1289/Т.128; 2028/Т.195). Вертикалните дръжки, поставени под ръба на устието основно върху тип *A.III.* (кат. № 1183/Т.116; 1568/Т.153; 1594/Т.156; 1729/Т.170) се срещат много по-рядко в сравнение с хоризонтални дръжки, които се срещат и при двата типа паници (*A.III.2.4.*, *A.IV.4.3.* – кат. № 1397/Т.138; 1502/Т.149; 1774/Т.174; *N.II.1.* и *N.II.2.* – кат. № 1570/Т.153; 1772/Т.173; 1839/Т.179; 1063/Т.104; 1923/Т.187; 1949/Т.189). Релефни издатъци, издигащи се над ръба на устието се използват много често, украсяват различни типове паници – *A.I.*, *A.II.* и *A.III.* (*A.III.5.α2* кат. № 1300/128; 1400/139; 1592/155; 1724/169; 1764/Т.173; 1960/Т.190). Паниците с извито навън устие се срещат много по-често от предишния период, но в този са по-добре застъпени. Повечето нямат украса (*A.V.* – кат. № 1449/Т.144; 1566, 1567/Т.153; 1612/Т.157; 1766/Т.173; 1777/Т.174).

Най-многобройни са дълбоките полусферични или овоидни купи, които са украсени основно с релефни езичести израстъци под ръба на устието (*B.II. A.III.2.α4* – кат. № 1103/Т.109; 1444/Т.144; 1086/Т.107; 1151/Т.113; 1993/Т.193; *B.VI. A.III.2.α4* – кат. № 1453/Т.145; 1975/Т.191; 1993/Т.193) или хоризонтални релефни ленти (*B.VI. A.V.1.α4/δ4* – кат. № 1700/Т.167; 1731/Т.170; 1793/Т.175; 1814/Т.177). И двата типа имат представители с набодена украса под ръба на устието (*B.I.*, *B.II.*, *B.III.α4* – кат. № 1095/Т.108; 1262/Т.124; 1451/Т.145; 1474/Т.147; 1619/Т.158; 1879/Т.183) или комбинация между набодена и релефна украса (*K.II.1.* – кат. № 1261/Т.124; 1560/Т.153). Купите от тип *B.I.*, *B.II.*, *B.III.* са много по-малко. Появяват се и купи с хоризонтални дръжки (кат. № 1686/Т.164).

Повечето чаши са със сферично тяло и една дръжка, издигаща се над ръба на устието. Те имат извито навън устие (*D.II.1.2.* кат. № 1550/Т.152; 1815/Т.178), къса цилиндрична шия (*D.II.2.1.* кат. № 1868/Т.182) или висока цилиндрична шия и извито навън устие (*D.II.5.1.* кат. № 1682/Т.164). Най-много са тези с обърната конична шия (*D.II.3.1.* кат. № 1034/Т.101; 1047/Т.102; 1087/Т.107; 1424/Т.143). Чашите със сплеснато сферично тяло и една дръжка, издигаща се над

ръба на устието, са по-малко. Те имат обърнато конична шия (D.Ш.1.1. кат. № 1039/Т.101; 1096/Т.108; 1190/Т.117; 1613/Т.157), висока цилиндрична шия (D.Ш.2.1. кат. № 1040/Т.101) или висока цилиндрична шия и извито навън устие (D.Ш.3.1. кат. № 1052/Т.103). Единици от тях имат украса – релефен пъпковиден израстък с овални сечения в най-високата част на дръжката (А.Ш.1.3.ε1 – кат. № 1652/Т.162). Повечето от тях са с равни дъна, заоблените са по-скоро изключения (кат. № 1868/Т.182). За пръв път се появяват чаши с конкавни дъна и дръжки с триъгълно напречно сечение (кат. № 1040/Т.101; 1550/Т.152; 1815/Т.178). Чаши с високи, издигнати над устието и силно издължени дръжки не се регистрират в последните три строителни хоризонта на селищна могила Гълъбово.

Повечето кани са със сферично тяло, обърнато конична шия и дръжка, захваната от ръба на устието и издигаща се над него (Е.І.2.2. кат. № 1035/Т.101; 1091/Т.107; 1324/Т.130; 1368/Т.135; 1831/Т.179). Украсени са само с релефен пъпковиден израстък с овално напречно сечение в най-високата част на шията (А.Ш.І.3.ε1 – кат. № 1091/Т.107; 1324/Т.130; 1152/Т.113), с хоризонтална врязана линия на прелома между шията и тялото (Г.І.І.γ – кат. № 1106/Т.109; 1191/Т.117) или с хоризонтална врязана линия и хоризонтален ред набодени точки на прелома между шията и тялото (К.І.2. – кат. № 1035, 1036/Т.101; 1091/Т.107; 1782/Т.174; 1789/Т.175). Някои имат конкавни дъна и дръжки с триъгълно напречно сечение (кат. № 1613/Т.157; 1840/Т.179; 1938, 1945/Т.189; 1998, 2001/Т.193).

Сред гърнетата преобладават тези с овоидно тяло без шия – отворени (F.І.1.) или със слабо завито навътре устие (F.І.2.), с цилиндрична (F.І.4.) или хиперболоидна шия (F.І.5.). Най-често е използвана релефната украса. Всички подтипове имат хоризонтални релефни ленти под ръба на устието (А.V.І.2.α4 – кат. № 1116/Т.111; 1307/Т.129; 1454/Т.145; 1516/Т.149; А.V.І.β1 – кат. № 1699/Т.167; 1792/Т.175; 1929/Т.188; 1977/Т.192). Типични са релефните издатъци, излизащи над ръба на устието (F.І.2. А.Ш.5.α2 – кат. № 1112/Т.110; 1347/Т.132; 1387/Т.137; 1736/Т.170; 1809, 1813/Т.177) и релефните езичести израстъци под ръба на устието (F.І.4. А.Ш.2.2.α4/δ1 – кат. № 1153, 1155/Т.114; 1310/Т.129; 1409/Т.140; 1734/Т.170; 1908/Т.186). Вертикалните релефни ленти се срещат по-рядко самостоятелно (А.V.2.І.δ2 – кат. № 1195/Т.117; 1222/Т.120), по-често те са комбинирани с релефни издатъци (К.І.5. – кат. № 1111/Т.110; 1780/Т.174; 1932/Т.188; 1971/Т.191). Интерес представляват подковообразните релефни ленти – А.V.4.δ4 (кат. № 1467/Т.146; 1485/Т.148; 1738/Т.171; 1883, 1884/Т.184; 1985/Т.192; 2000/Т.193), които се срещат често, а през предишния период са изключения. От набодената украса най-разпространени са

отпечатъците от пръст върху или непосредствено под ръба на устието (*B.I.α1/α4* – кат. № 1219/Т.120; 1626/Т.159; 1832/Т.179; 1085/Т.107; 1532/Т.151; 1925/Т.188) и отпечатъците от инструмент под ръба на устието (*B.III.2.I.α4* – кат. № 1079/Т.106; 1230/Т.121; 1545/Т.152; 1811/Т.177; 1861/Т.182). По-малко са гърнетата със сплеснато сферично тяло и обърнато конична шия, две вертикални дръжки под ръба на устието (*F.III.1.2.a.* – кат. № 1048/Т.102; 1053/Т.103; 1374/Т.136) или в най-издутата част на тялото (*F.III.1.3.a.* – кат. № 1565/Т.153). Повечето нямат украса.

Повечето амфоровидни съдове са със сферично тяло, обърнато конична или цилиндрична шия и извито/пречупено навън устие и две вертикални дръжки в най-издутата част на тялото

(*G.I.1.* – кат. № 1535/Т.151; 1636/Т.160; *G.I.2.* – кат. № 1701/Т.167). Имат релефна украса на прехода между шията и тялото (*A.V.I.3.β3* – кат. № 1132/Т.112) и върху плещите (*A.III.1.I.4.δ3* – кат. № 1346/Т.133) или релефна пъпка и снопове вертикални врязани линии в най-издутата част на тялото (*K.III.1.* – кат. № 1156/Т.114; 2007/Т.194). Някои имат по-сложна украса – комбинация от хоризонтален ред набодени точки на прехода между шията и тялото и врязана украса върху плещите (*KVI.3.* – кат. № 1337/Т.131) или врязана, набодена и релефна украса върху плещите (кат. № 1344/Т.133).

Най-многобройни са хранилища с овоидно тяло и цилиндрична шия (*H.I.4.*) или цилиндрична яка (*H.I.3.1.*), които имат релефна (*A.III.2.2.γ/δ4* – кат. № 1688/Т.165; 1411/Т.141; *A.III.5.I.1.α2* – кат. № 1049/Т.102; *A.V.I.2.δ1/α4 ε5.I.* – кат. № 1065/Т.104; 1410/Т.141; *K.I.10.* – кат. № 1115/Т.110; 1412/Т.141) или набодена украса (*B.II.1.α4* – кат. № 1483/Т.147; *B.I.1.α4* – кат. № 1934/Т.188). Типични за периода са и тези с овоидно тяло без шия (*H.I.1.1.* – кат. № 1704/Т.167; 1857/Т.181 и *H.I.2.1.* – кат. № 1277/Т.126; 1860/Т.182). Хранилищата със сплеснато сферично тяло и хиперболоидна шия (*H.II.1.1.* – кат. № 1075/Т.106; 1639/Т.160; 1754/Т.172) най-често са украсени с хоризонтална релефна лента върху шията (*A.V.I.2.α4/β1* – кат. № 1311/Т.129; 1997/Т.193).

Съдовете от Гълъбово I-III стр. х. имат прилики с тези от Нова Загора I стр. х. и нарушените хоризонти над него, както и с най-късните хоризонти на Езеро и Караново. Това са паници (кат. № 694, 695/Т.69; 709-711/Т.70; 721-723/Т.71; табл. 1 № 360), купи (кат. № 688, 690/Т.68; 705, 712/Т.70), чаши, кани (кат. № 682, 683/Т.68; 703/Т.70; табл. 1 № 96, 106, 108, 109, 115, 118, 360, 369-371 и гърнета (кат. № 707/Т.70, 724/Т.71). Те дават основание да се предположи, че началото на СБЕ е засвидетелстван и в тези селищни могили. По различни причини обаче този период остава неразпознат при първоначалната обработка на материалите – най-горните нива са

твърде разрушени или строителните хоризонти не са разграничени по време на разкопките. Възможно е част от керамичните съдове и фрагменти от с.м. Дядово, определени като принадлежащи към КБЕ, да се причислят към СБЕ. Тази хипотеза обаче не може да се докаже до обработката и публикацията на материалите. Паралели на керамиката от Гълъбово I-III стр. х. могат да се откриват в различни типове обекти – височинни селища, открити селища и ровови ограждения/рондели (вж. глава V), което прави наблюденията общовалидни за района на изследването.

Глава V. Диахронен сравнителен анализ на керамиката от Югоизточна България в края на III и началото на II хил. пр. Хр.

Изведените в тази глава зависимости между керамичните съдове от двата разглеждани периода са в основата на сравнителния анализ на керамиката от Югоизточна България със Североизточна Егея, представен в следващата глава. Изводите за керамичното производство през РБЕ III и началото на СБЕ могат да се приемат за сравнително условни, тъй като има известен дисбаланс в използваната база за сравнение. Той е обусловен от непропорционално разпределение на теренните проучвания, стратиграфските дадености от обектите и състоянието на публикувана информация за керамиката. Подбраният обработен материал включва разнообразни по технология, форма и украса единици, но те едва ли отразяват всички особености на керамичния репертоар. Спекулативно ще бъде да се твърди, че направените по-долу изводи могат да се приемат за абсолютни, тъй като статистически анализ на масовия материал от селищните могили в това изследване не е направен. Изводите за началото на СБЕ са направени въз основа на керамичните съдове и фрагменти от Гълъбово I-III стр. х., тъй като за момента единствено те са със сигурна стратиграфска позиция. Не е изключено изведените зависимости да отразяват регионални специфики.

I. Технология

В текста по-долу са обобщени резултатите от анализа на технологичните характеристики на целите съдове и фрагменти, включени в каталога.

По-голямата част от паниците (категория А) спадат към групите с по-fino тесто (5, 7, 3, 2, 4, 1, 6) – около 87 %, но има и такива с по-грубо тесто (групи 12, 10, 11, 8) – 13 %. 75 % от купите (категория В) също са с по-fino тесто (групи 5, 3, 4, 2, 7, 6, 1), като 25 % са тези с по-грубо тесто (групи 11, 9, 12, 10, 13, 8). Повечето от представителите на категория С (блюда) са изработени с по-fino тесто (групи 5, 2, 3, 4, 1) – 63 %, завишен е процентът на такива с по-грубо тесто – 37 % (групи 11, 8, 9, 10, 12, 14) спрямо предходните категории. Категории D и E (чаши и кани) са почти изцяло представени от технологичните групи с по-fino тесто – около 98 % от чашите (групи 5, 3, 4, 2, 1, 6, 7), и около 92 % от каните (групи 5, 4, 1, 2, 6, 7, 3). Тези с по-грубо тесто от категория D са по-скоро изключения – 2 % (група

10), малко-по-висок е процентът на екземплярите от категория Е – 8 % (групи 12, 8, 10) (фиг. 12).

Въпреки че процентът на технологичните групи с по-грубо тесто се завишава спрямо предходните категории, противно на очакванията повечето гърнета (категория F) са изработени с по-фино тесто – около 65 % (групи 5, 3, 2, 4, 1, 7), а тези с по-грубо тесто (групи 12, 10, 9, 11, 14, 8) са 35 %. Същата зависимост се наблюдава и за категория G (амфоровидни съдове) – 68 % от представителите ѝ също спадат към групите с по-фино тесто (2, 3, 5, 1, 7, 4), а 32 % са тези с по-грубо тесто (групи 9, 8, 12, 14, 10). Категорията с най-голям процент съдове, изработени от по-грубо тесто (групи 9, 11, 12, 10, 8, 14) съвсем естествено е тази на хранилищата – 66,5 %, но и при нея се наблюдава наличие на групи с по-фино тесто (5, 1, 2, 3, 4) – 33,5 % (фиг. 13). Ако разделим обработените единици хронологически, могат да се разграничат известни различия в технологията на отделните категории в двата разглеждани периода.

През РБЕ III 77 % от обработените паници (групи 5, 3, 2, 7, 4, 1, 6) и 72 % от купите (5, 3, 2, 4, 7) са с по-фино тесто, а с по-грубо тесто са 23% от категория А (10, 8, 11, 12) и 28 % от категория В (групи 11, 9, 10). В началото на СБЕ се увеличава броят на представителите с по-фино тесто и от двете категории – 94 % от паниците (групи 5, 7, 3, 4, 1, 2, 6) и 83 % от купите (5, 3, 4, 2, 7, 6, 1). Все пак има и такива с по-грубо тесто: 6 % от паниците (групи 10, 12, 13, 11, 8, 9) и 17 % от купите (14, 9, 12, 13). 73 % от представителите на категория С през РБЕ III са с по-фино тесто (групи 5, 2, 3, 1, 4), а тези с по-грубо тесто – 27 % (групи 8, 9). През СБЕ обаче повече са тези с по-грубо тесто (46 %, групи 10, 12, 14, 11) и 54 % са с по-фино тесто (5, 2, 3, 4). През по-ранния разглеждан период 95 % от категория D са с по-фино тесто (групи 5, 2, 4, 1, 3, 6), 5 % са с по-грубо тесто (10), а при каните се повишава процентът на тези с по-грубо тесто – 14 % (групи 12, 10, 8) и 86 % с по-фино тесто (групи 4, 5, 1, 2, 3, 6, 7). През следващия период съдовете и от двете категории са изработвани само с по-фино тесто (D – групи 5, 3, 4, 7, 6, 1, 2; E – 5, 4, 7, 6, 1, 2, 3). В края на трето хилядолетие пр. Хр. преобладават гърнетата и амфоровидните съдове с по-фино тесто: 59 % от категория F (групи 5, 3, 2, 4, 1, 6, 7) и 68 % от категория G (2, 3, 5, 4, 7), а тези с по-грубо тесто са 41 % от гърнетата (12, 10, 9, 11, 14, 8, 13) и 32 % от амфоровидните съдове (8, 9, 14). В началото на второ хилядолетие пр. Хр. повечето от обработените екземпляри и от двете категории са с по-фино тесто (75 % от гърнетата са от групи 5, 3, 2, 4, 1, 7, 6) и 73 % от амфоровидните

съдове (групи 5, 1, 2, 3, 7, 4, 6). Не малък е процентът на тази, изработени от по-грубо тесто – една четвърт от гърнетата (10, 12, 11, 13, 8, 9, 14) и също толкова от амфоровидните съдове (групи 12, 9, 14, 10). В края на РБЕ приблизително еднакъв дял от хранилищата са направени от по-fino тесто – 42 % (2, 5, 4, 1) и 58 % са с по-грубо тесто (групи 9, 10, 12, 8, 11). През СБЕ чувствително се повишава процентът на тези с по-грубо тесто (групи 11, 9, 12, 8, 14, 13, 10 – 71 %), а тези с по-fino тесто са 29 % (1, 5, 2, 3) (фиг. 14-17).

Съдовете и през двата периода се отличават с много добре обработена повърхност, 60 % са с добре загладена повърхност, 38 % са с излъскана до различна степен, само около 2 % са с незагладена повърхност, като 35 % от обработените фрагменти са без ангоба. Съдовете с тъмна повърхност, а именно тъмносив цвят (31 %), тъмнокафяв (27 %) и черен цвят (9 %), са повече от тези с кафяв (13 %) и светлокафяв цвят (10 %). И през двата периода преобладават фрагментите с едноделен лом, обикновено също с тъмен цвят. Тези данни могат да се използват като доказателство за изпичането на повечето съдове в редукиционна среда, с поддържана равномерна температура през целия процес на изпичане (Николов 1998, 3; Shepard 1985, 75-77).

II. Типология

ПАНИЦИ (таблица 3–5; фиг. 18)

Обърнато коничните паници (А.І.) са най-устойчивия тип, който се произвежда през цялата праистория. През разглеждания период обаче те са значително по-малко на брой спрямо другите типове, но все пак остават константни, тъй като се срещат в строителни хоризонти от РБЕ III и от началото на СБЕ. Разграничени са два подтипа – с прави стени (А.І.1.) и с леко издути стени (А.І.2.). Повечето техни подварианти (А.І.1.1. и А.І.2.1.) са регистрирани в строителни хоризонти, датирани и в двата разглеждани периода: А.І.1.1.а. и А.І.2.1.а. (кат. №503/Т.49, 2057/Т.198, 1288/Т.128, 2253/Т.217; 69/Т.8, 462/Т.44, 767/Т.76, 1581/Т.155, 1748/Т.172); А.І.1.1.б. и А.І.2.1.б. (кат. № 1176/Т.116, 1408/Т.140; 456/Т.43, 818/Т.80, 1853/Т.181), А.І.1.1.с. и А.І.2.1.с. (кат.№ 1723/Т.169; 739/Т.74, 1428/Т.143); А.І.1.1.д. и А.І.2.1.д. (кат.№ 1244/Т.122) (кат. № 460/Т.43, 1520/Т.150, 1574/Т.154). За хронологически индикатори могат да се вземат подварианти А.І.1.1.е. (кат.№ 1388/Т.138) и А.І.2.1.е. (кат.№ 1434/Т.143) с пречупен навътре ръб на устието, т. нар. Z-образен профил, които се срещат само в Гълъбово I–III стр. х. (кат.№

1555/Т.153, 1606/Т.157, 1858/Т.182, 1872/Т.183, 1858/Т.182, 1872/Т.183; 1413/Т.142, 1518/Т.150, 1435/Т.143, 1523/Т.150). Паници с Т-образен ръб на устието (А.І.1.1.f и А.І.2.2.a.) са засвидетелствани само в с.м. Нова Загора IV и II стр. х., както и от последните три строителни хоризонта на Гълъбово (кат. № 1438, 1439/ Т.144). И през двата периода дръжките са изключителна рядкост за коничните паници, вертикални дръжки са поставени върху ръба на устието само при подвариант А.І.2.2.a., регистрирани през по-ранния разглеждан период (кат. № 652/Т.64).

Полусферични паници има както през РБЕ III, така и в началото на СБЕ. И през двата периода тип А.II.2. има повече представители от тип А.II.1. Всички подварианти на тип А.II.1. са застъпени основно в по-ранните пластове от РБЕ III (кат. № 151/Т.16; 486/Т.47; 13/Т.2; 184/Т.19; 149/Т.16; 193/Т.20; 282/Т. 28; табл. 1 № 498), но се срещат и в по-късните (кат. № 461/Т.44; 692/Т.68; 925/Т.90; 999/Т.98; табл. 1 № 50). Макар че са регистрирани по-малко на брой фрагменти спрямо предходния период, типът продължава развитието си и в началото на СБЕ (кат. № 1797/Т.176; 1280/Т.127; 1588/Т.155). Вариантите А.II.1.e. (табл. 1 № 350; кат. № 768/Т.76) и А.II.1.f. (табл. 1 № 351; кат. № 636/Т.63; 889/Т.86) са рядко срещани както в РБЕ III, така и в началото на СБЕ (А.II.1.e. – кат. № 1917/Т.187; А.II.1.f. – кат. № 1891/Т.185). Тип А.II.2. се проследява в сравнително равномерни количества във всички строителни хоризонти от РБЕ III. Повечето са фрагменти без дръжки, представени са всички подварианти: А.II.2.1.a. (табл. 1 № 499, 549; кат. № 189/Т.20; 279/Т.28; 725/Т.72; 2063/Т.198; 2196/Т.212); А.II.2.1.b. (табл. 1 № 50, 499; кат. № 278/Т.28; 408/Т.39; 835/Т.81; 949/Т.92); А.II.2.1.c. (табл. 1 № 358; кат. № 49/Т.5; 329/Т.31; 733/Т.73; 2106/Т.203); А.II.2.1.d. (кат. № 280/Т.28; 407/Т.39; 806/Т.79; 2048/Т.197; 2078/Т.200). Всички се регистрират както в по-ранните, така и в по-късните нива на селищните могили, най-многобройни са А.II.2.1.a. и А.II.2.1.b. Типът продължава развитието си в началото на СБЕ, представени са всички подварианти без дръжки (кат. № 1204/Т.119; 1589/Т.155; 1245/Т.122; 1286/Т.127; 1292/Т.128; 1689/Т.166; 1559/Т.153; 1576/Т.154). Вариантите с вертикални дръжки и на двата типа (А.II.1.2., А.II.2.2. и А.II.2.3.) са застъпени предимно в по-ранните хоризонти, датирани в РБЕ III (177/19; 239/24; 176/Т.18; 305/Т.29; 478/Т.46; 232/Т.24; 281/Т.28; 821/Т.80; табл. 1 № 383, 478). В началото на СБЕ е представен само А.II.2.2., регистрирани са само три фрагмента (кат. № 1401/Т.139; 1770/Т.173; 1965/Т.190). Почти всички представители на вариантите с хоризонтални дръжки от тип А.II. са регистрирани в пластовете, датирани в РБЕ III – А.II.1.3. (кат. № 13/Т.2) и А.II.2.4. (кат. № 223/Т.23; 822/Т.80; табл. 1 № 352; 558). В последните три хоризонта на Гълъбово подтип А.II.1.2. и А.II.2.3. не са открити. Тези от А.II.2.2. (кат. № 1401/Т.139; 1770/Т.173; 1965/Т.190), както и

А.П.2.4. (кат. № 2020/Т.195) са единици. Фрагменти от полусферични паници с чучури (А.П.2.5.) се откриват и в двата периода: РБЕ III (табл. 1 № 568; кат. № 394/Т.38; 566/Т.57; 826/Т.80), СБЕ (кат. № 1419/Т.142; 1828/Т.179; 2005/Т.194). Тъй като няма запазени цели съдове от този тип, не могат да се направят изводи за наличието на дръжки или техният вид през по-късния период.

Паниците със силно завито навътре устие (А.П.3.) са най-многобройни спрямо другите типове през РБЕ III. Преобладава подтип А.П.3.2. Всички варианти без дръжки се откриват както в по-ранните (кат. № 157/Т.17; 210/Т.22; 303/Т.29; 542/Т.53; 2050/Т.197), така и в по-късните хоризонти от този период (кат. № 424/Т.41; 437/Т.42; 604/Т.61; 679/Т.69; 992/Т.97). От вариантите с вертикални дръжки А.П.3.2.2. се среща по-често в по-ранните строителни хоризонти (кат. № 9/Т.1; 84/Т.9; 229/Т.23; 245/Т.24), а А.П.3.2.3. се проследява през целия период на развитие на РБЕ III (кат. № 83/Т.9; 172/Т.18; 476/Т.46; 769/Т.76; кат. № 630/Т.63; 890/Т.86). Вариантът с хоризонталните дръжки се среща много рядко (А.П.3.2.4. – кат. № 270/Т.27; табл. 1 № 613, 625). Характерни за целия период са и паниците с чучури, повечето са фрагментирани (А.П.3.2.5. – кат. № 374/Т.36; 406/Т.39; 485/Т.47; 510/Т.49; 618/Т.61; 970/Т.94; 982/Т.96; 2113/Т.203). Целите съдове имат вертикална дръжка, издигаща се над ръба на устието (А.П.3.2.6. – табл. 1 № 404, 408, 477).

Подтип А.П.3.1. също се проследява през целия период на РБЕ III. Обработените единици от него са по-малко на брой спрямо подтип А.П.3.2., но са представени всички подварианти (кат. № 398/Т. 38; 506/Т. 49; 602/Т. 60; 824/Т. 80; 2049/Т. 197; 2072/Т. 199; 2098/Т. 202; 2134/Т. 205; табл. 1 № 413, 419, 453, 474, 556). Представители с вертикални дръжки (А.П.3.1.2.а.) се регистрират рядко (кат. № 513/Т.49, 548/Т.54; 438/Т.42), а тези с хоризонтални дръжки са изключения (кат. № 411/Т.39). В началото на СБЕ паниците със силно завито навътре устие остават един от най-многобройните произвежданите типове. Съотношението между подтип А.П.3.1. и А.П.3.2. е почти равно. Повечето паници са без дръжки, срещат се всички подварианти (А.П.3.1.1. – кат. № 1253/Т.123; 1345/Т.132; 1598/Т.156; 1846/Т.180; А.П.3.2.1. – кат. № 1220/Т.120; 1442/Т.144; 1595/Т.156; 1591/Т.155). Вариантите с дръжки се срещат рядко, както тези с вертикални (А.П.3.1.2. – кат. № 1568/Т.153; А.П.3.2.2. – кат. № 1729/Т. 170; А.П.3.2.3 – кат. № 1183/Т.116), така и тези с хоризонтални (А.П.3.2.4. – кат. № 1774/Т.174; 2020/Т.195). Не са регистрирани вариантите с чучури.

Паниците със силно пречупено навътре устие са разграничени на четири подтипа спрямо мястото на пречупване, за да се провери дали има диференциране в

хронологическото им развитие. Категорични различия нито според мястото на пречупване, нито спрямо неговата изразеност (мек или остър профил) обаче не бяха засечени. И четирите подтипа се регистрират както в пластове от РБЕ III, така и в тези от началото на СБЕ, като пропорционалното им разпределение е сравнително равномерно. През РБЕ III най-много са тези от подтип А.IV.3., като се забелязват както в по-ранните (кат. № 28/Т.3; 156/Т.17; 212/Т.22; 726/Т.72), така и в по-късните строителни нива на селищните могили (кат. № 37/Т.386; 678/Т.67; 679/Т.68; 926/Т.90). Следващи по брой през този период са А.IV.1., които се срещат по-често в по-ранните хоризонти (кат. № 28/Т.3; 148/Т.16; 487/Т.47; 812/Т.79; 2058/Т.198). Появата им в по-късните е по-скоро изключение (кат. № 693/Т.68). Паниците от подтип А.IV.2. и А.IV.4. се откриват в сравнително еднакви количества. Повечето от първите произхождат от по-ранни хоризонти (кат. № 825/Т.80; 854/Т.82; 28/Т.3), а тези от вторият подтип се регистрират както в по-ранните (кат. № 224/Т.23; 731/Т.73; 745/Т.74; 855/Т.82; 2144/Т.206), така и в по-късните хоризонти (кат. № 694/Т.69; 910/Т.88; 2182/Т.211). В последните три хоризонта на селищна могила Гълъбово паници от тип А.IV. са повече от тип А.III. за разлика от предишния период когато съотношението им е обратно пропорционално. Тип А.IV. е най-широко застъпения тип в началото на СБЕ. Преобладават подтипове А.IV.2. (кат. № 1101/Т.109; 1275/Т.126; 1325/Т.131; 1405/Т.140; 1600/Т.156; 1680/Т.164) и А.IV.3. (кат. № 1021/Т.100; 1380/Т.137; 1385/Т.137; 1605/Т.156; 1775/Т.174; 1802/Т.176), но и другите два типа са добре представени (кат. № 1299/Т.128; 1328/Т.131; 1350/Т.134; 1150/Т.113; 1361/Т.135; 1547/Т.152). В Гълъбово I-III стр. х. се откриват и повечето фрагменти от паници с хоризонтални дръжки – А.IV.4.2.а. и А.IV.4.3.а. (кат. № 1397/Т.138, 1502/Т.149). Такива са регистрирани и в други обекти, в които е засвидетелствано началото на СБЕ – Констанция, Чокоба 18, Черна гора 1 и Биково (табл. 1 № 612, 613, 782, 783, 721, 723, 727, 765, 766, 770; табло 221-222). Въпреки че основната част от представителите на подвариантите с вертикални дръжки произхождат от РБЕ III пластове (кат. № 678/Т.67; 916/Т.89), те не са изключение и за началото на СБЕ (кат. № 1594/Т.156).

Паниците от тип А.V. са много малко, за да се направят конкретни обобщения. Тяхното развитие се проследява и през двата разглеждани периода. И трите разграничени подтипа се регистрират в строителни хоризонти от РБЕ III: А.V.1. (кат. № 227/Т.23; 441/Т.42; табл. 1 № 69); А.V.2. (кат. № 272/Т.27; табл. 1 № 620); А.V.3. (кат. № 578 /Т.58; табл. 1 № 622). Единственият вариант с дръжка (А.V.2.2.) е регистриран в с. м. Кирилово (кат. № 85/Т.9). В началото на СБЕ се откриват само подтипове А.V.1. (кат. № 1449/Т.144; 1566/Т.153) и А.V.3. (кат.

№ 1612/Т.157; 1766/Т.173). Такива паници се регистрират както в Гълъбово I-III стр. х., така и в жилища, датирани в СБЕ, регистрирани в обект Чокоба 18 (табло 221) и обект до с. Полски Градец, м. Ветата мая (таблица 1 № 760).

КУПИ (таблица 6–8; фиг. 19)

През РБЕ III полусферичните купи (В.II.) са повече от тези с овоидно тяло (В.VI.), като заедно заемат около 1/3 от всички. Подтип В.II.2. е по-добре застъпен (кат. № 51/Т.6; 561/Т.56; 606/Т.61; 830/Т.80; 901/Т.87; 969/Т.94; табл. 1 № 489, 567, 603). Представени са както вариантите с вертикални (кат. № 33/Т.4; 645/Т.64; 880/Т.85), така и с хоризонтални дръжки (кат. № 902/Т.87). Купите с чучури от този подтип са изключения (кат. № 588/Т.59; табл. 1 № 583). Повечето купи от подтип В.II.1. (кат. № 447/Т.43; 467/Т.44; 699/Т.69; 973/Т.95) са без дръжки, малко са тези с вертикални дръжки (В.II.1.2. – кат. № 2214/Т.213; табл. 1 № 319, 321, 443). От купите с овоидно тяло най-много са тези от подтип В.VI.2. (кат. № 551/Т.55; 637/Т.63; 688/Т.68; 894/Т.86). Срещат се фрагменти с вертикални дръжки (В.VI.2.2. – кат. № 100/Т.11; 870/Т.83; 873/Т.84). Тези от подтип В.VI.1. са по-малко (кат. № 638/Т.63; 712/Т.70; 856/Т.82), а В.VI.3. – изключение (кат. № 645/Т.64). От тип В.IV. са засвидетелствани единични бройки (кат. № 457/Т. 56; табл. 1 № 247; 311; 487). Купите със завито навътре устие (В.III.) заемат около 1/4 от всички. Преобладават В.III.2.1. (кат. № 86/Т.10; 211/Т.22; 488/Т.47; 557/Т.56; 591/Т.60; табл. 1 № 73, 74, 486, 488, 585) и В.III.1.1. (кат. № 472/Т.45). Характерни за периода са купите с чучури, повечето единици в каталога нямат запазени дръжки: В.III.2.4. (кат. № 519/Т.50; 545/Т.54; табл. 1 № 82; 134; 576). Сред публикуваните цели съдове се срещат всички разграничени варианти с една вертикална дръжка, поставена срещу чучура (В.III.2.5.а. – табл. 1 № 129; В.V.1.2.а. – табл. 1 № 577; В.V.1.3.а. – табл. 1 № 77; 493; 574) или над него (В.III.2.7.а. – табл. 1 № 509; В.V.1.4.а. – кат. № 477/Т.46; табл. 1 № 512; 514; 582). Изключение е В.III.2.6.а (табл. 1 № 85), чиято дръжка е поставена в срещуположната на чучура ос. Вариантите, които имат две вертикални дръжки, поставени срещу и над чучура, вероятно са имали допълнителна „дръжка“, изработена от органичен материал (т. нар. *basket handle*) за по-лесно захващане и разливане на течности (В.III.2.8.а. – табл. 1 № 68 и В.V.1.5.а. – табл. 1 № 415). Тъй като повечето са единични бройки, някои от които публикувани без конкретна стратиграфска информация, не могат да се направят адекватни изводи за съотношението помежду им или за хронологическите им особености. Обърнато коничните купи са много рядко срещани и през двата периода (РБЕ III: В.I.1. – кат. № 572/Т.57;

табл. 1 № 490; В.І.2. — кат. № 579/Т.58; 700/Т.69; СБЕ: В.І.1. — кат. № 1721/Т.169; 1947/Т.189; В.І.2. — кат. № 1573/Т.154).

В началото на СБЕ най-многобройни вече са купите тип В. VI. — около $\frac{1}{2}$ от всички. Преобладава подтип В. VI.2. Повечето фрагменти са без дръжки (В. VI.2.1.), срещат се всички подварианти (кат. № 1223/Т.120; 1071/Т.106; 1731/Т.170; 1042/Т.101; 1478/Т.147; 1399/Т.139). Фрагментите с дръжки попадат и в двата подварианта: В. VI.2.2. (кат. № 1458/Т.145; 1497/Т.148) и В. VI.2.3. (кат. № 1262/Т.124; 1451/Т.145; 1538/Т.151). Подтип В. VI.3. е представен с единични бройки (кат. № 1474/Т.147; 1508/Т.149; 1631/Т.159; 1830/Т.179), а подтип В. VI.1. е по-скоро изключение (кат. № 1051/Т.103; 1437/Т.143). За разлика от предишния период тип В. II. вече са значително по-малко на брой. И през този период преобладава подтип В. II.2. (кат. № 1208/Т.119; 1415/Т.142; 1281/Т.127; 2029/Т.195; 1394/Т.138; 1788/Т.175; 1969/Т.191). За разлика от РБЕ III, само през СБЕ са открити купи с хоризонтални дръжки (В. II.2.4. — кат. № 1260/Т.124; 1375/Т.136; 1447/Т.144). Купите с чучури от този подтип са изключения (В. II.2.5.), откритите фрагменти нямат запазени дръжки (кат. № 1730/Т.170). От подтип В. II.1. повечето регистрирани подварианти са без дръжки (кат. № 1333/Т.131; 1622/Т.158; 1694/Т.166; 1806/Т.176). Фрагментите с дръжки са много малко (кат. № 1273/Т.126; 1686/Т.164; 1767/Т.173; 1808/Т.177). С единични бройки са представени типове В. III. (кат. № 1378/Т.137; 1423/Т.143; 2025/Т.195) и В. V. (кат. № 1072/Т.106; 1193/Т.117; 1907/Т.186; 1966/Т.190). Купи с чучури от типове В. III., както и купи със сплеснато сферично тяло (В. V.) не се регистрират в последните три хоризонта на селищна могила Гълъбово. Регистриран е само един съд от подтип В. IV.2.2. (Leshtakov 2002, 206 fig. 9, 2).

БЛЮДА (таблица 9–10; фиг. 20)

Повечето от включените в тази категория съдове са разпознати сред обработения материал. Тъй като повечето представители са фрагменти, които нямат запазени дръжки, само от целите съдове може да се съди за разпространението на разграничените варианти. Публикуваните цели съдове обаче са единици и затова повече изводи могат да се направят само за типовете. На лице е обаче известна диспропорция в наличието на фрагменти от различните периоди, което вероятно се дължи на количеството обработен материал.

Обърнато конични блюда се регистрират както в РБЕ III, така и в началото на СБЕ. Въпреки че и двата разграничени подтипа се срещат и през двата периода, изглежда, че преобладават тези с леко издути стени (С. I.2.). Съотношението между отделните

подварианти вероятно се дължи на разликата в количеството обработен материал. В датираните в РБЕ III пластове са открити С.I.1.1.a. (табл. 1 № 23, 139), С.I.2.1.a. (кат. № 72/Т.8) и С.I.2.1.b. (кат. № 1001/Т.98). В най-късните строителни хоризонти на с. м. Гълъбово са регистрирани всички подварианти – С.I.1.1.a. (кат. № 1257/Т.124; 1278/Т.127; 1352/Т.134) и С.I.1.1.b. (кат. № 1577/Т.154; 1609, 1610/Т.157). Тези с издути стени са повече на брой и разнообразието е по-голямо – С.I.2.1.a (кат. № 1720/Т.169), С.I.2.1.b. (кат. № 1578/Т.154), С.I.2.1.c. (кат. № 1377/Т.136; 1719/Т.169) и С.I.2.1.d. (кат. № 1577/Т.154).

По-специално внимание заслужава единственият цял съд от подвариант С.I.2.2.a. (табл. 1 № 130), открит в Езеро II стр. х. Той представлява точна реплика на паниците със същата морфология (А.I.2.2.a.), но има и чучур. От тях обаче няма запазени цели екземпляри и не може да се съди за наличието на чучури. Паници с Т-образен ръб на устието са регистрирани в с. м. Нова Загора IV и II стр. х., като тяхното развитие продължава и в началото на СБЕ. Сред по-късните екземпляри обаче няма такива с дръжки върху ръба на устието (кат. № 1438, 1439/Т.144), каквито са засвидетелствани през по-ранния разглеждан период (кат. № 652/Т.64). Блюда с Т-образен ръб на устието, но с полусферична форма, от които са запазени фрагменти без дръжки (А.II.1.1.c.), има и в двата разглеждани периода (РБЕ III – кат. № 149/Т.16; 338/Т.32; 999/Т.98 и началото на СБЕ – кат. № 1588/Т.155).

Блюдата от тип С.II. са представени и през двата периода, но през втория са значително по-малко на брой. През РБЕ III се откриват основно представители на подтип С.II.2. (С.II.2.1.a. – кат. № 489/Т.47; 2209/Т.213 и С.II.2.1.b. кат. № 708/Т.70; 2053/Т.197; 2155/Т.207). От подтип С.II.1. има само един фрагмент (С.II.1.2.a. – кат. № 2179/Т.210). За разлика от предишния период в началото на СБЕ се регистрират фрагменти само от подтип С.II.1. (С.II.1.1.a. – кат. № 1279/Т.127; С.II.1.1.c. – кат. № 1393/Т.138). Тези със запазени дръжки са изключения: С.II.1.2.a. – РБЕ III (кат. № 2179/Т.210) и С.II.1.3.a. – СБЕ (кат. № 1092/Т.108). Блюдата от подтипове С.III.1. и С.III.2. са разпознати основно в пластове от РБЕ III, като съотношението между тях е сравнително пропорционално. Повечето са фрагменти без дръжки: С.III.1.1.a. (кат. № 2154/Т.207; 2216/Т.213), С.III.2.1.a. (кат. № 549/Т.54; 2046/Т.197) и С.III.2.1.b. (кат. № 2053/Т.197). Всички засвидетелствани представители имат вертикални дръжки, подвариантите са няколко – С.III.1.2.a. (кат. № 689/Т.68), С.III.1.3.b. (кат. № 914/Т.88), С.III.2.2.a. (табл. 1 № 123) и С.III.2.3.a. (табл. 1 № 113). Само един съд има чучур С.III.1.4.a. (табл.

1 № 124), но няма запазена дръжка. В Гълъбово I-III стр. х. представителите на подтипове С.Ш.1. и С.Ш.2. са единици (С.Ш.1.1.а. – кат. № 1353/Т.134 и С.Ш.1.3.а. – кат. № 1687/Т.164).

ЧАШИ (таблица 11–14; фиг. 21)

Най-разпространени през РБЕ III са чашите със сферично или сплеснато сферично тяло, висока шия и една дръжка. Въпреки че в литературата те са известни като чаши тип „Св. Кирилово“, под този общ знаменател често се поставят екземпляри с различна морфология.

Чаши с една дръжка, издигаща се над ръба на устието, се срещат и през двата периода. През РБЕ III се срещат представители на всички подтипове на чашите със сферично – D.П.3.1., D.П.4.1., D.П.5.1. (кат. № 493/Т.47; табл. 1 79, 136, 372), така и със сплеснато сферично тяло – D.Ш.1.1., D.Ш.2.1., D.Ш.3.1. (кат. № 89/Т.10; 491/Т.47; 1016/Т.99; табл. 1 № 369, 496, 638). Липсата на конкретни стратиграфски данни за повечето публикувани цели екземпляри не позволява да се прецизира тяхното хронологическо разпространение. В началото на СБЕ тези със сплеснато сферично тяло са повече на брой, като има представители и на трите подтипа (кат. № 1040/Т.101; 1052/Т.103; 1096/Т.108). Сред чашите със сферично тяло са представени всички подтипове с изключение на D.П.4.1. (кат. № 1087/Т.107; 1682/Т.164). Известни зависимости се забелязват и в следващите нива на класификацията. Подвариантите с равно дъно и на двата типа преобладават както през РБЕ III (кат. № 481/Т.46; 492/Т.47; 517/Т.50; табл. 1 № 31, 79, 373, 401, 607), така и в началото на СБЕ (кат. № 1190/Т.117; 1424/Т.143). Тези със заобленото дъно са също толкова добре представени и през двата периода – РБЕ III (табл. 1 № 4, 83, 96, 108, 117, 133, 137, 366, 368, 371, 400, 469), но през СБЕ те са само от подтип D.П.3.1. (кат. № 1034/Т.101; 1047/Т.102). Подвариантът с конкавно дъно обаче (D.Ш.1.1.с.) се среща само през СБЕ (кат. № 1039/Т.101; 1613/Т.157).

Чаши с една дръжка, издигаща се над ръба на устието и силно издължена, са най-емблематичните варианти сред регистрираните през РБЕ III чаши. Преобладават подтиповете с конична шия. Такива има със сферично тяло (D.П.3.2.), с равно (табл. 1 № 3, 5, 32, 45) и заоблено дъно (табл. 1 № 72, 495, 543). Също толкова често срещани са и екземплярите със сплеснато сферично тяло (D.Ш.1.2.) – равно (табл. 1 № 30, 33, 95, 590), заоблено (табл. 1 № 93, 97, 367, 540) и конкавно дъно (кат. № 516/Т.50). Значително по-малко са чашите с цилиндрична шия и извито навън устие с равно (D.Ш.3.2.а. – кат. № 475/Т.45; 576/Т.58) или

заоблено дъно (D.III.3.2.b. – табл. 1 № 42, 107), като такива има само със сплеснато сферично тяло. Всички подтипове се срещат сравнително пропорционално в разглежданите обекти, както в по-ранните, така и в по-късните строителни хоризонти, датирани в РБЕ III. Варианти със силно издължена дръжка (D.II.3.2., D.III.1.2., D.III.3.2.) не са засвидетелствани в най-горните нива на с. м. Гълъбово, затова може да се приеме, че не са характерни за началото на СБЕ.

Запазените цели чаши със сферично тяло, къса шия и една дръжка са значително по-малко от гореописаните. Повечето подтипове се срещат сред датирани в РБЕ III пластове: D.II.1.1.a. – Дядово I-IV стр. х. (табл. 1 № 530, 542) и D.II.1.2.a. – Веселиново (Миков 1941, 210 обр. 246, 6), а някои се откриват само в Гълъбово I-II стр. х. – D.II.1.2.b. (кат. № 1550/Т.152; 1815/Т.178) и D.II.2.1.a. (кат. № 1868/Т.182). Последният е регистриран и в Констанция (табл. 1 № 679).

Изглежда, че през РБЕ III и началото на СБЕ чашите с две дръжки (D.III.1.3.a., D.III.3.3.a., D.III.3.4.a.) са изключения за керамичния репертоар в Югоизточна България. Може да се допусне, че фрагментите от такива не са разпознати сред масовия материал, но все пак те остават рядко срещано явление. Цели чаши с две дръжки са намерени в Нова Загора VI стр. х. (кат. № 482/Т.46) и Мъдрец III стр. х. (кат. № 2122/Т.204), в първи и трети стр. х. на с. м. Дядово (табл. 1 № 517, 504) и най-късните хоризонти на Езеро (табл. 1 № 78). Типологически те имат много сходства с чашите с две дръжки от Западна България, които са обичайна форма в керамичния репертоар през разглежданите периоди (Alexandrov 1998; Лещаков, Петрова, Илиева и др. 2021). От най-горните нива на с. м. Гълъбово произхождат две чаши с две дръжки, но тяхната морфологията е по-различна от гореописаните. Едната е от типа „tankard“ и се смята за импорт (Leshtakov 1996, 286 fig. 11, 2), тъй като други досега не са намерени в Горнотракийската низина. Другата е от т.нар. тип „троянски чаши“, но е изработена на ръка и затова се счита за местно произведена имитация (Leshtakov 1996, 279 fig. 4, 1). Те се свързват с контакти със Северозападна Анатолия (за паралели вж. глава VII).

Чашите с полусферично тяло и една дръжка (D.I.1.1.a.) също са по-рядко срещани. Такива са намерени в Нова Загора VI стр. х. (кат. № 479/Т.46), Кирилово (табл. 1 № 21), Караново III стр. х. (табл. 1 № 391) и Дядово I стр. х. (табл. 1 № 491). Чаша от втория разграничен подтип (D.I.2.1.a.) има регистрирана единствено в Езеро (табл. 1 № 29). Откритите екземпляри са твърде малко, а и не всички имат информация за контекста на намиране, така че не могат да

се отбележат хронологични специфики между подтиповете. Чаши от този тип не са открити в късните хоризонти на с. м. Гълъбово.

КАНИ (таблица 15–19; фиг. 22)

Само през РБЕ III се срещат кани от подтип Е.І.1., както и двата варианта на подтип Е.І.2. с дръжки, които не излизат над ръба на устието (Е.І.2.1.а. и Е.І.2.1.б.). По морфология каните от подтип Е.І.1. приличат на тези от РБЕ II, затова тяхното причисляване към по-ранния период на РБЕ III би било логично. Въпреки че повечето са от по-ранните строителни хоризонти на селищните могили (Нова Загора V стр. х. – кат. № 499/48; Мъдрец IV стр. х. №2055/Т.198), има и такива в по-късните (Езеро II стр. х. – табл. 1 № 48, 53; Нова Загора II стр. х. 673/Т.67). Може да се направи изводът, че те се произвеждат през целия период на РБЕ III, но в по-късната му фаза са по-скоро изключения. Разпределението между разграничените подварианти е сравнително пропорционално – Е.І.1.1.а. (табл. 1 № 53, 639, 644; кат. №2055/Т.198), Е.І.1.2.а. (табл. 1 № 48, 402, 591; кат. № 497, 499/48; 2096/Т.201).

Кани със сферично тяло, обърнато конична шия и дръжка, която не излиза над ръба на устието (Е.І.2.1.) са характерни само за РБЕ III пластове. Повечето представители на първия вариант са с равно дъно (Е.І.2.1.а. – табл. 1 № 52, 102, 526, 611, 641; кат. № 483/Т.46; 573/Т.58; 881/Т.85). Единствената кана с конкавно дъно (Е.І.2.1.б.) е намерена в Гълъбово IV стр. х. (кат. № 88/Т.85). Кани от вариант Е.ІІ.1.1. (същата профиляция на шията и дръжката, със сплеснато сферично тяло) обаче се откриват както в най-късните строителни хоризонти на с. м. Езеро (табл. 1 № 43, 90, 91, 105), така и в Гълъбово III стр. х. (1032, 1037/Т.101). Те могат да се приемат за преходна форма между двата периода. В по-късния обаче тя е леко видоизменена. Шиите на каните са по-тесни и издължени спрямо тези на по-ранните екземпляри. Дръжките им са с триъгълно сечение, което не е характерно за каните от РБЕ III.

Забелязва се обратната зависимост при вариантите на подтиповете с обърнато конична шия, които имат дръжка, издигната над устието. Каните със сферично тяло, основно с равно дъно (Е.І.2.2.а.), се откриват както в РБЕ III хоризонти (табл. 1 № 54, 56, 386, 531, 594, 637, 640; кат. № 882, 883/Т. 85; 2130/Т. 205), така и в началото на СБЕ (кат. № 1035/Т.101; 1091/Т.107; 1106/Т.109; 1324/Т.130; 1368/Т.135). Подвариантът с конкавно дъно (Е.І.2.2.б.) е регистриран само в Нова Загора I стр. х. и най-късните хоризонти на с. м. Езеро (табл. 1 № 109, 115, 118). Кани със същата профиляция на шията и дръжката, но със сплеснато сферично

тяло (Е.П.1.2.а. и Е.П.1.2.б.) се срещат само в РБЕ III пластове. Представителите на подварианта с равно дъно (Е.П.1.2.а. – табл. 1 № 27, 62, 63, 66, 67, 92, 508, 592, 596, 610, 643, 646; кат. № 2190/Т.211; 2203/Т.212) са в пъти повече от тези с конкавно дъно (Е.П.1.2.б. – табл. 1 № 87, 106).

Всички варианти на каните от типове Е.І.3. и Е.П.2. са характерни само за РБЕ III, като Е.П.2.1.а. е най-широко разпространен (Е.І.3.1.а. – табл. 1 № 9, 10, 15, 365, 392; кат. № 625/Т.62; 2213/Т.213; Е.П.2.1.а. – табл. 1 № 26, 46, 47, 385, 389, 536, 573, 580, 587, 593; Е.П.2.2.а. – табл. 1 № 416, 527, 572, 595). Нито един от тези типове не се открива в последните три строителни хоризонта на с. м. Гълъбово. Изключение прави съдът от Гълъбово III стр. х. (Е.І.3.3.а.), определен като „чайник“ (Leshtakov 2002). Той няма точни паралели в Тракия. От РБЕ III пластове са публикувани няколко кани с чучури, но профиляцията им е различна (табл. 1 № 578, 635).

Кани със сплеснато сферично тяло, цилиндрична шия и извито навън устие са регистрирани само през РБЕ III. Те имат няколко подварианта, които се откриват предимно в по-ранните пластове от този период. Най-разпространен е Е.П.3.1.а. (табл. 1 № 8, 57, 86, 399, 497, 532, 535, 541, 609; кат. № 333/Т.32; 351/Т.34; 574/Т.58; 884/Т.85). Е.П.3.1.б. (кат. № 496, 498/Т.48) и Е.П.3.2.а. (табл. 1 № 71, 104) имат по-малко представители. Кани с подобна профиляция, но със сферично тяло се откриват само в с. м. Гълъбово II-III стр. х. (Е.І.4.1.а. – кат. № 1276/Т.126 и Е.І.4.1.б. – кат. № 1036/Т.101). Техните шии обаче са по-високи и по-тесни спрямо коментираните по-горе ранни екземпляри. Изключение прави кана от най-късните нива на с. м. Езеро (Е.І.4.2.а. – табл. 1 № 98). Не е изключено тя да е по-късна от останалите материали, открити в пласта.

Кани с конична шия са открити само в РБЕ III пластове. Най-разпространени са тези със сплеснато сферично тяло и дръжка, която не се издига над ръба на устието – Е.П.4.1.а. (табл. 1 № 11, 12, 13, 14, 18, 19, 88, 89, 361, 362, 363, 364, 403, 407, 494, 588, 589; кат. № 2035/Т.196). По-рядко срещани са тези със сферично тяло Е.І.5.1.а. (табл. 1 № 375; кат. № 649/Т.64; 964/Т.94). Подвариантите с дръжка, издигаща се над ръба на устието – Е.П.4.2.а. (кат. № 493/Т.47) и Е.П.4.2.б. (табл. 1 № 16, 370) са по-скоро изключения.

ГЪРНЕТА (таблица 20–22; фиг. 23)

Голяма част от единиците, разпределени в тази категория, са фрагменти от устията/шиите на гърнета и от тях не може да се извлече информация за формата на тялото: около 1/3 от всички гърнета за РБЕ III и около 1/4 за СБЕ. Те са включени основно заради

тяхната украса, тъй като целите съдове не показват пълното ѝ разнообразие. Използвани са и като база за сравнение между подтиповете (F.I.4./F.II.2. и F.I.5./F.II.3.). Гърнетата с овоидно тяло (F.I.) са преобладаващи и през двата разглеждани периода (РБЕ III – около 1/3 от всички гърнета, СБЕ – вече са около 1/2 от всички). През РБЕ III най-много са представителите на подтип F.I.4. и F.I.5., общо около 1/3 от всички гърнета. Регистрират се както в по-ранни (F.I.4. – табл. 1 № 500; 529; кат. № 175/Т.18; 737/Т.73; F.I.5. – табл. 1 № 34, 481; кат. № 361/Т.35), така и в по-късни хоризонти (F.I.4. – табл. 1 № 110, 111, 515, 518; кат. № 626, 629/Т.62; 955/Т.93; F.I.5. – 400/Т.38; 415/Т.40). Повечето съдове са без дръжки, а тези които имат са предимно вариант F.I.4.2. (табл. 1 № 521; кат. № 633/Т.63) и F.I.4.4. (табл. 1 № 518; кат. № 2180/Т.210). В началото на СБЕ и двата подтипа (F.I.4. и F.I.5.) продължават развитието си, броят им е значително по-малък спрямо предходния период (кат. № 1149/Т.113; 1058/Т.104), но заедно представляват около 1/2 от всички гърнета. Много по-малко са и фрагментите с дръжки, засвидетелствани са основно варианти F.I.4.3. и F.I.4.4. (кат. № 1409/Т.140; 1638/Т.160). Подтип F.I.2. е третият най-често срещан подтип през целия период на РБЕ III (кат. № 97/Т.11; 119/Т.13; 222/Т.22; 426/Т.41; 585/Т.59; 593/Т.60; 780/Т.77; 911/Т.88). Съдовете с дръжки са основно от вариант F.I.2.2. (кат. № 665/Т.66; 755/Т.74; 758/Т.75). В началото на СБЕ количествата на подтип F.I.2. нарастват значително, като той представлява около 1/5 от всички гърнета (кат. № 1080/Т.106; 1307/Т.129; 1407/Т.140; 1450/Т.145; 1634/Т.160; 1695/Т.166; 1863/Т.182; 1971/Т.191). Сред вариантите с дръжки вече преобладават F.I.2.3. (кат. № 1922/Т.187), F.I.2.4. (кат. № 1387/Т.137) и F.I.2.5. (кат. № 1195/Т.117; 1256/Т.123; 1303/Т.129; 1347/Т.132; 1516/Т.149; 1736/Т.170). Подтипове F.I.1. (кат. № 65/Т.7; 419/Т.40; 754/Т.74; 449/Т.43), F.I.3. (кат. № 225/Т.23; 350/Т.33; 500/Т.48; 595/Т.60; 735/Т.73; 759/Т.75; 974/Т.95; 1011/Т.99) и F.I.6. (кат. № 152/Т.16; 388/Т.37; 533/Т.52; 600/Т.60; 810/Т.79; 897/Т.86; 2074/Т.199; 2147/Т.206) са по-рядко срещани през РБЕ III спрямо гореописаните. Регистрират се в сравнително еднакви съотношения през целия период, вариантите с дръжки са изключения (кат. № 556/Т.55; 633/Т.63; 963/Т.93; 2180/Т.210; 2194/Т.211). И трите типа се откриват и в Гълъбово I-III стр. х., но броят им значително намалява спрямо предходния период (F.I.1. – кат. № 1111/Т.110; 1359/Т.134; 1625/Т.159, F.I.3. – кат. № 1059/Т.104; 1336/Т.131; 1339/Т.132; 1545/Т.152, F.I.6. – кат. № 1234/Т.121; 1360/Т.134; 1467/Т.146; 1833/Т.179, 1927/Т.188). Представителите на вариантите с дръжки са единици (кат. № 1054/Т.103; 1335/Т.131; 1348/Т.133).

Гърнета със сферично тяло се откриват във всички хоризонти, датирани през РБЕ III, но те са значително по-малко спрямо тези с овоидно тяло. Засвидетелствани са всички

разграничени подтипове (F.II.1. – кат. № 641/Т.63; 831/Т.81; 1008/Т.98; F.II.2. – кат. № 53/Т.6; 120/Т.14; 875/Т.84; 2174/Т.209; F.II.3. – кат. № 139/Т.15; 334/Т.32; 440/Т.42; 454/Т.43; 628/Т.62; 782/Т.77; F.II.4. – кат. № 526/Т.51; 651/Т.64; 757/Т.75). В началото на СБЕ те са много малко на брой (F.II.1. – кат. № 1086/Т.107; 1113/Т.110; 1534/Т.151; 1565/Т.153; 1882/Т.184; F.II.2. – кат. № 1157/Т.114; 1398/Т.138; F.II.3. – кат. № 1752/Т.172). Към тези типове могат да се причислят и някои дръжки (N.I.2.), поставени в най-издутата част на тялото на дебелостенни съдове. Тъй като формата им не се реконструира напълно, не може със сигурност да се причислят към тази категория. Вероятно част от тях са от амфоровидни съдове. Но все пак могат да се приемат като косвени доказателства за присъствието на варианти F.II.2.3. и F.II.3.3. и през двата периода (РБЕ III – кат. № 57/Т.6; 892/Т.86; 2120/Т.204; 131/Т.14; 864/Т.83; 2204/Т.212; СБЕ – 1161/Т.114; 1509/Т.149; 1203/Т.118; 1268/Т.125; 1462/Т.146; 1162/Т.114; 1418/Т.142). Съотношението им през двата периода е приблизително пропорционално, най-многоброен е вариант N.I.2.2. (РБЕ III – кат. № 47/Т.5; 132/Т.14; 274/Т.27; 285/Т.28; 418/Т.40; 432/Т.41; 546/Т.54; 580/Т.58; 865/Т.83; 895/Т.86; СБЕ – кат. № 1152/Т.113; 1160/Т.114; 1466/Т.146; 1484/Т.148; 1659/Т.162; 1849/Т.180; 1944/Т.189). Гърнета от тип F.III. са характерни само за началото на СБЕ (кат. № 1374/Т.136), но по-скоро са изключения.

АМФОРОВИДНИ СЪДОВЕ (таблица 23–24; фиг. 24)

В тази категория освен запазените цели съдове са включени също и три типа фрагменти: части от шията на съдовете, които не дават достатъчно информация за формата на тялото им (кат. № 42/Т.5; 786/Т.77); части от тялото на съда, които не дават информация за шията, но са включени заради специфичната обработка на повърхността (кат. № 1337/Т.131; 2195/Т.211); както и фрагменти от плещи на амфоровидни съдове, чието тяло не може да се реконструира, но са разпределени тук поради прилика с украсата на целите съдове (кат. № 1156/Т.114; 1501/Т.148). Основната част са фрагменти от шията на амфоровидни съдове.

Изглежда, че в РБЕ III пластове по-често срещани са подтиповете с цилиндрична шия и извито навън устие (G.I.2., G.II.2.), които имат както сферично (табл. 1 № 114), така и полусферично тяло (табл. 1 № 119). Сред обработените фрагменти също преобладават гореспоменатите подтипове (кат. № 42/Т.5; 786/Т.77; 2083/Т.200; 2173/Т.209). Вероятно тази зависимост е свързана с функционалната им характеристика, а именно за по-лесно изливане на течности. Не може да се изясни напълно отношението на мястото и броят на дръжките спрямо разграничените подтипове, тъй като запазените цели съдове са много малко, не

могат да се направят и коректни изводи за съотношението между разграничените варианти. Повечето имат две вертикални дръжки, поставени в най-издутата част на тялото – G.I.2.1.a. (табл. 1 № 122, 581); G.II.4.1.a. (табл. 1 № 125); G.II.4.2.a. (табл. 1 № 121). Дръжки, поставени върху плещите имат варианти G.I.2.2.a (табл. 1 № 507) и G.I.2.3.a. (табл. 1 № 506), открити в IV стр. х. на с. м. Дядово. Впечатление правят G.II.2.1.a. и G.II.2.2.b. от най-късните хоризонти на Езеро, заради мястото на дръжката (табл. 1 № 40, 119). Останалите подтипове са представени с единични цели съдове: G.II.3.1.a. (табл. 1 № 120); G.II.4.1.a. (табл. 1 № 121); G.II.4.2.a. (табл. 1 № 125), като последните два са с две вертикални дръжки в най-издутата част на тялото.

От с.м. Гълъбово има два запазени цели съда от тази категория, като те са със сферично тяло, обърнато конична шия и две дръжки, поставени в най-издутата част на тялото (G.I.1.1.a.). Единият произхожда от жилище от IV стр. х. и се датира в РБЕ III (кат. № 1346/Т.132). Другият е намерен във II стр. х. (кат. № 1346/Т.133), т.е. тази форма се запазва в началото на СБЕ. В I стр. х. е открита и почти цял амфоровиден съд със сферично тяло, цилиндрична шия и извито навън устие, дръжките са в най-издутата част на тялото (кат. № 1701/Т.167). Въпреки че тялото им не може да бъде реконструирано, фрагменти от такива шии се срещат в I–III стр. х. (кат. №1186/Т.166; кат. № 1513/Т. 149; кат. № 1735/Т. 170), така че може да се направи изводът, че този подтип се запазва и в началото на СБЕ. Откриват се също и фрагменти от високи цилиндрични (кат. № 1067/Т.105; кат. № 1104/Т.109; кат. №1194/Т.117) и конични шии (кат. № 1636, 1637/Т.160). В количествено отношение фрагментите от амфоровидни съдове от СБЕ са повече от включените в каталога единици, датирани в РБЕ III пластове.

ХРАНИЛИЩА (таблица 25–26; фиг. 25)

Запазените цели съдове от тази категория са много малко, така че изводите, направени по-долу до голяма степен са условни. И в двата периода преобладават хранилищата с овоидно тяло, разграничени са шест подтипа. Подтип H.I.5. се открива само в РБЕ III пластове. От включените в каталога единици има няколко фрагмента от хранилища, от които е запазена само шията (кат. № 115/Т.13; 921/Т.89). Единственият цял съд произхожда от с. м. Нова Загора (табл. 1 № 405), но е публикуван без стратиграфски данни. В късните нива на Гълъбово не са открити фрагменти от този тип.

Някои подтипове се регистрират и през двата разглеждани периода. Това са фрагменти от подтип Н.І.2. (със слабо завито навътре устие) и Н.І.4. (с цилиндрична шия). Фрагменти от първия подтип се регистрират в РБЕ III пластове, като са засвидетелствани такива без запазени дръжки: Н.І.2.1.а. (кат. № 18/Т.2; 2076/Т.199; 2200/Т.212) и Н.І.2.1.б. (кат. № 1860/Т.182). Във втори строителен хоризонт на с.м. Гълъбово е открит единственият цял съд от този тип, който има две вертикални дръжки в най-издутата част на тялото (Н.І.2.2.а. – кат. № 1277/Т.126). Фрагментите от хранилища от втория подтип, регистрирани в РБЕ III пластове, също нямат запазени дръжки: Н.І.4.1.а. (кат. № 60/Т.7; 639/Т.63; 935/Т.91; 996/Т.97; табл. 1 № 188, 277) и Н.І.4.2.б. (кат. № 2208/Т.212). Такива се откриват и в най-горните строителни хоризонти на с.м. Гълъбово – Н.І.4.1.а. (кат. № 1483/Т.147; 1934/Т.188; 1996/Т.193). Единственият фрагмент с дръжки в най-издутата част на съда е регистриран в Гълъбово I стр. х. – Н.І.4.2.б. (кат. № 1688/Т.165).

Подтиповете, които са регистрирани само в най-късните хоризонти на с.м. Гълъбово са няколко: Н.І.1., Н.І.3. и Н.І.6. От първия има варианти както без дръжки – Н.І.1.1. (кат. № 1704/Т.167; 1857/Т.181), така и с две дръжки в най-издутата част на тялото Н.І.1.3. (кат. № 1049/Т.102; 1411/Т.141). От втория има два цели съда от вариант Н.І.3.1. – с две дръжки в най-издутата част на тялото (кат. № 1410, 1412/Т.141). От Н.І.6.1.а. е регистриран единствено един цял съд (кат. № 1066/Т.105).

Фрагменти от хранилища с хиперболоидна шия има запазени както в РБЕ III (Н.ІІ.1.1.а. – кат. № 998/Т.97), така и в СБЕ пластове (Н.ІІ.1.1.а. – кат. № 1075/Т.106; 1311/Т.129; 1754/Т.172; 1899/Т.185; 1997/Т.193; Н.ІІ.1.1.б. – кат. № 1639/Т.160). Възможно е тялото им да е сферично, сплеснато сферично или овоидно. Разпределени са в този подтип по прилика с единственият цял съд, който произхожда от пласт, датиран по-късно от първи стр. х. на с. м. Езеро (табл. 1 № 112). Той е със сплеснато сферично тяло.

ПОХЛУПАЦИ (таблица 27)

Направените заключения са относителни, тъй като в тази категория попадат малко екземпляри. Тип І.І. е характерен за РБЕ III (кат. № 484/Т.46; 736/Т.73; 923/Т.89), но е регистриран и в началото на СБЕ (кат. № 1507/Т.149). Намерените похлупаци от тип І.ІІ. в СБЕ пластове (кат. № 1046/Т.102; 1108/Т.109) са повече от тези от предишния период (кат. № 2073/Т.199). Същото важи и за тип І.ІІІ. (СБЕ – кат. № 1807/Т.177; 2021/Т.195; РБЕ III – кат. № 19/Т.3).

ФУНИИ (таблица 28)

Запазените цели представители на тази категория са твърде малко, за да се разграничат хронологически разлики помежду им. Всички екземпляри от РБЕ III пластове са от тип J.I. (табл. 1 № 103, 492). Интересно е, че някои са перфорирани, вероятно за да се окачват (табл. 1 № 570). В последните хоризонти на Гълъбово се откриват и двата разграничени типа: J.I. (кат. № 1974/Т.191) и J.II. (кат. № 1554/Т.152).

ПОДНИЦИ (таблица 28)

В тази категория попадат само фрагменти, които са твърде малко, за да могат да се направят валидни изводи за разпространението на тези съдове. И двата разграничени типа се регистрират в РБЕ III пластове – M.I. (кат. № 501, 502/Т.48; 571/Т.57) и M.II. (табл. 1 № 513; кат. № 331/Т.31). В началото на СБЕ е засвидетелстван само M.II. (кат. № 1274/Т.126).

ДРЪЖКИ

В каталога са включени и фрагментирани дръжки от селищните могили Кирилово, Езеро, Гълъбово и Мъдрец, за да допълнят информацията, която може да се извлече от целите съдове. Те могат да се използват като хронологически индикатори, като се проследи промяната им във времето спрямо вида, сечението и украсата. По прилики с целите съдове с известна доза несигурност може да се предположи и към кои категории съдове могат да се причислят.

От фрагментите, които могат да се свържат с категория D (чаши) най-многобройни са тези от вариант N.I.1.1., (РБЕ III кат. № 867/Т.83; 2132/Т.205; СБЕ кат. № 1652, 1655, 1656/Т.162). По-малко са от вариант N.I.1.5. (РБЕ III кат. № 123/Т.14; 366/Т.35; 382/Т.36; СБЕ кат. № 1334/Т.131). Тези варианти са характерни и за двата периода спрямо данните и от целите съдове, чиито дръжки са подобни (РБЕ III табл. 1 № 94, 95; кат. № 1052/Т.103). В началото на СБЕ сред дръжките на чашите по-често се среща и вариант N.I.1.4., което се потвърждава от съдовете от Гълъбово I-III стр. х. (кат. № 1040/Т.101; 1106/Т.109). Той е по-скоро изключение за предишния период (РБЕ III кат. № /Т. 2129/Т.204).

Най-често срещаните варианти и през двата периода сред фрагментите от дръжки на кани са N.I.1.2. (РБЕ III кат. № 179/Т.19; 273/Т.27; 91/Т.10; СБЕ кат. № 1122/Т.111; 1713/Т.168;

1196/Т.117) и N.I.1.5. (РБЕ III кат. № 401/Т.38; 505/Т.49; 866/Т.83; 920/Т.89; СБЕ кат. № 1198/Т.118; 1263/Т.124; 1562/Т.153). Тези данни кореспондират с информацията от целите съдове (табл. 1 № 88, 89, 361, 363, 399). Вариант N.I.1.3. е по-често срещан през РБЕ III (кат. № 254/Т.25; 335, 339/Т.32; 837, 838/Т.81), но продължава развитието си и през СБЕ, макар и по-рядко използван (кат. № 1561/Т.153; 1943/Т.189). Повечето дръжки от вариант N.I.1.1. са регистрирани в последните хоризонти на с. м. Гълъбово (кат. № 1856/Т.181; 1940, 1942/Т.189; 1980/Т.192). Въпреки че се срещат и в по-ранни пластове (кат. № 21/Т.3; 125/Т.14), те са по-скоро изключение за каните от по-ранния период. За началото на СБЕ са характерни и дръжките на кани от вариант N.I.1.4. (СБЕ кат. № 1124/Т.111; 1338/Т.132; 1886/Т.184; 1938, 1945/Т.189; 1998/Т.193), което се потвърждава и от дръжките на целите съдове от Гълъбово I-III стр. х. (кат. № 1032, 1037/Т.101). Този вариант е рядко срещан през РБЕ III (кат. № 2129/Т.204; 2149/Т.206). От дръжките, които могат да се причислят към гърнетата най-характерни и за двата периода са тези от вариант N.I.2.2. (РБЕ III кат. № 336/Т.32; 546/Т.54; 580/Т.58; 865/Т.83; 895/Т.86; 2084/Т.200; 2199/Т.212; СБЕ кат. № 1202/Т.118; 1269/Т.125; 1484/Т.148; 1659/Т.162). През РБЕ III вариант N.I.2.5. (кат. № 131/Т.14; 864/Т.83; 2204/Т.212) е по-често срещан от N.I.2.3. (кат. № 140/Т.15; 791/Т.78; 892/Т.86; 2120/Т.204), а в началото на СБЕ се наблюдава обратната зависимост помежду им (N.I.2.3. – кат. № 1203/Т.118; 1462/Т.146; 1660/Т.162; N.I.2.5. – кат. № 1162/Т.114; 1418/Т.142; 1461/Т.146; 1708/Т.168). Вариант N.I.2.1. е много рядко срещан и за двата периода (РБЕ III кат. № 57/Т.6; СБЕ кат. № 1161/Т.114; 1509/Т.149; 1742/Т.171). Фрагментирани дръжки от вариант N.I.2.4., които да се причислят към тази категория съдове не се откриват, но са засвидетелствани върху цели съдове от началото на СБЕ (кат. № 1638/Т.160).

Спрямо размера им и дебелината на стената на съда за някои дръжки може да се предположи, че принадлежат на съдове от категории G и H (амфоровидни съдове или хранилища). Повечето са от варианти N.I.2.2. (РБЕ III кат. № 47/Т.5; 133/Т.14; 196/Т.20; 252/Т.25; 643/Т.64; СБЕ кат. № 1171/Т.115; 1269/Т.125; 1665/Т.162) и N.I.2.5. (РБЕ III кат. № 59/Т.6; 131/Т.14; СБЕ кат. № 1461/Т.146; 1834/Т.179). По-малко са тези от вариант N.I.2.3. (РБЕ III кат. № 132/Т.14; 418/Т.40; СБЕ кат. № 1203/Т.118; 1268/Т.125). Много рядко срещан е вариант N.I.2.4., единственият фрагмент е открит в Гълъбово I стр. х. Тъй като дръжки с такова сечение са използвани за няколко различни категории от този период, може да се предположи, че този вариант е характерен за началото на СБЕ. Хронологически различия между паниците и купите с вертикални дръжки са доловими не само в тяхната форма, но и в мястото на

поставянето на дръжките спрямо тялото на съда, коментирани са по-горе. Такива обаче не могат да се забележат във вариантите на дръжки, тъй като повечето са от варианти N.I.2.2. (кат. № 145/Т.16; 172/Т.18; 1260/Т.124; 1729/Т.170) и N.I.2.5. (кат. № 430/Т.41; 1594/Т.156; 1808/Т.177), които се използват за всички типове и се срещат и през двата периода. По-рядко срещани са варианти N.I.2.1. (кат. № 176/Т.18) и N.I.2.3. (кат. № 237, 239/Т.24; 513/Т.49), а N.I.2.4. са по-скоро изключения (кат. № 2164/Т.208).

Фрагментите от хоризонтални дръжки са разделени в два подтипа спрямо оформянето си. Не са разграничени варианти, тъй като не могат да се отличат съществени разлики в сечението на малкото обработени фрагменти. Регистрираните в РБЕ III пластове са много малко. Повечето са от подтип N.II.1. (кат. № 218/Т.22; 958/Т.93; 2232/Т.215). Такива дръжки имат паниците от варианти A.II.1.3. (кат. № 13/Т.2), A.III.2.4. (кат. № 270/Т.27) и A.II.2.4. (кат. № 223/Т.23). От подтип N.II.2. са засвидетелствани само един фрагмент (кат. № 2243/Т.216), както и фрагмент от паница A.III.1.3. с такава дръжка (кат. № 411/Т.39). През този период паниците от варианти A.II.2.4. (кат. № 394/Т.38; 822/Т.80; 826/Т.80) и A.IV.4.2. (кат. № 916/Т.89) имат хоризонтални дръжки. Тъй като са прекалено фрагментирани, вариантът на дръжките не може да бъде разпознат. В последните два строителни хоризонта на Езеро (североизточния изкоп) са намерени около 30 хоризонтални дръжки, често триъгълни (Георгиев, Г. Ил. и др. 1979, 222). В началото на СБЕ броят на хоризонталните дръжки се увеличава значително (N.II.1. – кат. № 1570/Т.153; 1772/Т.173; 1839/Т.179; 1850/Т.180; 2008/Т.194; N.II.2. – кат. № 1063/Т.104; 1923/Т.187; 1949/Т.189; 2017/Т.194; 2022, 2023, 2026/Т.195). От фрагментите от паници с такива дръжки може да се извлече информация само за формата на съда (A.II.2.4. – кат. № 1829/Т.179; 2020/Т.195; A.III.2.4. – кат. № 1774/Т.174; A.IV.4.2. – кат. № 1502/Т.149; 1397/Т.138), но не и за варианта на дръжките. С известна условност може да се направи изводът, че през РБЕ III хоризонталните дръжки са рядкост, като преобладават тези от подтип N.II.1. В началото на СБЕ хоризонтални дръжки имат не само паниците, но и купите (B.II.1.4.a. – кат. № 1686/Т.164), преобладава подтип N.II.2.

ДЪНА

Включените в каталога фрагменти от дъна произхождат от с. м. Мъдрец и Гълъбово, приблизително пропорционални количества от РБЕ III и СБЕ пластове. Разграничените типове дават както информация за някои хронологически особености спрямо

стратиграфските данни, така и за формалното разнообразие на съдовете през двата периода. Може да се предположи, че разглежданите фрагменти попадат в различни категории според приликите им с целите съдове.

Дъната от тип О.І.1. са най-многобройни и през двата разглеждани периода. Такива имат съдовете от всички категории. Според дебелината на стените и ъгълът им спрямо дъното и неговия диаметър, както и обработката на повърхността им, за обработените фрагменти може да се предположи, че принадлежат на паници и купи (РБЕ III кат. № 995/Т.97; СБЕ кат. № 1128/Т.111; 1457/Т.145), блюда (РБЕ III кат. № 804/Т.78; СБЕ кат. № 1492/Т.148; 1669/Т.163), кани (РБЕ III кат. № 941/Т.91; 817/Т.79; СБЕ кат. № 1666, 1672/Т.163), гърнета (РБЕ III кат. № 997/Т.97; 843/Т.81; СБЕ кат. № 1887/Т.184; 1911/Т.186) и хранилища (СБЕ кат. № 1673/Т.163; 1493/Т.148).

Дъната от подтип О.І.2. са характерни и за двата периода. Фрагментите, които спадат към паниците или купите са най-много (РБЕ III кат. № 802/Т.78; 845/Т.81; СБЕ кат. № 1163/Т.114; 1717/Т.168; 1167/Т.115), могат да се разпределят в тези категории по прилики с целите съдове (РБЕ III кат. № 579/Т.58; СБЕ кат. № 1345/Т.132; 1050/Т.103). Значително по-малко са фрагментите, които могат да се определят като кани (РБЕ III кат. № 2228/Т.215; СБЕ кат. № 1135/Т.112). Цели екземпляри с такива дъна се откриват по-често през РБЕ III (кат. № 673/Т.67).

Не малко са и гърнетата: фрагменти (РБЕ III кат. № 840, 847/Т.81; СБЕ кат. № 1676/Т.163; 1395/Т.138; 1668/Т.163) и цели (СБЕ кат. № 1044/Т.101). През РБЕ III се откриват и амфоровидни съдове с дъна подтип О.І.2. (табл. 1 № 122). Спрямо диаметъра и дебелината на стената някои фрагменти могат да се определят като хранилища (РБЕ III кат. № /; СБЕ кат. № 1371/Т.135; 1271/Т.119; 1491/Т.148; 1136/Т.112). Цели съдове с този подтип дъна има и през двата периода (РБЕ III кат. № 2208/212; СБЕ кат. № 1049/Т.102).

Дъната от подтип О.І.3. също са характерни и за двата периода. Повечето са от затворени форми. Това са основно гърнета (РБЕ III – кат. № 764/Т.75; 801/Т.78; 815/Т.79; 839/Т.81; 848/Т.81; 938/Т.91; 993/Т.97; 2126/Т.204; 2178/Т.209; СБЕ – кат. № 1134/Т.112; 1671/Т.163; 1783/Т.174; 1841/Т.179), ако се съди по прилики със запазени цели екземпляри (РБЕ III – кат. № 637/Т.73; табл. 1 № 393; СБЕ – кат. № 1043/Т.101; 1347/Т.133). Тези с по-голям диаметър вероятно са от хранилища: фрагменти (РБЕ III – 796/Т.78; 943/Т.91; 2127/Т.204; 2180/Т.210; СБЕ – кат. № 1139/Т.112; 1267/Т.124; 1320/Т.130; 1370/Т.135); цели съдове (СБЕ – кат. № 1049/Т.102; 1412/Т.141). Засвидетелствани са и амфоровидни съдове с дъна подтип О.І.3. (РБЕ III – табл. 1 № 119). Има и такива от по-отворени форми (РБЕ III – кат. № 877/Т.84; СБЕ – кат. № 1488, 1489/Т.148), вероятно

паници и купи, подобни на запазените цели екземпляри (РБЕ III – табл. 1 № 415; кат. № 486/Т.47; 699/Т.69; СБЕ – кат. № 1333/Т.131). Някои подници също имат такива дъна (кат. № 719/71; 1274/Т.126). Фрагменти от дъна, които категорично да се поставят в тази категория не бяха открити.

Конкавни дъна (О.II.) имат основно кани от датирани в РБЕ III стр. х. – Е.I.2.1.b. (кат. № 881/Т.85); Е.I.2.2.b. (табл. 1 № 109, 115, 118); Е.II.1.2.b. (табл. 1 № 87, 106); Е.II.3.1.b. (кат. № 496, 498/Т.48); Е.II.4.2.b. (табл. 1 № 16, 370), но и някои паници (А.III.2.1.a. – кат. № 2054/198; табл. 1 № 387). Те произхождат от с. м. Кирилово, Караново, най-късните хоризонти на Езеро и Нова Загора. Много по-голям е процентът на съдовете с такива дъна от Гълъбово I-III стр. х. Това са чаши (D.II.1.2.b. – кат. № 1550/Т.152, 1815/Т.178; D.III.1.1.c. – кат. № 1039/Т.101; 1613/Т.157); кани Е.I.4.1.b. (кат. № 1036/Т.101) и паници (А.I.1.1.a. – кат. № 1572/154) от Гълъбово I-III стр. х. Спрямо дебелината и ъгъла на стените на фрагментите от дъна, може да се предполага, че това са паници (кат. № 1138/Т.112; 1757/Т.172), чаши (кат. № 1470/Т.146) и кани (кат. № 1840/Т.179; 1900/Т.185). През този период дъна тип О.II. имат и някои гърнета (кат. № 409/Т.140; 1565/Т.153).

Цели съдове с пръстеновидни дъна (О.III.) и дъна тип столче (О.IV.) от разглежданите периоди не са публикувани, с изключение на контейнерите с дръжки за окачване, намерени в РБЕ III пластове, които са коментирани по-горе. Спрямо намерените фрагменти в Гълъбово I-III стр. х. може да се предположи, че тези типове са характерни за началото на СБЕ. Те принадлежат на отворени форми (О.III. – кат. № 1758/Т.172; 1823/Т.178; 2019/Т.194; 2034/Т.195; О.IV. – кат. № 1667/Т.163; 1910/Т.186; 1986/Т.192; 2032/Т.195), ако се съди по запазената част от стените им, вероятно паници или купи. Тези два типа дъна се откриват и в обекти, датирани чрез абсолютни дати в самия край на III и първите две столетия на II хил. пр. Хр., които могат да се поставят в СБЕ – обект Чокоба 18 и Биково (табл. 1 № 774, 775, 788, 790, 791; табло 222). Заоблени дъна (О.V.) имат основно чашите, които се регистрират както в РБЕ III пластове, коментирани по-горе.

III. Украса

През РБЕ III повечето съдове са без украса, а в началото на СБЕ процентът им се увеличава. Забелязва се наличие на приемственост в развитието на украсата през двата разглеждани периода. Някои видове украси се използват само за определени категории

съдове. Наблюдава се и известно стандартизиране на типовете украса спрямо определени типове съдове, като се отличават и хронологически разлики помежду им. Тук са разгледани както общи зависимости между украсата на съдовете през двата периода, така и специфични особености, характерни за всеки от тях.

Релефната украса (*A*) е преобладаваща и през двата периода за всички категории съдове. Изключение са похлупаците, фуниите и бутилките, които нямат украса. През РБЕ III най-многобройни са гърнетата, паниците и каните с релефна украса. Характерни за периода са комбинациите между различни типове релефна украса (*KI*), които се употребяват най-често върху гърнета, кани, паници и хранилища. В началото на СБЕ релефната украса се използва масово за паниците, гърнетата, купите и хранилищата. *KI* се среща много по-рядко в сравнение с предишния период. Значително по-малко използвани и през двата периода са набодената украса (*B*) и врязаната украса (*Г*). Първата се регистрира върху паници, купи, гърнета, кани и хранилища, а втората се среща още по-рядко – паници, купи и кани. Шнуровата украса (*Δ*) се употребява само в началото на РБЕ III, докато в по-късните пластове вече не се открива. С нея са украсени гърнета, паници и купи. Щампованата украса (*E*) е по-скоро изключение за РБЕ III (паници и купи), а в началото на СБЕ вече не се използва. И през двата периода се срещат комбинации между различни видове украса. През РБЕ III това са *KII* (*A+B*) – паници, купи, гърнета и хранилища; *KIII* (*A+Г*) – паници, кани и амфоровидни съдове, *KIV* (*A+Δ*) – гърнета. В началото на СБЕ *KII* и *KIII* се засвидетелстват върху единични фрагменти – паници, *KIV* не се използва, но се появяват *KV* (*A+B+Г*) и *KVI* (*B+Г*) – паници, кани и амфоровидни съдове. В най-късните строителни хоризонти на с. м. Гълъбово са засвидетелствани и други типове украса: *Z.I.* – излъскване на ивици или *pattern-burnish* (Leshtakov 2002, 202 fig. 5, 7); *Z.II.* – отнемане на повърхността на съда в определена форма или *kerbshnitt* (кат.№ 1234/Т.121) и *Z.III.* – т.нар. „фалшив шнур“ или *fürchenshtich*, (Leshtakov 2016a, 102 Abb. 28, 6). Те са представени с единични фрагменти затова по-скоро могат да се приемат за изключения.

Украсата е представена по видове и типове, като са маркирани основните типове съдове, върху които те се регистрират.

- Релефна украса (*A.*)

Всички разграничени подтипове релефни пъпки (*A.I.*) са засвидетелствани върху няколко категории съдове, произхождащи от РБЕ III пластове. Това са паници – *A.I. δ1 A.I.1.2.* (табл. 1 № 548), *A.I. δ4 A.II.1.1.* (кат. № 999, 1002/Т.98); купи – *A.I. δ4 B.VI.2.2.* (кат. № 870/Т.83). Най-много са чашите – *A.I. γ D.II.3.2.* (табл. 1 № 5, 495), *A.I. γ D.II.5.1.* (табл. 1 № 136), *A.I. γ D.III.3.1.* (табл. 1 № 373), *A.I. γ D.III.3.2.* (кат. № 475/Т.45), *A.I. γ D.III.3.4.* (табл. 1 № 504), *A.I. δ3 D.II.5.1.* (табл. 1 № 136; кат. № 632/Т.63), *A.I. δ4 D.I.1.1.* (кат. № 479/Т.46) и каните – *A.I. δ3 E.I.1.2.* (кат. № 497/Т.48); *A.I. γ E.II.3.1.* (табл. 1 № 532), *A.I. γ E.II.4.2.* (кат. № 493/Т.47). Изключения са гърнета – *A.I. δ1 F.I.2.5.* (табл. 1 № 378), *A.I. δ1 F.I.5.1.* (табл. 1 № 652). Фрагментите от съдове с такава украса, чиято форма не може да се реконструира, вероятно принадлежат на купи или гърнета (*A.I. δ4 B/F* – кат. № 788/Т.78; 939/Т.91; 983/Т.96; 2207/Т.212). В началото на СБЕ този тип украса вече не се използва за кани или чаши, а се среща върху паници – *A.I. δ4 A.I.2.1.* (кат. № 1105/Т.109), купи – *A.I. δ1 B.II.2.1.* (кат. № 1281/Т.127), *A.I. δ4 B.II.1.2.* (кат. № 1273/Т.126) и блюда – *A.I. δ4 C.I.1.1.* (кат. № 1278/Т.127). Регистрирани са и фрагменти от съдове, чийто тип не може да бъде разпознат – *A.I. δ4 B/F/G* (кат. № 1239/Т.122; 1459/Т.146; 1744/Т.171).

Релефни бутони (*A.II.*) се използват основно за амфоровидни съдове или хранилища и през двата периода. Повечето фрагменти не позволяват реконструкция на тялото на съда: РБЕ III – *A.II. δ4 G.II.4.2.* (табл. 1 № 121), *A.II. G/H* (кат. № 640/Т.91); СБЕ – *A.II. δ4 F/G/H* (кат. № 1500/Т.148; 1710/Т.168; 1771/Т.173; 1978/Т.192).

Едни от най-често използваните и през двата периода типове релефна украса са релефните израстъци (*A.III.*), които могат да се разделят на няколко подтипа. Всички варианти на пъпковидните израстъци (*A.III.1.*) са поставяни върху дръжките (*ε1*) на почти всички типове чаши (табл. 1 № 42, 93, 372, 400, 542; кат. № 122/Т.14; 160/Т.17; 169/Т.18) и кани (табл. 1 № 15, 16, 71, 86, 89, 370, 385, 407, 508; кат. № 495/Т.47; 574/Т.58; 204/Т.21; 397/Т.38; 752/Т.74; 1014/Т.99) през целия период на РБЕ III. Поставяни са също и върху дръжките на гърнета (кат. № 619/Т. 62; 895/Т.86), амфоровидни съдове и хранилища (табл. 1 № 405; кат. № 59/Т.6; 252/Т.25; 418/Т.40; 514/Т.50). Засвидетелствани са и върху паници (*A.III.1.2.* табл. 1 № 423, *A.IV.3.2.* табл. 1 № 353), купи (*B.III.2.1* табл. 1 № 74) и блюда (*C.III.2.3.* табл. 1 № 113), които са със запазени дръжки. В началото на СБЕ се срещат предимно *A.III.1.1.1. ε1* и *A.III.1.1.2. ε1*. Използват се основно върху дръжките на кани (кат. № 1090/Т.107; 1338/Т.132; 1714/Т.168; 1914/Т.186), амфоровидни съдове и гърнета (кат. № 1706, 1709, 1714/Т.168; 1751/Т.172; 1849/Т.180), но много по-рядко в сравнение с предишния период. Особено характерен е вариант *A.III.1.3. ε1*. (кат. № 1324/Т.130;

1368/Т.135; 1542/Т.152; 1652/Т.162), използван за каните в началото на СБЕ (кат. № 1091/Т.107; 1152/Т.113; 1368/Т.135). Кани с такава украса се регистрират не само в Гълъбово I-III стр. х., но и в други обекти, датирани в СБЕ – обект Чокоба 18 (табло 222), обект до с. Полски градец в м. Ветата мая (табл. 1 № 762). Този тип украса се среща рядко през предходния период (кат. № 630/Т.63; 985/Т.96). Вариантите *A.III.1.1.4. εI* (кат. № 1346/Т.133), *A.III.1.2. εI* (кат. № 1500/Т.148; 1711/Т.168), които са характерни за РБЕ III пък са изключения в най-горните нива на с. м. Гълъбово. За разлика от предишния период повечето от дръжките на чашите са без украса.

Езичестите израстъци (*A.III.2.*) са предпочитана украса за гърнета и хранилища, както и за паници и купи през двата периода. През РБЕ III това са *A.I.2. – α3* (кат. № 71/Т.8; 2079/Т.200), *A.II.2. – δI* (кат. № 2145/Т.206) и *B.II.2. – α4/δI/δ4* (табл. 1 № 159, 161, 623; кат. № 606/Т.61). В началото на СБЕ този тип украса се използва основно за други типове паници и купи: *A.II.1.1. δ4* (кат. № 1585, 1588/Т.155), *A.III.2.1. α4* (кат. № 1591/Т. 55; 1595/Т.156; 1888/Т.184), *A.IV.2.1. αI* (кат. № 1680/Т.164), *B.VI.2.1. α4* (кат. № 1453/Т.145; 1993/Т.193; 1928/Т.188). И през двата периода *A.III.2.* е засвидетелствана върху гърнета от тип F.I. През РБЕ III това са всички варианти на гърнетата от тип F.I., като са украсени различни части от тялото им – *α2/α4/β1/δ1/δ2* (кат. № 1006/Т.98; 1010/Т.99; 759/Т.75; 903/Т.87; 369/Т.35; 541/Т.53; 978/Т.95). В началото на СБЕ този тип украса се използва предимно за подтипове F.I.4./F.II.2. (*α4/δI* кат. № 1153/Т.14; 1155/Т.114; 1734/Т.170; 1310/Т.129; 1908/Т.186), както и за хранилища от варианти H.I.3.1. *δ4* (кат. № 1411/Т.141) и H.I.4.2. *γ* (кат. № 1688/Т. 165).

Роговидните израстъци (*A.III.3.*) са най-често използваният подтип украса за паници, характерен и за двата периода. През РБЕ III това са паници от подтип A.II.2., A.III.1. A.III.2., A.IV.1., A.IV.3. с украса *A.III.3.1./A.III.3.2. α2*. Най-много са тези от подтип A.II.2., като повечето от тях се откриват в по-ранните хоризонти. Подтип A.III. са засвидетелствани в приблизително еднакво съотношение както в по-ранните (кат. № 241/Т.24; 289/Т.29; 473/Т.45; 743/Т.74; 853/Т.82; 2047/Т.197), така и в по-късните хоризонти (кат. № 383/Т.37; 660/Т.65; 697/Т.69; 959/Т.93; 2196/Т.212). Паници от подтип A.IV. с този тип украса произхождат от различни хоризонти (кат. № 743/Т.74; 855/Т.82; 878/Т.85; 2182/Т.211; 2240/Т.216). В началото на СБЕ украсата *A.III.3. α2* се среща върху същите типове паници. Най-много обаче са тези от подтипове A.IV.1. (кат. № 1218/Т.120; 1381/Т.137), A.IV.2. (кат. № 1275/Т.126; 1325/Т.131; 1912/Т.186), A.IV.3. и A.IV.4. Тези от подтип A.III.1. и A.III.2. са по-малко (кат. № 1246/Т.122; 1253/Т.123; 1517/Т.150; 1601/Т.156) и най-малко са от подтип A.II.2. (кат. № 1286/Т.127; 1302/Т.128; 1525/Т.150).

Ребровидните израстъци (*A.III.4.*) са изключения през РБЕ III – *A.I.2.1.c. α2* (кат. № 739/Т.74) и *A.III.1.1.a. δ2* (кат. № 2049/Т.197). В началото на СБЕ паниците, украсени с тях са повече (*A.I.1.1.a. α2* – кат. № 1722/Т.169; *A.I.2.1. α2* – кат. № 1148/Т.113; 1586/Т.155; 1795/Т.176; *A.IV.1.1.a. α2* – кат. № 1441/Т.144).

С релефните издътци (*A.III.5.*) се украсяват както паници и купи, така и гърнета и хранилища, регистрирани в пластове от двата разглеждани периода. През РБЕ III вариант *A.III.5.1.α2* се използва по-често от *A.III.5.2.α2.*, като се украсяват предимно паници, най-многобройни са тези от тип А.III. Използват се и върху купи. Първият се открива както в по-ранните, така и в по-късните строителни хоризонти от периода (А.II. – кат. № 260/Т.26; 900/Т.87; А.III.1. – кат. № 627/Т.62; 2181/Т.211; 2229/Т.215; 2256/Т.217; А.III.2. – табл. 1 № 356, 421; кат. № 301/Т.29; 406/Т.39; 485/Т.47; 741/Т.74; 968/Т.94; 970/Т.94; 2113/Т.203; В.II.2, В.III.2 – кат. № 519/Т.50; 902/Т.87; 969/Т.94). Вариант *A.III.5.2.α2* се регистрира по-често в строителни хоризонти от по-късни пластове (А.II. – табл. 1 № 358, 411, 555; кат. № 900/Т.87, А.III.1.1. – кат. № 2229/Т.215, А.III.2.1. – кат. № 968/Т.94, В.II.2.4. – кат. № 902/Т.87, В.VI.2.1. – кат. № 637/Т.63, F.I.2.1. – кат. № 2188/Т.211, F.I.4.1./F.II.2.1. – кат. № 562/Т.56, H.I.2.1. – кат. № 2200/Т.212). През СБЕ *A.III.5.2.α2.* се използва по-често от *A.III.5.1.α2.* И двата варианта украсяват най-вече гърнета от подтип F.I.2. (кат. № 1112/Т.110; 1347/Т.132; 1387/Т.137; 1736/Т.170; 1809, 1813/Т.177) и F.I.5. (кат. № 1188/Т.116; 1543/Т.152). Срещат се и върху паници от тип А.III. (кат. № 1541/Т.152; 1592/Т.155; 1960/Т.190), А.IV. (кат. № 1300/Т.128; 1558/Т.153; 1802/Т.176) и по рядко А.II. (кат. № 1400/Т.139; 1419/Т.142; 1764/Т.173), В.II. (кат. № 1185/Т.116; 1476/Т.147).

Релефните ребра (*A.IV.*) са характерни за РБЕ III. Украсяват паници от варианти А.II.2.1. (*A.IV.1.1. δ2* – кат. № 653/Т.65; 2078/Т.200; *A.IV.2.1.* – кат. № 81/Т.9), А.III.1.1.a. (*A.IV.2.1.* – кат. № 299/Т.29; 398/Т.38) и А.IV.3.1. (*A.IV.1.1. δ2* – кат. № 199/Т.21; 386/Т.37; 2115/Т.204). Най-многобройни са А.III.2.1. (*A.IV.1.1. δ2* – кат. № 173/Т.18; 183/Т.19; 209/Т.22; 424/Т.41). В началото на СБЕ този тип украса е по-скоро изключение, тъй като се среща само върху няколко фрагмента от варианти А.II.2.1. (*A.IV.1.1. δ2* – кат. № 1557/Т.153; 1798/Т.176) и А.III.1.1. (*A.IV.1.1. δ2* – кат. № 1593/Т.155).

Релефните ленти (*A.V.*) са един от най-използваните типове украса през РБЕ III, който се запазва и в началото на СБЕ, но процентът на съдовете с такава украса е много по-малък. Подтип *A.IV.1.* украсява различни категории съдове и през двата разглеждани периода. През РБЕ III това са А.II. (кат. № 79/Т.9; 338/Т.32; 463/Т.44; 690/Т.68) и В.II. (кат. № 51/Т.6; 447/Т.43; 973/Т.95;

2089/Т.201). Най-често тази украса се използва гърнета, засвидетелствани са повечето подтипове, характерни за периода: F.I.1. (кат. № 65/Т.7; 98/Т.11; 427/Т.41; 470/Т.44), F.I.2. (кат. № 119/Т.13; 426/Т.41; 442/Т.42; 575/Т.58; 780/Т.77; 1009/Т.99), F.I.3. (кат. № 200/Т.21; 350/Т.33; 735/Т.73; 858/Т.82; 974/Т.95), F.I.4. (кат. № 471/Т.44; 523/Т.51; 666/Т.66; 778/Т.76; 955/Т.93; 2068/Т.198), F.I.5. (кат. № 361/Т.35; 392/Т.38; 896/Т.86; 2082/Т.200), F.I.6. (кат. № 388, 389/Т.37; 528/Т.51; 2223/Т.214), F.II.3. (кат. № 139/Т.15; 334/Т.32; 784/Т.77). Украса A.IV.1. се използва и за хранилища (кат. № 17, 18/Т.2; 60/Т.7; 599/Т.60). В началото на СБЕ релефни ленти украсяват основно купи: B.II. (кат. № 1415/Т.142), B.VI.2. (кат. № 1731/Т.170; 1793/Т.175; 1814/Т.177; 1862/Т.182); гърнета F.I.2. (кат. № 1308/Т.129; 1363/Т.135; 1634/Т.160; 1703/Т.167; 1812/Т.177; 1972/Т.191), F.I.4.1.a./F.II.2.1.a. (кат. № 1057/Т.104; 1109/Т.110; 1116/Т.111; 1305/Т.129; 1312/Т.130; 1454/Т.145; 1633/Т.159; 1698/Т.166) и хранилища от различни типове (H.I.1.1.a. кат. № 1857/Т.181, H.I.3. кат. № 1410/Т.141, H.1.4./H.II.2. кат. № 1311/Т.129, H.II.1. кат. № 1065/Т.104; 1997/Т.193). Подтип A.IV.2. се използва основно за гърнета през РБЕ III (F.I.2. и F.I.6. кат. № 222/Т.22, 586/Т.59, 813/Т.79, 2212/Т.213) и купи и гърнета в началото на СБЕ (B.II.2. кат. № 1447/Т.144; 2029/Т.195; F.I.1. и F.I.2 кат. № 1195/Т.117; 1222/Т.120; 1359/Т.134). Подтип A.IV.3. се среща много рядко (РБЕ III – кат. № 518/Т.50; 532/Т.52, СБЕ – кат. № 1571/Т.53; 1863/Т.182). Подтип A.IV.4.δ2/δ4 се среща рядко през РБЕ III върху паници от тип A.II. (кат. № 165/Т.17; 19/Т.20) и A.III. (кат. № 713/Т.70; 807/Т.79). В началото на СБЕ A.IV.4.δ4 украсява по-големи съдове – купи, блюда и гърнета. Такива са регистрирани както в Гълъбово I-III стр. х. (B.VI. кат. № 1069/Т.105; C.II. кат. № 1092/Т.108; F.I.6.1.c. кат. № 1467/Т.146; B/F кат. № 1485/Т.148; 1738/Т.171; 1883/Т.184; 1985/Т.192; 2000/Т.193; 1884/Т.184), така и в Биково (табл. 1 № 769).

През РБЕ III следните комбинации между различни типове релефна украса (K.I.3., K.I.4., K.I.6., K.I.7., K.I.8., K.I.9., K.I.10., K.I.11., K.I.15., K.I.16) се откриват върху съдове, регистрирани както в по-ранните, така и в по-късните строителни хоризонти от периода във всички включени в изследването обекти. Те са масово употребявани за всички подтипове гърнета, характерни за периода, както и за някои хранилища. Тук са изредени типовете съдове, върху които най-често са засвидетелствани тези комбинации:

K.I.3. – F.I.4.1./F.II.2.1. (табл. 1 № 296; кат. № 364/Т.35; 555/Т.55; 2038/Т.196); F.I.5.1./F.II.3.1. (кат. № 105/Т.12; 372/Т.36; 525/Т.51; 539/Т.53); F.I.6.1. (табл. 1 № 172);

K.I.4. – F.I.1.1. (табл. 1 № 650); F.I.3.3. (табл. 1 № 393); F.I.4.1./F.II.2.1. (кат. № 41/Т.5; 244/Т.24; 246/Т.25); F.I.5.1./F.II.3.1. (кат. № 248/Т.25; 375/Т.36; 783/Т.77);

KI.6. – F.I.1.1. (табл. 1 № 187, 276); F.I.4.1./F.II.2.1. (кат. № 55/Т.6; 240/Т.24; 368/Т.35; 373/Т.36; 436/Т.42; 568/Т.57; 631/Т.63); H.I.4.1. (табл. 1 № 188);

KI.7. – F.I.1.1. (табл. 1 № 338); F.I.4.1./F.II.2.1. (табл. 1 № 111, 177, 470, 605); F.I.4.4. (табл. 1 № 708); F.I.5.1./F.II.3.1. (кат. № 55/Т.6; 247/Т.25; 345/Т.33; 597/Т.60); F.I.6.1. (табл. 1 № 584; кат. № 533/Т.52); H.I.5./H.II.1. (кат. № 115/Т.13);

KI.8. – F.I.4.1./F.II.2.1. (табл. 1 № 458); F.I.5.1./F.II.3.1. (табл. 1 № 168);

KI.9. – F.I.3.1. (табл. 1 № 37); F.I.4.1./F.II.2.1. (табл. 1 № 173, 515; кат. № 363/Т.35; 391/Т.37);

KI.10. – F.I.5.1. (кат. № 387/Т.37); F.I.6.1. (табл. 1 № 99; кат. № 474/Т.45);

KI.11. – F.I.3.1.a. (кат. № 2217/Т.214); F.I.5.3. (табл. 1 № 100); F.I.6.1.a. (кат. № 2171/Т.209);

K.I.15. – F.I.3.2. (табл. 1 № 60); F.I.4.1. (табл. 1 № 110);

В началото на СБЕ комбинации *KI.3.*, *KI.4.*, *KI.6.*, *KI.7.*, *KI.8.*, *KI.9.*, *KI.10.* вече се срещат не само върху гърнета (F.I.) и хранилища (H.I.4./H.II.2.), но и върху паници (A.IV.) и купи (B.II. и B.VI.). Регистрирани само върху единични фрагменти, така че тяхната употреба може да се приеме за изключение през този период: *K.I.3.* – F.I.1.1.c. (кат. № 1697/Т.166); *K.I.4.* – F.I.4.1./F.II.2.1. (кат. № 1110/Т.110; 1137/Т.112; 1881/Т.184); *K.I.6.* – B.VI.1.1. (кат. № 1051/Т.103); F.I.2.1. (кат. № 1224/Т.120), F.I.3.1. (кат. № 1339/Т.132); *K.I.7.* – F.I.5.1./F.II.3.1. (кат. № 1533/Т.151); *K.I.8.* – B.II.1.1. (кат. № 1536/Т.151). През този период се използва *KI.5.*, която не е засвидетелствана през предишния. Различни са и типовете гърнета върху, които се поставя: F.I.1.1.c. (кат. № 1111/Т.110), F.I.2.1.a. (кат. № 1780/Т.174; 1971/Т.191), F.I.5.2.b./F.II.3.2.b. (кат. № 1932/Т.188). Комбинации *KI.11.* и *KI.15.* не са регистрирани в последните строителни нива на с. м. Гълъбово, а *K.I.10.* е регистрирана върху хранилища – H.I.4.1./H.II.2.1. (кат. № 1115/Т.110).

Комбинации между различни типове релефна украса, които се регистрират само върху съдове от РБЕ III са *KI.2.*, *KI.12.*, *KI.13.* С *KI.2.* С тях са украсени дръжките на различни категории съдове, регистрирани във всички строителни хоризонти. Това са основно кани E.I.2.1.a., E.II.1.2.a. E.II.3.1.a., E.II.3.1.b., E.II.4.1.a. (табл. 1 № 66, 79, 399, 494; кат. № 88/Т.10; 483/Т.46; 496/Т.48), но и паници A.III.2.3. (кат. № 145/Т.16), и гърнета F.I.2.1. (кат. № 167/Т.18; 221/Т.22). Тази украса е засвидетелствана и върху фрагментирани дръжки, които могат да се свържат с гореспоменатите категории: N.I.1. (кат. № 128/Т.14; 202/Т.21; 360/Т.34; 371/Т.36; 663/Т.66; 793/Т.78; 920/Т.89) и N.I.2. (кат. № 514/Т.50; 644/Т.64). Украса *KI.12.* е типична както за каните (табл. 1 № 90, 104, 362, 363, 593), така и за чашите от РБЕ III (табл. 1 № 94, 97, 107; кат. № 492/Т.47), а *KI.13* се използва за кани (табл. 1 № 361). Украси, които се регистрират само върху съдове от

началото на СБЕ са *KI.1.* (категории E/G кат. № 1238/Т.122; 2013/Т.194) и *KI.14.* (В.І.1. – кат. № 1573/Т.154).

○ Набодена украса (В.)

През РБЕ III *B.III.α4* се среща върху паници от тип А.ІІ. (кат. № 370/Т.36; 725/Т.72; 2099/Т.202), купи от тип В.ІІІ. (табл. 1 № 486, 488) и В.ІІ. (кат. № 522/Т.51; 712/Т.70; 728/Т.72; 980/Т.95). Гърнета от всички подтипове на F.І. са украсявани с *B.I.α4*, *B.II.α4*, *B.III.α4* (кат. № 116/Т.13; 249/Т.25; 698/Т.69; 776/Т.76; 249/Т.25; 385/Т.37; 629/Т.62; 667/Т.66; 775/Т.76; 897/Т.86; 2244/Т.216). Те са засвидетелствани и върху хранилища от подтип Н.І.2. и Н.І.4. (кат. № 954/Т.92; 2076/Т.199; 996/Т.97; 2245/Т.216). В началото на СБЕ *B.I.α4*, *B.II.α4*, *B.III.α4* се използват по-рядко, основно за купи тип В.ІІ. и В.ІІ.І. (кат. № 1024/Т.100; 1095/Т.108; 1184/Т.116; 1262/Т.124; 1451/Т.145; 1474/Т.147; 1619/Т.158; 1879/Т.183), гърнета тип F.І.2., F.І.5., F.І.6. (кат. № 1259/Т.124; 1463/Т.146; 1532/Т.151; 1079/Т.106; 1085/Т.107; 1219/Т.120; 1231/Т.121; 1360/Т.134; 1927/Т.188) и някои хранилища (кат. № 1483/Т.147; 1860/Т.182; 1934/Т.188). През РБЕ III тип *B.IV.* се среща рядко, върху различни категории съдове: *B.IV.2.γ* G.ІІ.2.2.b. (табл. 1 № 119); *B.IV.І.α4* – E.І.1.1. (табл. 1 № 639), F.І.2.1. (кат. № 779/Т.77), F.І.4.1./F.ІІ.2.1. (табл. 1 № 653; кат. № 2093/Т.201; 2107/Т.203; 2166/Т.209), F.І.5.2./F.ІІ.3.2. (кат. № 2039, 2040/Т.196), F.І.6.1. (кат. № 2172/Т.209). В началото на СБЕ *B.IV.2.β3* се използва основно за кани (кат. № 1196/Т.117; 1519/Т.150; 1648/Т.161; 1745/Т.171; 2014/Т.194). Тип *B.V.α4* се регистрира само върху няколко фрагмента (кат. № 1475/Т.147; 1512/Т.149; 1926/Т.188), както и едно хранилище (кат. № 1412/Т.141) от началото на СБЕ.

Комбинациите между типове набодена и релефна украса (*KII A+B*) се използват рядко, засвидетелствани са върху купи и гърнета от строителни хоризонти, датирани в РБЕ III:

KII.1. – F.І.6.1. (кат. № 749/Т.74); F.І.5.1./F.ІІ.3.1. (кат. № 781/Т.77);

KII.2. – В.ІІ.2.1. (кат. № 1416/Т.142); F.І.4.1./F.ІІ.2.1. (табл. 1 № 451);

KII.3. – А.ІІІ.1. (кат. № 851/Т.82); F.І.3.1., F.І.4.1., F.І.5.2., F.І.6.1. (табл. 1 № 169, 299, 743; кат. № 648/Т.64; 707/Т.70; 1007/Т.98; 103/Т.11; 785/Т.77); Н.І.4.1. (кат. № 639/Т.63; 860/Т.82);

KII.4. – F.І.5.2./F.ІІ.3.2. (кат. № 117/Т.13);

KII.5. – F.І.3.1. (кат. № 2090/Т.201); F.І.5.1./F.ІІ.3.1. (кат. № 777/Т.76); F.І.5.2. (кат. № 2036/Т.196); F.ІІ.3.1. (кат. № 628/Т.62);

KII.6. – F.І.6.1.с. (кат. № 2147/Т.206);

KII.7. – F.I.1.1.a. (табл. 1 № 347); F.I.4.1.b./F.II.2.1. (кат. № 36/Т.4; табл. 1 № 298); F.I.5.1.a./F.II.3.1. (кат. № 608/Т.61); H.I.4.1.a. (кат. № 935/Т.91);
KII.8. – E.II.2.2. (табл. 1 № 597);

В последните три хоризонта на с. м. Гълъбово са регистрирани единични фрагменти с такава украса, така че могат да се считат за изключения: *KII.1.*– V.II.2.1. (кат. № 1261/Т.124), V.VI.2.1. (кат. № 1560/Т.153); *K.II.2.* и *K.II.2.* – F.I.4.1.a./F.II.2.1. (кат. № 1416/Т.142; 1768/Т.173); *K.II.6.* B./F. – (кат. № 1120/Т.111).

○ Врязана украса (*Г.*)

Тази украса се среща сравнително рядко върху паници и кани и през двата периода. През РБЕ III типове *Г.I.I.*, *Г.I.2.* и *Г.I.3.* се използват основно за паници тип A.III. и A.IV., като най-многобройни са тези с *Г.I.2.δ2* – A.II.2. (табл. 1 № 249, 250; кат. № 340/Т.33; 2151/Т.207), A.III.1. (табл. 1 № 396, 419, 453, 556, 616; кат. № 888/Т.86; 2137/Т.205), A.III.2. (табл. 1 № 84, 242, 397, 438, 619; кат. № 437/Т.42; 510/Т.49; 607/Т.61; 738/Т.73), A.IV. (табл. 1 № 252, 618; кат. № 694/Т.69; 729/Т.72; 812/Т.79). Същата украса имат и някои купи – V.III.2. (табл. 1 № 129), V.IV.2. (табл. 1 № 247), C.II.1. (табл. 1 № 138). По-рядко се регистрират и кани с *Г.I.2.* – E. (кат. № 567/Т.57; 876/Т.84; 904/Т.87. 988/Т.96). Много по-рядко паниците от тип A.I.2. (табл. 1 № 349; кат. № 508/Т.49) и A.II.1. (табл. 1 № 350, 351; кат. № 636/Т.63, 889/Т.86) имат врязана украса тип *Г.I.3.α1*. В сравнение с паниците, врязаната украса се използва по-рядко за кани: *Г.I.3.δ3* – E.I. (табл. 1 № 191), E.II.1.2. (табл. 1 № 92); *Г.II.δ3* – E.II.2.1. (табл. 1 № 573), E.II.3.1. (табл. 1 № 609), E.I.2.2. (табл. 1 № 637; кат. № 882/Т.85); *Г.III.δ3* – E. (табл. 1 № 562, 587, 773; кат. № 509/Т.49; 683/Т.68).

В началото на СБЕ врязаната украса продължава да се използва за същите типове паници: *Г.I.2./Г.I.3.δ2* – A.III.2. (кат. № 1100/Т.109, 1290/Т.128, 1504/Т.149), A.IV.2. (кат. № 1023/Т.100; кат. № 1604/Т.156; 1683/Т.164). Много по-рядко се среща *Г.I.α1* върху паници тип A.I.1. (табл. 1 № 624) и блюда C.I.2. (табл. 1 № 130). Каните с врязана украса са повече отколкото през предишния период. Засвидетелствани са всички типове: *Г.I.γ* – E.I.1., E.I.3. (кат. № 1106/Т.109; 1191/Т.117) *Г.I.3.δ3* – E.II. (кат. № 1403/Т.139); *Г.I.2.δ3* E. (кат. № 1094/Т.108; 1118/Т.111; 1498/Т.148); СБЕ *Г.II.3.δ3* – E. (кат. № 1027/Т.100; 1061/Т.104; 1271/Т.125; 1323/Т.130; 1683/Т.164) и *Г.III. δ3* – E. (кат. № 1027/Т.100; 1032/Т.101; 1061/Т.104; 1323/Т.130).

Комбинирането на врязана с други видове украса е характерно и за двата периода. Съдовете с такава украса са много малко. *KIII (A+Г)* се засвидетелства по-често през РБЕ

III. *K.III.2.* и *K.III.4.* се използва за паници: *K.III.2.* – А.П.1.1. (кат. № 158/Т.17), А.П.1.1. (табл. 1 № 374; кат. № 277/Т.28), А.П.2.1. (табл. 1 № 382, 360; кат. № 292/Т.29), А.И.3. (табл. 1 № 255; кат. № 726/Т.72), А.И.4.1. (кат. № 910/Т.88); *K.III.4.* – А.П.2.6. (табл. 1 № 404, 408). *K.III.1.* и *K.III.3.* се срещат върху кани – Е.И.5.1. (табл. 1 № 375, кат. № 964/Т.94); *K.III.1.* – Е.П.3.1. (табл. 1 № 535, 541); Е.П. (кат. № 760/Т.75) и амфоровидни съдове G.И.1.1. (кат. № 885/Т.85). *K.III.3.* е засвидетелстван само върху чаши D.П.1.2. (табл. 1 № 1).

В началото на СБЕ са регистрирани няколко фрагмента: *K.III.1.* – Е./G. (кат. № 1156/Т.114; 2007/Т.194) и *K.III.2.* – А.И.1. (кат. № 1386/Т.137). *KV (A+B+Г)* и *KVI (B+Г)* се регистрират само в последните три строителни хоризонта на с. м. Гълъбово. *KV* се среща само през този период, върху паници от тип А.П. (кат. № 1050/Т.103) и кани от тип Е.П. (кат. № 1344/Т.133). *KVI* също е характерна само за началото на СБЕ. Използва се по-често от *KV*, забелязва се диференциране на различните типове спрямо категориите съдове. *KVI.1.* е характерна за паници от тип А.П. и А.И. и кани, а другите – за кани: *KVI.2.* (кат. № 1091/Т.107; 1782/Т.174; 1789/Т.175), *KVI.3.* (кат. № 1189/Т.117; 1737/Т.170), *KVI.4.* (кат. № 1383/Т.137). Възможно е някои фрагменти да са от амфоровидни съдове (кат. № 1337/Т.131).

○ Шнурова украса (Δ.)

Тази украса е характерна за ранните строителни хоризонти от РБЕ III, докато в по-късните, както и в началото на СБЕ, тя не се открива. Засвидетелствана е основно върху паници и гърнета.

Всички разграничени типове Δ.И.δ2, Δ.П.δ2, Δ.П.δ2 са регистрирани върху паници от тип А.П.2.1. (кат. № 192/Т.20; 242/Т.24; 278/Т.28; 2048/Т.197; 2063/Т.198; 2106/Т.203 табл. 1 № 483) и А.П.2. (кат. № 182/Т.19; 324, 326/Т.31 табл. 1 № 81). Много рядко се среща върху други категории съдове (Δ ε G.И.2.1.а. табл. 1 № 122; Δ.П. δ2 С.П.2.2.а. табл. 1 №123). Най-масово се използва за гърнета: Δ.И. β4 – F.И.5.1./F.П.3.1., F.И.4.1./F.П.2.1. (кат. № 321/Т.30; 2109, 2110, 2111/Т.203), като често се среща в комбинация с релефна украса (*KIV*) – F.И.5.1./F.П.3.1., F.И.4.1./F.П.2.1., F.И.6.1. (кат. № 231/Т.23; 261/Т.26; 283/Т.28; 317/Т.30; 332/Т.31; 141/Т.15; 325/Т.31; табл. 1 № 481). Сред публикуваните материали от Караново и обработените от Кирилово и Гълъбово, дори и в най-ранните хоризонти от РБЕ III, не се регистрират фрагменти с такава украса. Едва ли става въпрос за регионални особености, тъй като в съседни обекти, които се намират само на няколко километра: като Езеро, Дядово, Нова Загора и Мъдрец, се открива такава керамика. Този

факт по-скоро следва да се обясни с по-късната датировка на строителните хоризонти, в които тя не е засвидетелствана. Проучванията на с. м. Кирилово са сондажни, а материалите от тях не са разграничени спрямо строителни хоризонти. Не могат да се направят конкретни или обобщаващи изводи за общия им брой през РБЕ III, както и за синхронизирането им с останалите селищни могили.

Наличието на керамика с шнурова украса в източната Горнотракийска низина може да се свърже с контакти със Севернопонтийската област. Четвърти и трети строителен хоризонт на Езеро, най-късните хоризонти в които тя се открива, спадат към последния етап на разпространение на шнуровата украса, като кореспондират с културата Одая-Туркулуй-Монтеору IC4c (Roman et al. 1992, 91). Тези хоризонти се синхронизират и с късния етап на разпространение на керамиката с шнурова украса в Северна Гърция, който се поставя в края на РХ III и началото на СХ I (Николов 1983, 14-17). Важно е да се отбележи, че използваните през РБЕ III типове шнурова украса, изпълнени с едър шнур, се различават от предишния период (РБЕ II), за направата на които е използван основно фин шнур.

○ Щампована украса (Е.)

Този вид украса се използва много рядко. Засвидетелствана е т.нар. последователно отстъпваща щампа, т.е. отпечатъците са нанесени чрез постепенно отдръпване на използвания инструмент/щампа. Върху всички фрагменти с тази украса е нанесен един хоризонтален ред от отпечатъци. Тази украса се среща обикновено нанесена непосредствено под ръба на устието върху паници и купи от РБЕ III – *Е.α4 А.II.2.1.а.* (кат. № 323/Т.31; 512/Т.49; табл. 1 № 554), *А.III.2.1.а.* (кат. № 243/Т.24; 396/Т.38; табл. 1 № 533), *А.IV.3.1.а.* (кат. № 212/Т.22), *В.III.2.1.а.* (кат. № 213/Т.22) и не се регистрира в началото на СБЕ.

В обобщение на изложените прилики и разлики между керамичните съдове от разглежданите периоди могат да се направят следните изводи:

След сравняването на технологичните характеристики на съдовете от Югоизточна България в РБЕ III и началото на СБЕ могат да се направят няколко извода. Съдовете, принадлежащите към трапезната керамика и през двата периода са изработени много прецизно. Повечето имат много добре загладена и излъскана до различна степен повърхност, както и допълнително покритие, фина ангоба. И през двата периода

преобладава керамиката с тъмна повърхност – тъмносив, тъмнокафяв и черен цвят на повърхността. С напредване във времето се наблюдава тенденция към изработването на паниците, купите, блюдата, чашите и каните от все по-фино тесто, в което се прибавят все по-малко примеси. Същата зависимост се наблюдава и при представителите на кухненската керамика – гърнетата. За разлика от тези категории хранилищата традиционно се изработват от тесто, в което има повече примеси. През по-късния период количеството на хранилища, които имат по-грубо тесто се увеличава спрямо предходния.

Що се отнася типологическото разнообразие на формите и украсите на съдовете се проследява приемственост между двата периода, но са на лице някои видоизменения в специфичното оформяне на отделните им части. Тези промени са най-забележими сред съдовете от трапезната керамика – паници, купи, чаши и кани.

Паниците със силно завито или пречупено навътре устие са типични и за двата периода. Наблюдават се и сходства в украсяването им. И за двата типа се използват релефни роговидни израстъци, релефни ребра, релефни издатъци и врязани вертикални линии. През по-ранния период релефни роговидни израстъци се поставят от ръба на устието до най-издутата част на тялото. През по-късния период те са леко видоизмени и по-често се издигат високо над ръба на устието. Снопове от врязани линии украсяват зоната от ръба на устието до най-издутата част на тялото на паници със завито или пречупено навътре устие и през двата периода, като съществени разлики помежду им не се откриват. Комбинацията от двата описани типа украси върху един съд е характерна както за РБЕ III, така и за началото на СБЕ, но само в късния период тя е придружена и от набодени точки. Релефни издатъци се поставят върху ръба на устието на паниците, като по-често се използват през по-късния период. През РБЕ III някои от паниците със завито или пречупено навътре устие имат вертикални дръжки, като се проследяват хронологични разлики в разположението им спрямо устието на съда. Към края на периода този тип дръжки по-често се издигат над ръба на устието за разлика от по-ранните представители. В началото на СБЕ подтиповете с вертикални дръжки продължават своето развитие. Много по-често спрямо предходния период паниците със силно завито или пречупено навътре устие имат хоризонтални дръжки. Паници със завито или пречупено навътре устие и чучури се регистрират и през двата периода. Обърнато коничните и полусферичните паници са значително по-малко на брой спрямо гореописаните типове и през двата периода, като вариантите им с вертикални

дръжки са по-скоро изключения. Обикновено те са украсени с релефни пъпки или релефни ленти, поставени в централната част на тялото; релефни езичести израстъци, поставени под ръба на устието или в най-издутата част на тялото; релефни издатъци, поставени върху ръба на устието, издигащи се над него. Вариантите им с Т-образен ръб на устието се засвидетелстват и през РБЕ III и началото на СБЕ, но броят им увеличава в по-късния период. Обърнато коничните паници с пречупен навътре ръб на устието, т. нар. Z-образен профил се засвидетелстват само в началото на СБЕ. Паниците с извито навън устие се регистрират и в двата периода, но повечето произхождат от по-късно датирани пластове.

Полусферичните и купите с овоидно тяло са характерни и за двата периода, те са и най-многобройни. Първият тип е по-добре представен през РБЕ III, а процентът на втория тип се увеличава значително в началото на СБЕ. Вертикални дръжки, поставени под ръба на устието или най-често в най-издутата част на тялото имат и двата типа, откриват се и през двата периода. Хоризонталните дръжки са характерни само за полусферичните, но такива представители се регистрират рядко. Купите със завито или пречупено навътре устие, както и купи със сплеснато сферично тяло са по-често срещани през РБЕ III, докато в началото на СБЕ те са по-скоро изключения. И през двата периода полусферични купи имат украса от релефни пъпки, поставени обикновено в най-издутата част на тялото, а купите с овоидно тяло са украсени с езичестите израстъци, поставени под ръба на устието или в най-издутата част на тялото; релефни издатъци, поставени върху ръба на устието; релефни ленти, поставени в най-издутата част на тялото. Купи с набодена украса, както и комбинации от различни типове набодена и релефна украса са засвидетелствани основно през РБЕ III, докато в началото на СБЕ те са по-скоро изключения.

Разлика между чашите от двата периода се забелязват в по-специфични особености като начина на оформяне на дръжката и дъното им. Чаши с една дръжка, издигаща се високо над ръба на устието, силно издължена са най-емблематичните варианти сред регистрираните през РБЕ III чаши. Повечето са със сферично или сплеснато сферично тяло и конична шия. Те не са характерни за началото на СБЕ, когато чашите са с по-семпли форми – обикновено сферично тяло и цилиндрична шия, с една дръжка, леко издигаща се над ръба на устието. И през двата периода повечето чаши са с равни дъна. Чашите със заоблено дъно са характерни за РБЕ III, а тези с конкавно дъно – за началото на СБЕ. Характерната украса релефни пъпковидни израстъци, поставени в най-високата част на дръжките на чашите,

датирани в РБЕ от III, се запазва и в началото на СБЕ, но е по-скоро изключение, тъй като повечето представители нямат украса.

През РБЕ III каните се отличават с по-голямо формално разнообразие спрямо тези от по-късния период, тъй като се регистрират почти всички разграничени типове. В началото на СБЕ повечето кани са със сферично тяло, къси обърнато конични шии и дръжка, която се издига над ръба на устието. Типичната за периода на РБЕ III украса от релефни ленти по цялата дължина на дръжките, както и релефни пъпки на прелома между шията и тялото на каните не се регистрират в началото на СБЕ. През този период са запазени само някои типове украси от срещащите се през предходния – връзаната украса върху плещите на каните и пъпковидните израстъци, поставени в най-високата част на дръжката. За разлика от предишния период обаче комбинацията от тези типове украси се среща рядко в началото на СБЕ. През РБЕ III повечето кани имат равно дъно, докато в началото на СБЕ са засвидетелствани повече кани с конкавни дъна. Вероятно и част от регистрираните през този период фрагменти от съдове с пръстеновидни дъна могат да се причислят към тази категория.

Гърнетата с овоидно тяло са преобладаващи и през двата разглеждани периода. През РБЕ III най-многобройни са гърнетата с цилиндрична и хиперболоидна шия, украсени най-често с различни релефни ленти, езичести израстъци и комбинации помежду им, поставени непосредствено под устието и шията. По-малко използвана е набодената украса, обикновено в комбинация с гореописаните типове релефна. В началото на СБЕ и двата описани по-горе подтипа форми продължават своето развитие, но по-характерни са гърнетата с овоидно тяло и слабо завито навътре устие, както и със сплеснато сферично тяло и обърнато конична шия, които са по-скоро изключения за предишния период. Те са украсени с релефни езичести израстъци, поставени под ръба на устието или в най-издутата част на тялото; релефни издътки, поставени върху ръба на устието; релефни пъпки и бутони в най-издутата част на тялото. Украсата от релефни ленти е много по-малко застъпена спрямо предишния период. Обикновено те са комбинирани с релефни издътки.

Запазените цели амфоровидни съдове, датирани през разглеждани двата разглеждани периода, са много малко. Не могат да се направят релеванти изводи що се отнася до броят и мястото на поставяне на дръжките или тяхната украса. Все пак могат да се проследят основни тенденции в оформянето на съдовете. Изглежда, че в РБЕ III пластове по-често

срещани са подтиповете с цилиндрична шия и извито навън устие, които имат както сферично, така и полусферично тяло. В началото на СБЕ са регистрирани амфоровидни съдове със сферично тяло и обърнато конична шия. Спрямо причислените към тази категория фрагменти от шии на амфоровидни съдове през този период своето развитие продължават и амфоровидните съдове с цилиндрична шия и извито навън устие.

И в двата разглеждани периода преобладават хранилищата с овоидно тяло, със слабо завито навътре устие или с цилиндрична шия. Те са украсявани най-вече с релефна украса – релефни пъпки, бутони или езичести израстъци, поставени в най-издутата част на тялото; релефни издатъци, поставени върху ръба на устието; различни типове релефни ленти, поставени непосредствено под ръба на устието или върху шията. Срещат се и комбинации от изброените. Набодената украса е засвидетелствана по-скоро като изключение. Хранилищата с овоидно тяло и хиперболоидна шия са характерни за РБЕ III, докато в началото на СБЕ по-често срещани са тези без шия, с цилиндрична яка или обърнато конична шия. Запазените цели съдове от тази категория със сплеснато сферично тяло са много малко и през двата периода, за да се проследят приликите и разликите помежду им.

Съдовете от останалите разграничени категории са много малко и се откриват в единични бройки, така че конкретни изводи за тяхното разпространение са много условни. Всички разграничени типове похлупаци се регистрират и в двата периода. Фуниите са засвидетелствани и през двата разглеждани периода, като данните не са достатъчно, за да се направи сравнение в развитието на двата разграничени типа. Малки контейнери с дръжки за окачване са регистрирани само в РБЕ III пластове, а бутилки засега са разпознати само в началото на СБЕ.

Глава VI. Синхронен сравнителен анализ на керамиката от Югоизточна България и Североизточна Егея в края на III и началото на II хил. пр. Хр.

За целите на синхронния сравнителен анализ на керамичните комплекси от Югоизточна България са подбрани селища от разграничените подобласти в Североизточна Егея, в които се откриват пластове от разглежданите периоди – края на III и началото на II хил. пр. Хр. Те попадат в късния период на РБЕ III – IIIb (започва в 2400 г. пр. Хр.) до началото на СБЕ, което се поставя след 2000 г. пр. Хр. по хронологията, възприета за Западна Анатолия (Fidan, Sari, Türkteki 2015, 74-83; Şahoğlu 2005, 344 fig. 2).

I. Източна Тракия

Източна Тракия се намира на кръстопътя между Европа и Азия, което определя и важното ѝ значение за проследяване на промените в културно-историческо отношение през различни хронологически периоди. Тази област е проучвана основно чрез теренни обхождания или сондажни разкопки.

I.1. Канлъгечит

Обектът представлява единственото селище от РБЕ в централната част на Източна Тракия, проучвано чрез редовни археологически разкопки. Материалите от него са от съществено значение за разбирането на взаимодействието на населението, живяло в Югоизточна Европа, Анатолия и Егея през втората половина на III хил. пр. Хр. Селището се намира се до днешния град Къркларели (Лозенград), в южното подножие на Странджа планина. Разположено е от двете страни на малък поток – Хайдардере³⁹. Археологическите проучвания са проведени между 1994 и 2008 г. (Özdoğan, Parzinger 2012, 3-5).

Въз основа на архитектурните останки са разграничени четири фази на съществуването му – Канлъгечит 1-4 (КГ1-4), като прекъсване помежду им не е засвидетелствано. Разкопките приключват преди да се достигне стерилно ниво поради високото ниво на подпочвените води. Става ясно че напластяванията под КГ3 са с дебелина около 1,20 м, т.е. има данни за обитаване преди втората половина на III хил. пр. Хр.

³⁹ Хайдардере е част от водосборния басейн на р. Ергене, ляв приток на р. Марица.

Най-ранното проучено селище (КГ4) е разкрито на много малка площ. Неговото ниво е регистрирано непосредствено под горелите деструкции на сгради с колово-плетена конструкция от третата фаза на съществуване (КГ3). Разграничението между двете нива е направено въз основа на архитектурните останки, а не на керамичния репертоар. Селището от КГ3 е означено като „предмегаронна фаза“, проучено е само под останките на по-късната „цитадела“. Въз основа на данните от вкопани структури от различни части на обекта се предполага, че селищата от фази КГ3 и КГ4 са съществували на значително по-голяма площ отколкото по-късните фази. КГ2 е нивото на т.нар. „мегаронна фаза“, в която селището е укрепено с каменна стена. В ограденото пространство са издигнати правоъгълни сгради с каменни основи, наречени от проучвателите „мегарони“. КГ1 маркира последната фаза на съществуване на селището, която обаче е силно нарушена от съвременната инфраструктура (Özdoğan, Parzinger 2012, 19-46).

Серията от петнадесет абсолютни дати поставя обекта във втората половина на III хил. пр. Хр.: КГ4 – 2570-2510/2580-2340 г. пр. Хр.; КГ3-4 – 2570-2510/2580-2340 г. пр. Хр.; КГ3 – осем проби в диапазон от В.Р. 2570-2520/2580-2400 до г. пр. Хр. 2500-2430/2500-2340 г. пр. Хр.; КГ2 – четири проби в диапазон от 2460-2370/2470-2280 до пр. Хр.; КГ1 – 2140-2020/2150-1950 г. пр. Хр. (Özdoğan, Parzinger 2012, 276-277). Според характеристиката на керамиката разграничените фази КГ4 и КГ3 са синхронизирани с Терми V и Троя IIg, т.е. са по-късни от РБЕ II; а КГ2 а и б – са синхронни с Полиохни (червен) и Херайон II, т.е. попадат в ранния етап на РБЕ III (IIIa) по хронологията, приета за Западна Анатолия. В сравнение с развитието на керамиката от Югоизточна България КГ3 е синхронизиран с Езеро III-I стр. х. и Гълъбово IV стр. х., т.е. с РБЕ III или т. нар. фаза „Св. Кирилово“. Керамиката, произведена на бързо грънчарско колело, регистрирана в КГ2, е сравнена с импортната керамика на колело от Гълъбово III-I стр. х. (Ambronn 2012, 130).

Керамиката от КГ4 и КГ3 е изработена на ръка и не се различава особено по технология от синхронната керамика от РБЕ III в Югоизточна България⁴⁰. Преобладават съдовете с тъмен цвят на повърхността – тъмносив, черен, тъмнокафяв на черни петна,

⁴⁰ Сърдечно благодаря на проф. Мехмед Йоздоган за възможността да разгледам материалите от обекта по време на посещението ми през 2019 г. Изводите по-горе са направени както въз основа на публикувания материал, така и на личните ми впечатления от керамиката, изработена на ръка, от КГ3, КГ4а и 4b, част от която все още не е публикувана.

разграничени в две подгрупи (W1a и 1b), които имат по четири варианта. Тези с по-светла повърхност, разграничени в две подгрупи (W2a и 2b) с общо пет варианта, са по-малко в КГЗ и КГ4. Количеството им се увеличава през по-късния период, когато почти се изравняват със съдовете с тъмна повърхност. Паниците и купите са изработени от средно фино тесто, със средна концентрация предимно на неорганични примеси. Повечето са със сравнително равномерно загладена повърхност, имат фина и средно дебела ангоба. Процентът на по-добре загладените и излъскани съдове е нисък, но те не са изключения – предимно паници и кани с тъмносива и черна повърхност, с по-фино тесто. Гърнетата и по-дебелостенните съдове са изработени предимно от средно грубо и грубо тесто, с по-висока концентрация на неорганични и органични примеси. Преобладават тъмнокафявите и кафяви на тъмносиви петна, повечето с неравномерно загладена повърхност, рядко с допълнително покритие. Дебелостенните хранилища имат тесто с много висока концентрация на примеси в тестото.

Най точни паралели между керамиката от тези нива със синхронната от РБЕ III в Югоизточна България се откриват във формите на паниците. В КГ4 и КГЗ се откриват полусферични паници от подтип А.II.2. (Ambronn 2012, 97 Abb. 88, 2; 109 Abb. 100, 7-9). Най-многобройни са тези със силно завито навътре устие, засвидетелствани са и двата подтипа – А.III.1. (Ambronn 2012, 97 Abb. 88, 3-6) и А.III.2. (Ambronn 2012, 97 Abb. 88, 1, 8). По-малко са тези с пречупено навътре устие, като се срещат и четирите разграничени подтипа: А.IV.1. (Ambronn 2012, 96 Abb. 87, 2, 3); А.IV.2. (Ambronn 2012, 87 Abb. 96, 8); А.IV.3. (Ambronn 2012, 96 Abb. 87, 4; 98 Abb. 89, 1); А.IV.4. (Ambronn 2012, 96 Abb. 87, 5). Повечето фрагменти са без украса. И за двата типа се използват същите видове украси като в Югоизточна България: релефни роговидни израстъци, поставени под ръба на устието – А.III.3.2.а4 (А.III. – Ambronn 2012, 98 Abb. 89, 1; А.IV. – Ambronn 2012, 98 Abb. 89, 8), вертикални врязани линии от ръба на устието до най-издутата част на тялото – Г.I.2.δ2 (Ambronn 2012, 98 Abb. 89, 3; 99 Abb. 90, 2) и комбинация от двете – К.III.2. (Ambronn 2012, 98 Abb. 89, 2; 99 Abb. 90, 1). Също както и в Югоизточна България паниците с извито навън устие от подтип А.V.1. са изключения за КГЗ-4 (Ambronn 2012, 96 Abb. 87, 1; 97 Abb. 89, 5). Интересно е, че вертикалните дръжки на паници от варианти А.III.2.2. и А.III.2.3., както и от други категории съдове (гърнета, амфоровидни съдове и хранилища) са украсени с гладки ребра (Ambronn 2012, 106 Abb. 97, 1, 3; 113 Abb. 104, 2-4; 115 Abb. 106; Özdoğan, Yılmaz

2012, 167 fig. 116, 2, 10). Подобна украса се среща много рядко в строителните хоризонти от РБЕ III в селищните могили в Югоизточна България (кат. № 230/Т.23; 250/Т.25; 1199/Т.118) за разлика от типичната за такива дръжки – релефни пъпковидни израстъци и/или релефни ленти по цялата дължина на дръжката (*A.III.1.ε1*, *A.V.2.ε4* или *KI.2*. – кат. № 142/Т.15; 145/Т.16; 644, 645/Т.64), която не се открива в КГ4, КГ3 или дори КГ2.

Сходства има във формата на полусферичните купи (*B.II.1.*), купи със завито навътре устие – *B.III.1.* (Ambronn 2012, 96 Abb. 87, 6, 9; 109 Abb. 100, 5, 6), както и с блюдата със завито навътре устие – *C.II.2.* и *C.III.2.* (Ambronn 2012, 102 Abb. 93, 1, 2). Прави впечатление, че съдовете с чучури от КГ4 и КГ3 са много малко – повечето са с невъзстановима форма на тялото (Özdoğan, Yılmaz 2012, fig. 118, 3; 170 fig. 119, 4). Чучури имат както паници със завито навътре устие, така и по-големи и дълбоки съдове (Ambronn 2012, 108 Abb. 99, 5; Özdoğan, Yılmaz 2012, 176 fig. 125, 2), но купи с чучури не са регистрирани.

Много по-малко са приликите във формата на чашите и каните. Малкото запазени цели кани произхождат от КГ3 и нямат украса (Özdoğan, Yılmaz 2012, 160 fig. 109, 4; 161 fig. 110, 1; 177 fig. 128, fig. 130). Те наподобяват тип *E.II.1.2.a.*, които произхождат от РБЕ III пластовете на селищните могили в Югоизточна България и имат релефна лента и пъпковиден израстък върху дръжката (табл. 1 № 27, 63, 66, 508, 592). В КГ4 и КГ3 този тип украса не е засвидетелстван. Сходства обаче се откриват в украсата на телата на каните. Мотивите са същите като тези от типове *G.II.* и *G.III.* (Ambronn 2012, 172 Abb. 121, 7, 10). Повечето обаче са изпълнени с други техники – набодени точки и релефни ребра (Ambronn 2012, 108 Abb. 99, 4; Özdoğan, Yılmaz 2012, 170 fig. 119, 11; 172 Abb. 121, 4, 12). Врязана украса върху плещите имат кани от различни типове (*E.I.2.2.a.*, *E.II.2.1.a.*, *E.II.3.1.a.*), регистрирани през РБЕ III (табл. 1 510, 563, 573), както и такива от началото на СБЕ (кат. № 1044/Т.101; 1061/Т.104; 1271/Т.125; 1323/Т.130). Регистрирани са фрагменти и от кани с дълги цилиндрични шии, но без възможност за възстановяване формата на тялото (Özdoğan, Yılmaz 2012, 166 fig. 115, 14, 15). Целите чаши също са много малко, имат сплеснато сферично тяло, висока цилиндрична шия, равно устие и дръжка, която не се издига извън ръба на устието и нямат украса, произхождат от КГ3 (Özdoğan, Yılmaz 2012, 161 fig. 110, 7, 8; 177 fig. 127, 129). Подобни чаши се откриват рядко в Югоизточна България, но имат по-високи дръжки и косо отрязани устия (*D.III.3.1.a.* – табл. 1 № 373, 607), а константните чаши с високо издигнати и издължени

дръжки с пъпковиден израстък (D.II.3.2., D.III.1.2., D.III.3.2. *KI.12.*), не се откриват в КГ4 и КГ3.

Сред непубликувания керамичен материал се откриват прилики в многобройните фрагменти от гърнета и хранилища с цилиндрични и хиперболоидни шии, украсени с хоризонтални релефни ленти под ръба на устието или върху шията (*A.V.1.2.α4/δ1* – Ambronn 2012, 94 Abb. 85, 4-6; 102 Abb. 93, 8; 108 Abb. 99; 105 Abb. 96, 1, 2; Özdoğan, Yılmaz 2012, 167 fig. 116, 6). Тази украса е константна за целия период на РБЕ III в Югоизточна България. По-малко са гърнетата с набодена украса *B.IV.1.α4* или *KII.6.* (Ambronn 2012, 103 Abb. 94, 2), както и амфоровидни съдове с цилиндрични шии (Ambronn 2012, 101 Abb. 92, 1, 4, 5).

През КГ 2 заедно с керамиката на ръка се появява и такава, изработена на бързо гърнчарско колело, която има червена ангоба (технологична група W3a и 3b). Разграничени са общо шест варианта (Ambronn 2012, 55-56). Регистрира се за първи път в КГ2 с, а по време на КГ2 б вече заема около 15 % от керамичния репертоар (Özdoğan, Parzinger 2012, 273). От съдовете с червена ангоба преобладават коничните паници с леко издути стени (Özdoğan, Yılmaz 2012, fig. 111, 112, 122, 139-144), но се срещат и чаши с една или с две дръжки от т.нар. тип tankard (Özdoğan, Yılmaz 2012, 177 fig. 126), както и фрагменти от т.нар. троянски чаши/*depata amphikypella* (Özdoğan, Yılmaz 2012, fig. 146). В по-късния период такава ангоба имат разнообразни по форма съдове – кани с високи шии и косо отрязани устия, амфоровидни съдове и т.н. (Özdoğan, Yılmaz 2012, fig. 135, 147). Проучвателите свързват появата ѝ с навлизането на „анатолийско“ влияние, изразяващи се най-вече в промяната в архитектурния план на селището (Özdoğan, Parzinger 2012, 26).

Керамиката, изработена на ръка, която преобладава в КГ2 не се различава съществено от предишните две фази. Продължават да се използват паници от тип А.III. с описаните по-горе украси *Г.I.2.δ2*, *А.III.3.2.α4*, *KIII.2* (Ambronn 2012, 85 Abb. 76, 11, 12; 86 Abb. 77, 1, 3, 6-9; 87 Abb. 78, 3, 4; 73 Abb. 64, 9; 82 Abb. 73, 2, 3), както и такива с пречупено навътре устие *А.IV.1. Г.I.2.δ2* и *А.III.3.2.α4* (Ambronn 2012, 85 Abb. 76, 6, 7, 10), *А.IV.2.* (Ambronn 2012, 85 Abb. 76, 2), *А.IV.4. Г.I.2.δ2* (Ambronn 2012, 85 Abb. 76, 9). Намалява количеството на дръжките с релефни ребра, но не изчезват напълно, тъй като се срещат върху съдове от различни размери (Ambronn 2012, 91 Abb. 82, 7-9). Съдовете с чучури се срещат рядко и в тази фаза – *А.III.2.5.* (Ambronn 2012, 84 Abb. 75, 11). Също както и в по-късните хоризонти от РБЕ III в Югоизточна България се увеличава количеството на паници

от вариант A.V.1.1. (Ambronn 2012, 85 Abb. 76, 1, 3, 4) и A.V.3.1. (Ambronn 2012, 78 Abb. 69, 5; Özdoğan, Yılmaz 2012, 165 fig. 114, 5), като и на полусферичните паници с хоризонтални дръжки от подтип N.II.1. – A.II.1.3. (Ambronn 2012, 86, Abb. 77, 4; 82, Abb. 73, 1; 84, Abb. 75, 6; 72 Abb. 63, 9). Не са изключения обаче полусферичните паници A.II. (Ambronn 2012, 91 Abb. 82, 16; 72 Abb. 63, 6, 8; 77 Abb. 68, 10; 84, Abb. 75, 8, 9), както и вариантите с вертикални дръжки A.II.1.2. (Ambronn 2012, 86, Abb. 77, 10; 84, Abb. 75, 7). Сходни на съдовете от РБЕ III в Югоизточна България са купите с Т-образни устия (Ambronn 2012, 72, Abb. 63, 10; 84 Abb. 75, 1), каните с цилиндрични шии и дръжки, украсени с релефни пъпковидни израстъци (Özdoğan, Yılmaz 2012 fig. 161), гърнетата с овоидно тяло и къса цилиндрична яка (Ambronn 2012, 87 Abb. 78, 13), с цилиндрични или хиперболоидни шии от вариант F.I.3.1. и F.I.5.1. (Ambronn 2012, 75 Abb. 66; 80 Abb. 71), както и амфоровидните съдове с високи цилиндрични шии (Ambronn 2012, 79 Abb. 70, 1, 2).

От описанието на съдовете в сравнителния анализ на керамиката от третата фаза на Канлъгечит с публикуваната от Гълъбово I-IV стр. х. става ясно, че сходства се откриват основно с паниците със завито или пречупено навътре устие и тяхната украса; каните с конични шии и врязана украса върху плещите; гърнетата с цилиндрични шии, украсени с релефни ленти и амфоровидните съдове с високи цилиндрични шии; определени типове украси като релефни пъпки и бутони върху гърнета и амфоровидните съдове. Същите елементи са изтъкнати като сходни с керамиката от Езеро, Караново и Драма в подкрепа на синхронизирането на КГЗ с третия етап на РБЕ III – „Св. Кирилово“ (Ambronn 2012, 124-125). Паниците и от двата типа A.III. и A.IV. са характерни както за РБЕ III, така и за самото началото на СБЕ, като претърпяват известни промени в украсата (вж. глава V.III.). Каните от КГЗ се различават по морфологията на тялото си от тези от Гълъбово I-III стр. х. и са по близки до типовете, характерни за РБЕ III. Тунелестите дръжки, характерни за КГ4 и КГЗ, се срещат много рядко в последните хоризонти на Гълъбово.

Въпреки че по-късната датировка на последните хоризонти от Гълъбово е поставена под съмнение, те са синхронизирани с по-късната фаза КГ2a/b без да се представят конкретни доказателства (Ambronn 2012, 127). Всъщност фрагментите, които имат най-големи сходства с Гълъбово I-III стр. х. произхождат от най-късната фаза на обитаване на селището КГ1: полусферични паници с релефни издътки A.II.2. A.III.5.1.1.a2 (Ambronn 2012, 77 Abb. 68, 3) и фрагменти от хоризонтални дръжки на паници с релефни израстъци

(Özdoğan, Yılmaz 2012, 175 fig. 124, 10; 181 fig. 156). Прилики се откриват и сред фрагментите от КГ2 а–b, намерени извън „цитаделата“, както и сред тези които нямат сигурен стратиграфски контекст. Това са фрагменти от вертикални дръжки с триъгълно напречно сечение (Ambronn 2012, 80 Abb. 71, 10); паници с релефни издатъци от подтип А.ІІ.1. и А.ІІІ.2. А.ІІІ.5.1.1.α2 (Ambronn 2012, 92 Abb. 83, 4; 113 Abb. 104, 12); гърнета от подтип F.І.1.1. и F.ІІІ.1.3. (Özdoğan, Yılmaz 2012, 160 fig. 109, 8); фуния (Özdoğan, Yılmaz 2012, 160 fig. 109, 7); фрагменти от съдове със сферично тяло, украсени с релефни пъпки, бутони или подковообразни релефни ленти – А.І.1., А.ІІ., А.V.4. (Ambronn 2012, 81 fig. 72, 7; 116 fig. 107, 2-6); фрагменти от хоризонтални дръжки на паници от подтип N.ІІ.2. (Ambronn 2012, 115 Abb. 106, 16; Özdoğan, Yılmaz 2012, 169 fig. 118, 4, 6, 7); дъна от тип O.ІІІ. и O.ІV. от различни категории съдове (Ambronn 2012, 81 Abb. 72, 8; 116 Abb. 107, 17, 18). Техни точни паралели се откриват в Гълъбово І-ІІІ стр. х. (кат. № 1400/Т.139; 1541/Т.152; 1764/Т.173; 1565/Т.153; 1554/Т.152; 1105/Т.109; 1021/Т.100; 1485/Т.148; 1884/Т.184; 1985/Т.192; 2000/Т.193; 1500/Т.148; 1501/Т.148; 1640/Т.161; 1641-1643/Т.161; 1063/Т.104; 1923/Т.187; 1949/Т.189; 2017/Т.194; 2022/Т.195; 2023/Т.195; 1138/Т.112; 1265/Т.124; 1667/Т.163; 1910/Т.186; 1986/Т.192). Чашите със сплеснато сферично тяло, цилиндрична шия, вертикална дръжка, която не се издига над ръба на устието, с релефен пъпковиден израстък с овално сечение на мястото на захващането ѝ към устието (Özdoğan, Yılmaz 2012, 161 fig. 110, 2, 3) не кореспондират с останалия материал, с който са намерени⁴¹. Заедно с релефните израстъци върху паници, които са без сигурен стратиграфски контекст на намиране (Özdoğan, Yılmaz 2012, 169 fig. 118, 7; 176 fig. 125, 3), имат точни паралели в обект Чокоба 18 (Петрова, Кацаров 2010, 126 обр. 2; табло 219-220). Абсолютните дати от този обект попадат в самия край на ІІІ хил. пр. Хр. (Leshtakov, Tsirtsoni 2016, 482). Вероятно изредените по-горе фрагменти могат да се отнесат към по-късно обитаване на Канлъгечит в началото на СБЕ. Възможно е да произхождат от разрушени хоризонти или по-късни вкопавания⁴².

І.2. Караагачтепе

⁴¹ Спрямо непубликуваните керамични фрагменти, открити в същия контекст (КГ28/М от „предмегаронната фаза“ КГ3).

⁴² На няколко места в публикацията се споменава, че част от обекта е силно нарушена от съвременната инфраструктура и земеделска дейност в района, както и че проучвателите не са сигурни за площта, която селището заема извън рамките на цитаделата или за датировката на някои от ямите (Özdoğan, Parzinger 2012, 5, 9, 20, 50, 274).

Обектът е известен и като Протезилаос. Селищната могила се намира в най-южната част на самия нос на полуостров Галиполи, от обекта има пряка видимост към о. Лемнос и Троада. Възникнала е в най-ниската безотточна част на околния терен, югоизточно от нея има извор, а в северна посока – дере на вече пресъхнала река. Източно от могилата вероятно е имало сателитно селище от края на РБЕ, тъй като на повърхността се забелязват множество керамични фрагменти от типични за периода съдове – паници с пречупени и завити навътре устия с тъмносива и черна повърхност, фрагменти от съдове, изработени на колело с червена ангоба⁴³.

В началото на миналия век са проучени два сондажа, в които са регистрирани значителни напластявания от РБЕ (Demangel 1926, 3). Има данни и за по-ранни материали, отнасящи се към халколита и неолита (Özdoğan 1986, 54). Пластът от РБЕ е с обща дебелина 11 м. Разграничени са четири фази на съществуване. Протезилаос I и II са синхронизирани с Троя I, а фази III-IV – с Троя II и Терми IV-V. Някои чаши, изработени на ръка, могат да се свържат с контакти на север, тъй като наподобяват чаши тип „Св. Кирилово“, но дръжките им не са запазени (Demangel 1926, 39 fig.46; 55 fig.69). Още няколко съда, направени на ръка, вероятно са синхронни с тях – кани и чаши (Demangel 1926, 54 fig.68; 56 fig. 70). Заради ключовото място, на което се намира обекта – на входа/изхода от Дарданелите, селището е било от голямо значение в контролирането на потока на хора и стоки между Анатолия и Балканите в посока изток-запад. Уникалното разположение на полуостров Галиполи предполага и взаимодействие в посока север-юг – осигурява връзка между Тракия и Троада.

I.3. Килисетепе

Обектът е известен и под името Майдос кале. Селищната могила се намира в южната част на полуостров Галиполи, срещуположно на древна Троада. Попада в границите на днешния град Еджеабат. Северозападно от нея има извор, а северно от нея е текла древна река. Това е най-голямата селищна могила на полуострова, като общата дебелина на културните напластявания е около 14 м (Özdoğan 1986, 55). Редовни археологически проучвания се провеждат от 2015 г. До момента са регистрирани общо осем периода на

⁴³ Описанието на микрорайона на обекта и керамиката е направено въз основа на личните ми впечатления от посещението там през 2019 г.

обитаване на селището. Четирите най-късни периода са отнесени към Средновековието, Античността и РЖЕ. Килисете V е датиран в КБЕ, Килисете VI-VII – СБЕ и Килисете VIII се датира в края на РБЕ (Sazcı, Mutlu 2020, 312-313).

Най-ранният проучен до момента строителен хоризонт е отнесен към РБЕ III⁴⁴. Разкрит е на много малка площ в сондаж в югозападната част на могилата (Sazcı 2021, 364 fig. 2b). Той е силно разрушен от по-късна интервенция, както и от ерозията по периферията на могилата. Повечето от регистрираната в него керамика е изработена на бързо колело и има много точни паралели в Троя IV. Това са паници с извито навън устие и S-овиден профил и пръстеновидни дъна; паници със завито навътре устие и хоризонтални дръжки, украсени с пъпковидни израстъци, някои от които имат червена ангоба; фрагменти от троянски чаши и кани с конкавни дъна. Заедно с тях се откриват и фрагментите от съдове, изработени на ръка. Тъй като те са много малко, според проучвателите могат да се възприемат като доказателство за взаимни контакти с областите на север от селището. Сред тях са такива, които имат сходства с керамиката от Югоизточна България. Това са паници със завито навътре устие, украсени с двойни плоски издатъци в най-издутата част на тялото; купи със завито навътре устие; полусферични купи с вертикални дръжки, издигащи се над ръба на устието. Повърхността им е сравнително равномерно загладена, с тъмнокафяв цвят. Най-близките им паралели се откриват в Езеро III стр. х. (кат. № 309/Т.30; 362/Т.35), Нова Загора III стр. х. (кат. № 587/Т.59), Мъдрец V стр. х. (кат. № 2053/Т.197) Гълъбово IV стр. х. (кат. № 968/Т.94; 1004/Т.98).

Периодът Килисете VII се отнася към ранната фаза на СБЕ, синхронизира се с Троя V и кафявия период на Полохни (Sazcı, Mutlu 2020, 312, 320 Abb. 5). В него са разграничени четири последователни строителни хоризонта. Най-ранният (VII_d) лежи директно върху пласта от РБЕ III и е поставен в 2080-2060 г. пр. Хр. според резултатите от радиокарбонното датиране. През този период керамичните съдове са произведени на бързо колело. Типични са паниците с хоризонтални дръжки с волути в основата си, покрити с червена ангоба. В същите пластове се регистрира и керамика, изработена на ръка. Тя има сходства с керамиката от Югоизточна България. Подобни на каните с овоидни тела, украсени с релефен пъпковиден израстък, с овално сечение (Sazcı, Mutlu 2020, 322 Abb. 7) се регистрират в

⁴⁴ Благодаря на д-р Гьоксел Сазджъ за възможността да работя с керамичните фрагменти от обекта. Описанието на керамиката от Килисете VIII е направено въз основа личните ми впечатления, материалите не са публикувани.

Чокоба 18 (табло 220). Сходства на паниците с хоризонтални дръжки (Sazcı, Mutlu 2020, 324 Abb. 9, a-b) се откриват в Гълъбово I-III стр. х. (кат. № 2022, 2023, 2026/Т.195). Съдовете, изработени на ръка, датирани в по-късния период на СБЕ – Килисетепе VI (Sazcı, Mutlu 2020, 323 Abb. 8 g-k; Sazcı 2021 fig. 9, c-d) имат паралели с тези от Биково: гърнета, украсени с хоризонтални релефни ленти под ръба на устието и подковообразни релефни ленти върху шията; паници с хоризонтални дръжки (Христова, Иванов 2010, 125 обр. 3; Христова 2018, 350 обр. 1).

Килисетепе е основен обект за тази част на Източна Тракия (Özdoğan 1986, 55). Керамиката от пластове, датирани в края III и началото на II хил. пр. Хр., има паралели както в Северозападна Анатолия – изработената на бързо гърнчарско колело, така и на Балканите – съдовете, изработени на ръка. Засвидетелстваните силни връзки на населението на селището с двете области вероятно се дължат на географското му разположение (Sazcı 2021, 357, 360).

II. Източна Македония

Проучваните селища от РБЕ в тази област са много малко. Най-близките по разположение селищни могили Дикилитах и Ситагри попадат извън обхвата на това изследване, както географски (попадат в Централна Македония, т.е. Северозападна Егея), така и хронологическия – най-късните им проучени нива от РБЕ достигат до втората ѝ фаза (Yakar 1979, 63). Заради непосредствената си близост до брега на континента о. Тасос се причислява към тази област в културно-историческо отношение.

II.1. о. Тасос

II.1.1. Скала Сотирос

Обектът е известен още като Пророк Илия, на името на ортодоксалния храм, който е изграден върху него. Селището възниква върху естествено възвишение на северозападния бряг на острова. Разкопките са проведени между 1986 г. и 1991 г. Засвидетелствано е обитаване от началото до края на III хил. пр. Хр. Регистрирани са три последователни етапа на обитаване. Първият етап се датира в РБЕ I. През втория етап на обитаване (средата на III хил. пр. Хр.) селището е укрепено с високи каменни стени, в които са вградени каменни антропоморфни стели („менхири“). Третия период е засвидетелстван след края на

функциониране на укреплението, датиран в края на III-то и самото начало на II-ро хил. пр. Хр. (Koukouli-Chrysanthaki, Papadopoulos 2009, 7-9; 2016, 353-355). От тази фаза са регистрирани чаши със сплеснато сферично тяло, цилиндрична шия и две вертикални дръжки, паници със завито навътре устие, с чучур и вертикални дръжки, контейнери с дръжки за окачване, както и „троянски чаши“ (Koukouli-Chrysanthaki, Papadopoulos 2016, 355 fig. 33)⁴⁵.

През 2001 г. е проследен културния пласт около северната стена на укреплението⁴⁶. Керамичните фрагменти от проучваната площ в тази част на укреплението могат да се отнесат към РБЕ III (табло 221-222a). Типичните за този период съдове, изработени на ръка, имат паралели в Югоизточна България: паници със завито навътре устие, украсени с релефни роговидни израстъци (кат. № 289/Т.29; 308/Т.30; 322/Т.31; 383/Т.37), релефни издатъци върху ръба на устието (кат. № 193/Т.20; 260/Т.26), езичести израстъци (кат. № 71/Т.8; 149/Т.16; 390/Т.37) или вертикални релефни ребра под ръба на устието (кат. № 199/Т.21; 424, 425/Т.41; 547/Т.54); паници с хоризонтални дръжки (кат. № 13/Т.2; 223/Т.23; 270/Т.27; 394/Т.38; 822/Т.80); купи с чучури (кат. № 588/Т.59; 374/Т.36); овоидни купи и гърнета, украсени с релефни ленти под ръба на устието или релефни пъпки и бутони в най-издутата част на тялото (кат. № 1009/Т.99; 427/Т.41; 575/Т.58; 788/Т.78; 983/Т.96).

През 2006-2007 г. е проучена част от откритото селище извън ограденото пространство, отнесено към втората фаза на РБЕ (Papadopoulos, Palazarou, Tsoutsoubei-Lioliou 2007, 433). Спрямо единични фрагменти, обработени от автора, които намират паралели в Гълъбово IV-III стр. х. може да се предположи и по-късна фаза на обитаване – в края на РБЕ III или самото начало на СБЕ (табло 222b).

II.1.2. Агиос Антониос

Селището се намира в югозападната част на о. Тасос, близо до Потос. Възникнало е върху естествено възвишение. Регистрирано е през 70-те години на миналия век, когато са направени и сондажни проучвания. Редовни археологически проучвания са проведени между 2008 г. и 2010 г. Разграничени са няколко фази на съществуване на селището по време на бронзовата епоха: РБЕ I (АА II), РБЕ II (АА III), РБЕ III (АА IV), СБЕ (АА V) и КБЕ (АА

⁴⁵ Материалите от проучването на укреплението са в процес на обработка, предстои публикуването им.

⁴⁶ Благодаря на д-р Стратис Пападопулос за възможността да работя с материалите от разкопките през 2001 г., които остават непубликувани. Описанието на керамиката е направено спрямо личните ми впечатления.

VI). Абсолютните дати от AA V го поставят в първите столетия на II хил пр. Хр. (Maniatis, Nerantzis, Papadopoulos 2015, 811-817, table 2). През разглежданите от това изследване периоди керамиката е изработена на ръка. През по-късните периоди на СБЕ е регистрирана и минийска керамика, изработена на бързо гърнчарско колело (Papadopoulos, Nerantzis, Tsoutsoubeli-Lioliou 2022, 160; fig. 7). Материалите са в процес на обработка и керамиката не е публикувана.

III. Острови в Североизточна Егея

III.1. о. Самотраки

III.1.1. Микро вуни

Обектът представлява селищна могила, която се намира на югозападния бряг на о. Самотраки. Проучена е с два сондажа с размери 4 x 4 м. Най-ранните материали в пластове от бронзовата епоха са синхронизирани с Бешиктепе и Кумтепе, (по-ранни са от Троя I), а най-късните пластове – с Троя VI (Matsas 1991, 159). Публикуваната керамика, изработена както на ръка, така и на колело (предимно с червена ангоба), произхожда от втори строителен хоризонт. Той е датиран в първите две столетия на II хил. пр. Хр. с абсолютни дати и артефакти от Крит (Matsas 1991, 168).

Сходства между керамиката от този хоризонт и тази от Гълъбово I-III стр. х. се откриват в следните форми: паници с пречупено навън устие (Matsas 1991, 167 fig. 12, 1; 165 fig. 10, 3.3, 3.10) – A.V.1.1. и A.V.3.1. (кат. № 1566/T.153; 1612/T.157; 1766/T.173; 1777/T.174), като някои от тях също са с червена ангоба (кат. № 1449/T.144; 1567/T.153); паници със слабо завито навътре устие и чучур (Matsas 1991, 167 fig. 12, 13) – A.II.2.5. (кат. № 1419/T.142; 1828/T.179); полусферични паници с профилиран навън ръб на устието (Matsas 1991, 167 fig. 12, 7; 165 fig. 10, 3.4, 3.5, 3.6) – A.II.1.1.e. и A.II.2.1.e. (кат. № 1917/T.187; 1916/T.187; 1968/T.191); паници с пречупен навътре профил (Matsas 1991, 167 fig. 12, 2) – A.IV.2. (кат. № 1141/T.113; 1255/T.123; 1528/T.150; 1600/T.156); полусферични паници с Т-образно устие (Matsas 1991, 165 fig. 10, 2.3, 3.7, 3.8) – B.I.2.1.c. (кат. № 1428/T.143); гърнета с овоидно тяло и слабо завито навътре устие, с пречупен навън ръб на устието (Matsas 1991, 165 fig. 10, 2.7, 2.8) – F.I.2.1.e. (кат. № 1056/T.104; 1628/T.159).

III.2. о. Лемнос

Островът се намира в централната северна част на Егейско море. Тъй като е разположен срещу протока Дарданели, мястото му е ключово за контрола на движението на хора и стоки по море. Заливите, разположени на северния и южния му бряг, предлагат идеални условия за осъществяване на културни и търговски контакти между Цикладите, Анатолия и Балканите. От множеството праисторически селища, регистрирани върху скалистите брегове на острова, само няколко са проучени на по-голяма площ чрез археологически разкопки (Panatsi 2004, 50).

III.2.1. Полиохни

Обектът се намира на естествено възвишение близо до източния бряг на остров Лемнос. Проучван е през 30-те и 50-те години на миналия век от Италианската школа в Атина, а материалите са публикувани в по-късно в двутомна монография (Bernabò Brea 1964; 1976). През 90-те години разкопките са подновени. Периодите на почти непрекъснатото обитаване на селището са именувани с цветове. Най-ранен е черният, който започва в началото на IV-то хил. пр. Хр. Първите две фази на III са маркирани като син и зелен период. Третата фаза на обитаване (Полиохни червен) започва малко преди средата на III хил. пр. Хр. В края на периода селището е разрушено от земетресение. Жълтият период се развива във втората половина на III хил. пр. Хр. и маркира разцвета на обитаването на селището (Alram-Stern 2004, 917-927). Кафявият период проследява непосредственото развитие през СБЕ, като в него са разграничени три подфази. Между жълтия и кафявия период не се проследява прекъсване спрямо резултатите от новите разкопки. По време на прехода между РБЕ и СБЕ в местното производство на керамика е въведено бързото грънчарско колело (Cultraro 2007, 323-332).

Прилики между керамиката от РБЕ III от Югоизточна България се откриват в червения и жълтия период. Това са паници със слабо и силно завито навътре устие (тип А.II.2. и А.III.), някои от които имат хоризонтални дръжки (Bernabò Brea 1964, Tav. CXXXVII, CXXXVIII; Bernabò Brea 1976, Tav. CCIV, CCV) и кани със сферично тяло, цилиндрични шии и косо отрязани устия (Bernabò Brea 1976, Tav. CCVIII, d).

Прилики между характерните за първата фаза на развитие на кафявия период в Полиохни и тези от Гълъбово I-III стр. х. се откриват в следните форми: паници с извито

навън устие и S-овиден профил, които се изработват както на ръка, така и на бързо колело, някои са с червена ангоба (Bernabò Brea 1976, Tav. CCLXVI, 10, 14, 21; Cultraro 2007, 326 Fig. 2, 5–7) – A.V.3.1. от Гълъбово (кат. № 1612/Т.157; 1766/Т.173); гърнета с извито навън устие, изработени на ръка (Bernabò Brea 1976, Tav. CCLXXVIII, е, g; Cultraro 2007, 326 fig. 2,11, 13) – Гълъбово (кат. № 1057, 1059/Т.104; 1336/Т.131; 1339/Т.132; 1545/Т.152; 1752/Т.172); дъна тип столче (Bernabò Brea 1976, Tav. CCLXXXI, i, j; Cultraro 2007, 326 fig. 2,10) – Гълъбово (кат. № 1667/Т.163; 1910/Т.186; 1986/Т.192; 2032/Т.195).

III.2.2. Мирина

Обектът се намира на скалистия западния бряг на о. Лемнос. Хронологическите граници на обитаването му се поставят между началото и края на III хил пр. Хр. (Panatsi 2004, 50-55). Публикувана е много малко керамика, която се синхронизира с тази от жълтия период на Полиохни. Паралели със съдовете от Югоизточна България се откриват в паниците със слабо завито навътре устие (Panatsi 2004, 112) и контейнери с дръжки за окачване (Panatsi 2004, 113).

III.2.3. Кукониси

Обектът се намира в залива Мудрос на южния бряг на о. Лемнос. Днес представлява малък плосък остров непосредствено до брега, но през праисторията е бил част от бреговата ивица на о. Лемнос. През 90-те години на миналия век са проучени няколко сондажа. Регистрирани са няколко последователни периода на обитаване, датирани в РБЕ, синхронизирани с края на Троя II (g, h), III-IV и жълтия период на Полиохни. Непосредствено над тях е проследен пласт от СБЕ, синхронизиран с Троя IV-VI и кафявия период на Полиохни (Μπουλωτης 1997, 269). През XXI в. разкопките продължават в най-високата североизточна част на острова, където са разкрити последователни нива от РБЕ и СБЕ (Кукониси IV) и КБЕ (Кукониси III-II). Проучванията са фокусирани върху по-късния период, от който произхожда публикуваната керамика (Boulotis 2009, 183-189).

III.3. о. Лесбос

III.3.1. Терми

Островът се намира на 20 км от Северозападния бряг на Анатолия. Има няколко удобни за заселване зони – източния бряг и заливът Иера, които има пряка видимост към континента; заливът Калони, отделен от другите части на острова с високо планинско плато, който има пряка видимост към о. Хиос; северозападния и югозападния бряг, които са отворени към Егейско море. Чрез теренни обхождания са регистрирани множество селища от РБЕ във всяка една от гореспоменатите зони (Lambrianides, Spencer 2008, 347 fig. 3). Събраните материали от тях допринасят за изграждането на хипотези за първоначалното колонизиране на острова от заселници не само от континента, но и от о. Хиос. Спрямо предпочитаната топография при избиране на място за заселване се разграничават два типа селища. Първият тип селища са разположени на самия бряг и са видимо обвързани с морската икономика, а вторият – в плодородните зони във вътрешността около реките, със земеделска насоченост (Lambrianides, Spencer 2008, 333-338).

Най-добре проучен чрез археологически разкопки е обектът Терми. Той отстои на 2 км източно от модерното село, кръстено на горещите извори близо до него. Намира се на 10 км северно от Митилене, на източния скалист бряг на острова. Част от него е разрушен от ерозията на брега. Селището възниква през РБЕ. Спрямо архитектурните останки са разграничени пет фази на обитаване, номерирани по хронологичната си последователност. Те са проучвани в продължение на няколко сезона от 1929 г. до 1933 г. Разкопките са подновени през 1988 и 1989 г., но керамиката от новите разкопки на Терми V не е публикувана (Kouka 2002).

Спрямо керамиката, изработена на ръка през целия период на РБЕ, са разграничени три периода – ранен (Терми I-II), който се синхронизира с Троя I, среден/преходен (Терми III) и късен (Терми IV-V), датирани във времето на Троя II. В ранния период преобладават керамични съдове с червена и черна повърхност, а в късния – съдове с кафяв и сив цвят на повърхността (Lamb, Hutchinson 1931, 2-3). Най-късното селище (Терми V) се датира малко след края РБЕ II по периодизацията на Западна Анатолия и се синхронизира с Троя II и Полиохни червен. Този период достига до 2500 г. пр. Хр. (Kouka 2009, 142).

Сред керамиката от най-късните нива на Терми се откриват много малко прилики със съдове от селищните могили в Югоизточна България, които се отнасят към РБЕ III. Това са няколко контейнери с дръжки за окачване, със сферично тяло и цилиндрични шии: cat. № 295 и 388 (Lamb 1936 Pl.VIII, XXXVI; Pl.IX, XXXVII), които имат прилики с тези от Дядово

(табл. 1 № 519, 560); cat. № 336 и 481, открит в Терми IV (Lamb 1936 Pl.X), които имат сходства с контейнера с похлупак от Езеро, открит в III стр. х. (Георгиев, Г. Ил. и др. 1979, 62, обр. 35 г., 506-508; Катинчаров 1974, 14). Прилики се откриват между паниците със завито навътре устие от Терми IV и V, които имат вертикални врязани линии под ръба на устието от – cat. № 492, 494 (Lamb 1936 Pl.XI) или вертикални релефни ребра (Lamb 1936 Pl.XXXI, 4) и тези от РБЕ III, регистрирани както в по-ранните, така и в по-късните строителни нива на повечето селищните могили в Югоизточна България (кат. № 82/Т.9; 437/Т.42; 510/Т.49; 812/Т.79; 542/Т.53; 590/Т.2; 209/Т.22; 341/Т.33; 441/Т.42; 547/Т.54; 653/Т.65). Каните със сферично тяло, цилиндрична шия и равно устие или косо отрязано устие, с дръжка, която не се издига над ръба на устието (cat. № 288 – Lamb 1936 Pl.XII и cat. № 101, 129 – Pl.XXXV) приличат на тип Е.І.2.1.а. (табл. 1 № 52, 102, 526, 611, 690). Каните със сплеснато сферично тяло, цилиндрична шия и косо отрязано устие cat. № 327, 328 (Lamb 1936, Pl. XXXVI) – на тип Е.ІІ.3.1.а. и Е.ІІ.3.2.а. (табл. 1 № 8, 57, 71, 79, 86, 104, 399, 497, 532, 535, 541). Някои сходства се откриват и в морфологията на амфоровидните съдове: cat. № 487 (Lamb 1936, Pl.XXXIII) прилича на съдът от Езеро I стр. х. (табл. 1 № 61).

В различни части на Терми са регистрирани останки от по-късно обитаване през СБЕ и КБЕ (Lamb 1936, 9). Керамиката от СБЕ е изработена на колело, със сива повърхност или с червена ангоба (Lamb 1936, fig. 41, 1, 5). Сред описаните като рядко срещани форми през този период са обърнато коничните паници с пречупен навътре ръб на устието и тези с Т-образен ръб на устието (Lamb 1936, 144, fig. 43, 7, 10), които са често срещани в най-късните хоризонти на Гълъбово (кат. № 1033/Т.101; 1388/Т.138; 1413/Т.142; 1555/Т.153; 1606/Т.157; 1765/Т.173; 1776/Т.174; 1786/Т.175; 507/Т.49).

IV. Северозападно Анатолийско крайбрежие

IV.1. Троя

Намира се на Азиатския бряг на Дарданелите. Днес лежи на около 5 км от морския бряг близо до Чанаккале, през бронзовата епоха бреговата ивица е била по-близо до града. Проучени са последователни укрепени селища, чиято секвенция е разделена на следните основни периоди: Троя I-V – РБЕ и СБЕ (2900-1750 г. пр. Хр.); VI-VIIa – КБЕ (1750-1180 г.

пр. Хр.); VIIb-VIII – РЖЕ и елинистически период (1180 г. пр. Хр.-85 г. сл. Хр.), IX – римски период (Easton 2014b, 136-138).

Първите проучвания на Троя се провеждат през 50-те години на XIX в. от Дж. Брънтон и Ф. Калвърт (1863-1870 г.). Те са последвани от разкопките на Х. Шлиман (1870-1890 г.). Той проучва повечето от централната част на РБЕ цитадела и разграничава три периода на обитаването ѝ – първи, втори и трети пласт (Easton 2014a, 33-42).

У. Дьорфелд продължава разкопките през 1893 г. и 1894 г. Той разделя разграничения от Х. Шлиман втори период на три фази – Троя II.1, II.2 и II.3. След разкопките на екипа от Университета в Синсинати под ръководството на К. Блеген (1932-1938 г.) е въведена по-прецизирана периодизация – подфази Троя I a, b, c, Троя II a-g и т.н, разграничени според архитектурните останки (Blegen et. al 1950; 1951). Спрямо тях е синхронизирана и керамиката, произхождаща от съответните пластовете, обединена в три по-големи периода, наречени ранен (Троя Ia-c), среден (Троя Id-f) и късен (Троя Ig-k), които стават широко използвани в синхронизацията на селищата от Западна Анатолия (Weninger, Easton 2014, 159 fig. 1). Схемата на К. Блеген за последователността на пластовете, регистрирани за времето на съществуване на селището през бронзовата епоха, е използвана от проучвателите и до днес. Терминът ранна бронзова епоха (РБЕ) е използван за първи път от К. Блеген за периода Троя II (Blegen et al. 1950, 22). След разкопките на Тарзус РБЕ е разделена на три части – РБЕ I, РБЕ II и РБЕ III, обвързани с хронологията на Месопотамия (Goldmann 1956). След ранните разкопки на Демирчихюк за първи път към тях са разграничени и определени културни групи (Bittel 1942).

След разкопките на М. Корфман и К. Роуз (1987-2006 г.) в Троя е въведен и термина „Троянска морска култура“ въз основа на керамиката от Троя I-III, който се отнася най-общо за периода на РБЕ (Korfmann 1997). По време на новите разкопки са регистрирани четири непознати дотогава строителни нива между по-рано проучените Троя II и Троя III, които се отнасят към периода на Троя III, както и четири строителни нива от Троя III и три от Троя IV. Тяхната керамика е разделена най-общо на принадлежаща в две основни групи – т.нар. Троянска морска култура (Троя I-III) и Анатолийска Троянска култура – Троя IV-V (Sazcı, Sazcı 2016, 36-86). Разликата между тях се изразява основно в появата на нови технологични групи, които не се срещат в предишните периоди, както и въвеждането на нови форми. От строителните нива на Троя III произхожда най-малко керамика в сравнение с другите

периоди, което може да се обясни с терасирането, извършено през по-късните нива (Sazcı, Sazcı 2016, 75). От 2006 г. проучванията са под ръководството на Е. Перницка и П. Яблонка.

Част от непроучените от Х. Шлиман зони в цитаделата са разкопани по-късно. Две от тях са проучени от К. Блеген, а друга – от М. Корфман. Останала е само една непроучена зона с височина около 5 м – т.нар. *pinacle* в кв. E4/5, където се проследява последователността на селищата през по-голямата част от РБЕ (Pavuk 2016, 54-55). След сравнителен анализ на дълбочини на пластовете в профили от проучванията във вътрешността на цитаделата и корелирането на данните с различните части на проучената площ извън цитаделата, става ясно, че има разминаване в наименованията на периодите, т.е. едни и същи пластовете са получили от проучвателите различна номерация: периодите, номерирани от К. Блеген във вътрешността отговарят на тези извън нея, като се добави един пласт (Pavuk 2016, 53-57). Така възприеманата от К. Блеген фаза *IIg*, по-скоро следва да бъде възприемана като първа фаза на Троя III (Pavuk 2016, 58). Следователно Троя V попада изцяло във II хил. пр. Хр. и трябва да се постави изцяло в СБЕ, а не в късния период на РБЕ *IIIb* (Pavuk 2016, 49). Тази синхронизация е призната за валидна за Северозападна Анатолия (Fidan, Sari, Türkteki 2015 fig. 15; Şahoğlu 2005 fig. 2). Спрямо тези фази се корелират и обектите в Североизточна Егея (Kouka 2009, 45 fig. 1).

За целите на сравнителния анализ с керамиката от Троя са използвани няколко публикации, в които са представени съдове от отделните хронологически периоди и са разработени различни класификации. Водещи в описанията по-долу са категориите, разграничени в настоящото изследване, а наименованията на типовете от Троя са цитирани спрямо класификациите на отделните автори.

Прилики на съдовете от РБЕ III пластовете на селищните могили в Югоизточна България се откриват в Троя II-IV. Проследяват се сходства основно сред трапезната керамика (паници, купи и кани), по-малко са паралелите с кухненската керамика (гърнета).

Паниците с обърнато конична форма (тип A.I.1.) присъстват във всички хоризонти на Троя II – тип A1 по К. Блеген (Blegen et. al 1950, fig. 371, 33.245; 371, 33.252). Паниците с обърнато конична форма и леко издути стени (тип A.I.2.) се регистрират за първи път в Троя IV – тип A4 по К. Блеген (Blegen et. al 1951, fig. 155, 33.235; fig. 155, 33.236). Полусферичните паници с хоризонтални дръжки (тип A.II.2.4.) се появяват за първи път в Троя III, където се срещат рядко – тип A11 по К. Блеген (Blegen et. al 1951, fig. 60, III-51,

III-52, III-59). Паниците със завито навътре устие (тип А.III.) се срещат най-рано в Троя I и се регистрират във всички нива на Троя II – тип A16 по К. Блеген (Blegen et. al 1950, fig. 375, 36.838; 375, 36.1164; 375, 36.854). Това е най-често срещаният тип паници в Троя III (Blegen et. al 1951, fig. 64, 34.337; 64, 34.406; 64, 34.488; 65, 33.149; 65, 33.247; 65, 37.1204). Продължава да се произвежда и в Троя IV, когато е засвидетелствана масовата му употреба (Blegen et. al 1951, fig. 155, 33.135; 155, 33.151; 156, 33.118; 156, 37.877; 157, 32.65; 157, 32.72; 157, 32.73). Паниците с пречупено навътре устие (тип А.IV.1., А.IV.2.) се проследяват още от Троя I, срещат се рядко в Троя II с–d, но много по-често в Троя II f–g – тип A12 по К. Блеген (Blegen et. al 1950, fig. 377, 35.603; 377, 35.511; 377, 35.501).

Сред характерните форми паници, открити в Троя III (Sazci 2005, 66; Tafel 1; 2; 3; 7; 8), има прилики и в украсата на паниците тип А.II.2., А.III., А.IV. с тези от Югоизточна България – релефни роговидни израстъци или релефни ребра (кат. № 209/Т.22; 228/Т.23; 241/Т.24; 299/Т.29; 341/Т.33; 342/Т.32; 386/Т.37; 424/Т.41; 441/Т.42; 473/Т.45; 547/Т.54; 587/Т.59; 653/Т.65; 2078/Т.200).

Полусферичните купи с леко завито навътре устие и две дръжки в най-издутата част на тялото (тип В.II.2.4.) се срещат в Троя II – тип C19 по К. Блеген (Blegen et. al 1950, fig. 399, 37.1116; 399, 36.666; 399, 35.549; 399, 35, 570, както и Троя III (Blegen et. al 1951, fig. 76, 34.379; fig. 76, 34.384; fig. 76, 33.224), но много по-често в Троя IV (Blegen et. al 1951, fig. 166, 33.1165; 166, 32.595, 166, 36.868).

Кани със сплеснато сферично тяло, цилиндрична шия и косо отрязано, извито навън устие (тип Е.II.3.1.) се откриват още в Троя I, срещат се често във всички нива на Троя II – тип B17 по К. Блеген (Blegen et. al 1950, fig. 388), както и в Троя III (Blegen et. al 1951, fig. 70, 34.356; 70, 34.278; 70, 33.238).

Гърнетата с овоидно тяло, цилиндрична шия и вертикални дръжки в най-издутата част на тялото (тип F.I.4.4.) се изработват още по времето на Троя I. Съдове от този тип са регистрирани по-късно само в Троя II g – тип C16 по К. Блеген (Blegen et. al 1950, fig. 388, 35.864; 388, 35.429; 388, 35.517; 388, 36.865).

Похлупаци с конична форма (тип I.II.) се регистрират в Троя I, срещат се рядко в Троя II d и първите две фази на Троя III (a, b) – тип D15 по К. Блеген (Blegen et. al 1951, fig. 80, 34.328; 80, 34.361; 80, 34.325) и Троя IV (Blegen et. al 1951, fig. 169, 33.133; 169, 32.1270; 169, 32.1271). Началната употреба на съдовете за печене (тип М.II.) започва в Троя I-II. Тези

съдове се регистрират в по-големи количества в Троя III – тип D23 по К. Блеген (Blegen et. al 1951, fig. 46).

Най-много сходства на керамиката от Гълъбово I-III стр. х. се проследяват в късните периоди на Троя IV и Троя V. Повече прилики се откриват сред трапезната керамика (паници и купи), но не са малко и паралелите с кухненската керамика (гърнета), амфоровидните съдове и хранилищата.

Паници с обърнато конична форма и леко издути стени (тип A.I.1.2.) се регистрират в Троя IV, а в Троя V вече се появяват такива с чучур – тип A4 по К. Блеген (Blegen et. al 1951, fig. 239). Полусферични паници (тип A.II.1.) се регистрират в Троя V3 – тип Sc.2.1. по С. Блум (Blum 2012, Tafel 170; 258). Полусферичните паници с леко завито навътре устие и хоризонтална дръжка (тип A.II.2.4.) се засвидетелстват в по-ранните периоди и продължават съществуването си по времето на Троя V – тип A11 по К. Блеген (Blegen et. al 1951, fig. 252, 1; 253, 1, 2; 256, 1; 257, 2, 3). Паници със завито навътре устие (тип A.III.) се срещат често от Троя IV2 до Троя V6 – тип Sc.3.1. и Sc.3.3. по С. Блум (Blum 2012, Tafel 171-175; 177-181; 261; 262). Проследяват се и вариации в пропорциите и оформянето на устието (Sazcı 2005, Tafel 11-12). Често тези съдове имат пръстеновидно дъно или ниско столче – тип A16 по К. Блеген (Blegen et. al 1951, fig. 254, 3-8; 256, 2-5; 257, 5-6; 258, 1).

Както в Югоизточна България, така и в Троя се проследяват значителни вариации в профилицията на паниците с пречупено навътре устие (тип A.IV.). И четирите разграничени подтипа са често срещани в Троя V4 до Троя V7 – тип A12 по К. Блеген (Blegen et. al 1951, fig. 253, 3; 254, 2; 255, 1; 257, 4); тип Sc.5. по С. Блум (Blum 2012, Tafel 187-188; 270). Паниците с извити навън устия и S-овиден профил (тип A.V.1.1.), които имат вертикални дръжки, издигащи се над ръба на устието се появяват Троя IV и са типични за Троя V – срещат се в Троя V2, както и Троя V6-7 – тип Sc.4.1. по С. Блум (Blum 2012, Tafel 184-185; 267). Повечето имат пръстеновидни дъна и дъна тип столче (Sazcı 2005, 66). Такива дъна се регистрират само в късните строителни хоризонти на Гълъбово (тип O.III., O.IV.) и не се срещат в по-ранните. Паници със силно извито навън устие (тип A.V.3.) се проследяват в ранните и средните строителни хоризонти на Троя V в по-големи количества отколкото в предишните периоди – тип A21 по К. Блеген (Blegen et al. 1951, fig. 241, 37.871; 241, 35.1087); тип Sc.11.2. по С. Блум (Blum 2012, Tafel 191; 279).

Купите с обърнато конична форма (тип В.І.1.) се проследяват в Троя IV1-2 – тип Sc.2.3. по С. Блум (Blum 2012, Tafel 171; 260). Купи със полусферична форма и леко завито навътре устие, с вертикални дръжки в най-издутата част на тялото (тип В.ІІ.2.4.) се засвидетелстват често в Троя V – тип C19 по К. Блеген (Blegen et. al 1951, fig. 243, 32.22).

Гърнета с овоидно тяло и две вертикални дръжки в най-издутата част на тялото (F.І.1.3.) и такива с овоидно тяло и слабо завито навътре устие, с две вертикални дръжки в най-издутата част на тялото (тип F.І.2.5.) са регистрирани в Троя V1-2, както и Троя V4 – тип To.2.3. и To.3.1. по С. Блум (Blum 2012, Tafel 211; 260; 261).

Хранилища с овоидно тяло, обърнато конична шия и две вертикални дръжки в най-издутата част на тялото (тип H.І.6.1.a.) има в Троя V3– тип Gr.2. по С. Блум (Blum 2012, Tafel 221; 327).

Похлупаци с конична форма (тип І.ІІ.) се регистрират във всички по-ранни периоди и продължава да се използва и в Троя V – тип D15 по К. Блеген (Blegen et. al 1951, fig. 257, 23). Подници (тип M.ІІ.) се регистрират през всички периоди на Троя IV и Троя V (Blum 2012, Tafel 315).

В обобщение на сравнителния анализ трябва да се отбележи, че през разглежданите периоди се наблюдава уеднаквяване на технологичните и формалните характеристики на съдовете, както и тяхната украса в широк географски район, обхващащ най-общо Югоизточната част на Балканския полуостров. Повечето сравними форми, регистрирани сред керамичния репертоар на разглежданите региони, са характерни за по-ранния период и продължават своето плавно развитие в по-късния. Проследяват се и прилики в специфичните особености в оформянето на отделните части на съдовете, типични само за по-късния период.

Най-много сходства със съдовете от Югоизточна България през двата разглеждани периода се откриват в най-близко разположените обекти в Източна Тракия и Източна Македония – Канлъгечит, и Скала Сотирос на о. Тасос. В синхронните им пластове от края на РБЕ III и началото на СБЕ преобладава керамиката изработена на ръка. Изключение е Килисетепе, където по голямата част от съдовете са изработени на бързо гърнчарско колело, но заедно с тях се откриват и много висок процент съдове, изработени на ръка. И сред двете

технологични групи се откриват много точни паралели на формите съдове от Югоизточна България. Прилика има както сред съдовете, спадащи към трапезната керамика, така и сред кухненската керамика, въпреки че са по-малко.

Това са паници и купи с обърнато конична форма (А.І.1.; А.І.2.; В.І.1.; В.І.2.); полусферични паници и купи (А.ІІ.1.; А.ІІ.2.; В.ІІ.2.); паници и купи със силно завито или пречупено навътре устие (А.ІІІ.; А.ІV.; В.ІІІ.), някои от които имат вертикални (А.ІІ.1.2.; А.ІІІ.2.2.; А.ІІІ.2.3.; В.ІІ.2.3.; В.ІІ.2.4.) или хоризонтални дръжки (А.ІІ.2.4.; А.ІІІ.2.4.), както и чучури (А.ІІІ.2.5.); паници с извито навън устие (А.V.1.; А.V.3.); овоидни купи (В.VІ.2.); гърнета и хранилища с овоидно тяло и цилиндрични или хиперболоидни шии (F.І.4.; F.І.5.; Н.І.4.; Н.І.5.). Приемственост се открива и в тяхната украса: роговидни израстъци (А.ІІІ.3.2.α4), релефни ребра (А.ІV.1.1.δ2) и релефни издатъци, поставени под и върху ръба на устието (А.ІІІ.5.1.α2); врязана украса, поставена под ръба на устието на паниците (Г.І.2.δ2); както и комбинации от гореописаните типове украси (К.ІІІ.2.), засвидетелствани при паниците и купите. По-малко са сходствата в морфологията на каните (Е.ІІ.1.2.) и чашите. Прилики има в украсата им – при каните тя е поставена основно върху плещите (Г.І.δ3). Използват се едни и същи мотиви, изпълнени чрез различни техники. Пъпковидни израстъци, поставени в най-високата част на дръжката на чашите и каните, се срещат в споменатите обекти, макар и рядко.

Прилики между керамиката от Югоизточна България и Северноегейските острови има предимно сред представителите на трапезната керамика – паници и купи. Това са обърнато конични паници с пречупен навътре ръб на устието (А.І.1.1.е.); полусферични паници профилиран навън ръб на устието (А.ІІ.1.1.е.); полусферични паници с Т-образно устие (А.ІІ.1.1.е.); полусферични паници с чучури (А.ІІ.2.5.); паници със силно завито или пречупено навътре устие (А.ІІІ.; А.ІV); паници с извито навън устие и S-овиден профил (А.V.3.); паници с хоризонтални дръжки (А.ІІ.2.4.; А.ІІІ.2.4.); кани със сферично (Е.І.2.1.; Е.І.3.1.) или сплеснато сферично тяло (Е.ІІ.3.1; Е.ІІ.3.2.). Те са регистрирани в Микро вуни на о. Самотраки, Полиохни на о. Лемнос, Терми на о. Лесбос.

Повече паралели се регистрират в представителния град за културата на Северозападна Анатолия – Троя. Тази зависимост вероятно се дължи на количеството публикувани материали от мащабните разкопки, които се провеждат в продължение на повече от 100 години. Прилики се откриват както между представителите на трапезната,

така и на кухненската керамика, макар и те да са по-малко. Това са паници с обърнато конична форма с прави или леко издути стени (A.I.1.; A.I.2.); полусферични паници (A.II.1.; A.II.1.1.e; A.II.1.1.f.; A.II.2.; A.II.2. A.III.3.2. α 4; A.II.2. A.IV.1.1. δ 2; A.II.2.1.e.), някои от които с хоризонтални дръжки (A.II.2.4.); паници със силно завито или пречупено навътре устие (A.III.1.; A.III.2.; A.IV.1.; A.IV.2.; A.IV.3.; A.IV.4.), някои от които имат пръстеновидни дъна и дъна тип столче (O.III.; O.IV.) или хоризонтални дръжки (A.III.2.4.); паници с извито навън устие (A.V.1.; A.V.3.); купи с обърнато конична форма (B.I.1.); полусферични купи (B.II.2; B.II.2.4.); кани със сплеснато сферично тяло, цилиндрична шия и косо отрязано, извито навън устие (E.II.3.1.); отворени гърнета с овоидно тяло (F.I.1.); гърнета с овоидно тяло и слабо завито навътре устие (F.1.2.); гърнета с овоидно тяло и цилиндрична шия (F.I.4.); амфоровидни съдове със сферично тяло, цилиндрична шия и извито/пречупено навън устие и две вертикални дръжки в най-издутата част на тялото; хранилища с овоидно тяло, обърнато конична шия и две вертикални дръжки в най-издутата част на тялото (H.I.6.); похлупаци с конична форма (I.II.); подници с цилиндрична форма (M.II.).

Глава VII. Импорти – идентифициране, разпространение и значение.

Спрямо своите морфологични характеристики и технологични специфики някои керамични съдове се идентифицират като импорти, т.е. внесени от други производствени центрове, тъй като се различават от масово произвежданата керамика, датирана в разглежданите в изследването периоди. Терминът импорт може да се използва не само за керамични съдове, но и за други артефакти – изделия от метал например. По надолу в текста под „импорти“ се имат предвид керамични съдове. Критериите за различаване на импорти от местна продукция са различия във формата, технологията на производство или орнаментацията (Catling et al. 1963, 94). За импорти са считани както съдове, произведени на ръка, така и съдове, произведени на бързо гърнчарско колело, наричани „истински импорти“. Когато съдовете имат чужда за местното производство форма, но са изработени в традиционни техники за района, в който са намерени, те могат да се окачествят като „местни имитации“ (Leshtakov 2021, 22). В литературата е застъпено мнението, че за импорти се смятат артефакти, които се намират в много ограничени количества спрямо останалия материал – 1-2 % (Leshtakov 2016b, 241). Ако приемем, че съдовете, изработени на бързо колело, независимо от техниките, които са използвани за формирането им, са сравнително лесно разпознаваеми за специалистите, то в случаите когато те имат допълнително покритие – поливка/ангоба, тяхната сигурна идентификация може да бъде направена само чрез интердисциплинарни изследвания.

Появата на керамика, произведена на бързо гърнчарско колело в Югоизточна България в края на III и началото на II хил. хил. пр. Хр. повдига много въпроси, свързани с нейната идентификация, разпространение и значение. За Балканите традиционно тя се възприема за внесена/импортна, тъй като до края на периода РБЕ III керамичните съдове са направени на ръка. В Тракия традиционно производство на керамика „на ръка“ обхваща цялото II и част от I хил. пр. Хр. Интересен е въпросът кога керамиката, изработена на бързо гърнчарско колело спира да се възприема за импортна и дали може да се възприеме за местно произведена, когато се намира в големи количества заедно с керамика, произведена на ръка. Тези въпроси са дискутирани в литературата (Leshtakov 1996, 264-266; 2016; Özdoğan, Parzinger 2012, 267-274). За решаването им следва да се използват не само чисто

археологически методи (анализ на формата и украсата), но и интердисциплинарни – изследване на състава на глината например (Leshtakov 2021, 24).

I. Импорти от Югоизточна България във втората половина на III хил. пр. Хр.

В литературата е застъпено мнението, че в края на РБЕ II настъпва сравнително по-самостоятелно развитие на културите и приликите между Троя и Северна Тракия в по-късните периоди почти изчезват (Катинчаров 1979, 49). „Отдалечаването“ между двете области, що се отнася до разликите в керамиката, всъщност се дължи на факта, че в Западна Анатолия производството на керамика на бързо гърнчарското колело вече е масово явление в началото на РБЕ III (Лещаков 1997, 102). Първите съдове, изработени на бързо гърнчарско колело се регистрират в Троя IIb/c, т.е. по времето на прехода между РБЕ II и РБЕ III спрямо хронологията на Анатолия. Това са *depata amphikypella* или т.нар. троянски чаши (Podzuweit 1979, 95).

- „Троянски чаши“

Те са най-известните съдове, регистрирани в Източното Средиземноморие по време на РБЕ. Повечето имат конично тяло и леко извито навън устие, две вертикални дръжки, прикрепени в различни части на тялото и заострено дъно, т.е. не могат да стоят самостоятелно. Повечето са изработени на бързо гърнчарско колело, но има и екземпляри, изработени на ръка. Обикновено имат добре обработена повърхност, със светлокафяв, червен, сив или черен цвят. Повечето представители в Анатолия вероятно са местно произведени на колело, като се забелязват зависимости между технологични групи и формата на съдовете, като се вземе предвид широкия ареал, в който се откриват. Картирането на находките и техните типове свидетелства за различни центрове на производство. Регистрираните екземпляри в селища в Източното Средиземноморие обикновено се приемат за импорти или местно изработени имитации, в зависимост от начина им на изработка (Şahoğlu 2014, 289). „Троянските чаши“ са регистрирани за първи път в Троя IIc (Blegen et al 1950, 230; Spanos 1972, 59) или в Троя IIId (Podzuweit 1979, 151). Според проучванията на М. Корфман те се появяват още в Троя IIb, т.е. около 2570-2450 г. пр. Хр.

Всички изброени хипотези, обвързани със значението и широкото разпространение на тези съдове, опитват да обяснят материалното изражение на един културен феномен, който отразява оформящата се социална стратификация. Троянските чаши се възприемат като престижни предмети – символи на социален статус, използвани от оформящия се елит, който контролира търговията на ресурси и крайни продукти и допринася за преноса на идеи и иновации в края на III хил. пр. Хр. Свързват се и с консумирането на течности, вероятно с алкохолен произход, например вино (Çalış-Sazcı, 2007, 148-149). Предположена е консумацията на течности по време на специални церемонии, в които участват определени групи хора, които си предават чашата от ръка на ръка. Силно издължените им дръжки вероятно са предназначени не само за по-лесното им захващане, но и за по-лесното им транспортиране на дълги разстояния, например привързвани към „транспортни сакове“ (Şahoğlu 2014, 293). Консумацията на вино е доказана чрез интердисциплинарни методи – *TLE* и *GC-MS*, с които са изследвани останки от течности в „троянски чаши“ от Централна Анатолия (Türkteki et al. 2022, 140).

Доказателство за възприемането им като луксозни предмети са и намерените метални прототипи на „троянски чаши“. Те дават основание да се предполага, че керамичните съдове представляват техни имитации, изработени в опит да се задоволи нуждата на обществото за притежаване на „модерни“ и „скъпи“ вещи. Резултати от нови изследвания предполагат имитиране не само на формата на съдове, изработени от метал, но и на техния начин на изработка, което се оказва обичайна практика за Западна Анатолия през РБЕ (Türkteki 2021, 155-159). С нея се свързва и използването на цветни ангоби, които имитират цвета на металните прототипи (Türkteki 2021, 155 fig. 4-6). През втората половина на III хил. пр. Хр. – първоначалния етап на разпространение на бързото колело в Западна Анатолия, широко представени са съдовете, изработени на бързо гърнчарско колело, които имат много тънко покритие от червена или червено-кафява ангоба, т. нар. *red/brown wash ware*. Това са т.нар. „троянски чаши“, т. нар. „*depata amphikypella*“, чаши тип „*tankard*“, конични паници, кани с високи цилиндрични шии „човки“ с косо отрязано устие и „сирийски бутилки“ с червен, черен или сив цвят и излъскана повърхност. Те се възприемат като част от сервиз, свързан с регулярното събиране на групи хора и консумирането на определени течности (Rutter 2012, 73-79). Началната им поява се поставя около 2500 г. пр. Хр. За кратък период от време те се разпространяват в широк географски ареал – Южна, Централна и Западна Анатолия,

Цикладските острови, Континентална Гърция и Тракия (Korfmann 2001, 363). Възприемат се като доказателство за културни промени, свързани със съществуването на т.нар. „Троянска морска култура“ или „Анатолийска търговска система“ (Korfmann 2001; Şahoğlu 2005).

Троянските чаши са сред най-ранните представители на съдове, изработени на бързо грънчарско колело в Западна Анатолия – засвидетелствани са още в края на РБЕ II. Спрямо формата на тялото и мястото на прикрепяне на дръжките са разграничени осем основни типа (Spanos 1972, 88-97, taf. 6). Спрямо откриването им в пластове от различни хронологически периоди е предложена и вътрешна периодизация в развитието на типовете (Şahoğlu 2014, 299).

В Югоизточна България са засвидетелствани цели „троянски чаши“ и фрагменти от такива, произведени както на колело – възприемани за импорти, така и на ръка, вероятно местно произведени техни имитации (Leshtakov 2016b, 241-244). Повечето регистрирани цели екземпляри спадат към тип D.V. по Спанос. Формата започва разпространението си в Източното Средиземноморие в средата на РХ III, а нейните представители в Западна Анатолия се датират в късната фаза на РБЕ (IIIb) по хронологията, възприета за Западна Анатолия (Şahoğlu 2014, 299).

Регистрирани са седем цели „троянски чаши“, като се включат и регистрираните в I стр. х. на с.м. Гълъбово, и тринадесет фрагмента от такива – общо деветнадесет (таблица В). Контекстът им на намиране е многократно дискутиран в литературата – откриват се в селища или в близост до тях (Лещаков 1997; Stefanova 2004; Leshtakov 1996; 2016).

Повечето цели „троянски чаши“, регистрирани в Югоизточна България, които се възприемат за истински импорти, тъй като са изработени на колело, спадат към тип D.V. и D.VI. по Спанос (Spanos 1972, 125 taf. 6), към тип A45 по К. Блеген (Blegen et al. 1950, 230) или към тип II по К. Подцувайт (Podzuweit 1979 taf. 6). Чашите от този тип са характерни за Троя IIg (Podzuweit 1979, 153) и целия период на Троя III (Blegen et al 1951, fig. 67, 35.416; 34.277; 33.180), който приключва около 2305-2040 г. пр. Хр. В Троя IV те са по-скоро изключения, а в Троя V вече не се регистрират (Çalış-Sazcı, 2007, 155). Паралели на изработени на колело „троянски чаши“ от Констанция и Михалич се откриват в Караагачтепе (Demangel 1926, 60 fig. 76-78), Полиохни (Bernabò Brea 1976, Tav. CXIII, c; Bernabò Brea 1976, Tav. CXCI b, c; CXCI b, c; CXCI b, c) и Мириня на о. Лемнос (Panatsi 2004, 115).

таблица В „Троянски чаши“, открити в Югоизточна България

обект	бр.	състояние	технология	публикация	тип по Spanos 1972
м. Баа дере до Михалич	1	Запазено тяло, и двете дръжки липсват	Червена ангоба, тънкостенна, изработена на колело	Димитров 1942, 150 обр. 1, а	D.V.
м. Баа дере до Михалич	1	Запазено тяло, едната дръжка липсва	Червена ангоба, тънкостенна, изработена на колело	Димитров 1942, 150 обр. 1, b	D.V.
м. Баа дере до Михалич	1	Запазено тяло, и двете дръжки липсват	Жълто-червеникав цвят, тънкостенна, изработена на колело	Димитров 1942, 150 обр. 1, c	D.VI.
м. Баа дере до Михалич	1	цяла	Червена ангоба, тънкостенна, изработена на колело	Миков 1948, 22 обр. 12	D.V.
м. Баа дере до Михалич	1	фрагмент тяло, двете дръжки липсват	Червена ангоба, тънкостенна, изработена на колело	Аладжов 1969	D.II./V.
м. Баа дере до Михалич	1	фрагмент тяло, двете дръжки липсват	Червена ангоба, тънкостенна, изработена на колело	Leshtakov 1993, fig. 3	D.II./V.
Констанция	1	цяла	Черна излъскана повърхност, дебелостенна, изработена на ръка	Аладжов и др. 1981, 294 табл. IV	?
Констанция	1	фрагмент дъно	Светлокафява повърхност, светлочервена ангоба, тънкостенна	Аладжов и др. 1981, 294 табл. IV, 1	D.V.
Констанция	1	фрагмент дъно	Светлокафява повърхност, светлочервена ангоба, тънкостенна	Аладжов и др. 1981, 294 табл. IV, 2	D.V./VI.?
Констанция	1	фрагмент дъно	Светлокафява повърхност, светлочервена ангоба, тънкостенна	Аладжов и др. 1981, 294 табл. IV, 3	D.II./VI.?
Констанция	1	фрагмент дъно	Светлокафява повърхност, светлочервена ангоба, тънкостенна	Аладжов и др. 1981, 294 табл. IV, 4	D.II./VI.?
Констанция	1	фрагмент дръжка	Червена ангоба	Аладжов и др. 1981, 294 табл. III, 2	D.II./VI.?
Констанция	1	фрагмент дъно с дръжка	Червена ангоба, тънкостенна изработена на колело	Leshtakov et al. 2019, 57 fig. 12, 1; 76 fig. 31, 1	?
Констанция	1	фрагмент дъно	Кафява повърхност, тънкостенна изработена на ръка	Leshtakov et al. 2019, 57 fig. 12, 4; 76 fig. 31, 4	D.I./IV.?
с. м. Езеро, V стр. х.	1	фрагмент	Тъмносива загладена повърхност, тънкостенна, изработена на ръка	Лещаков 1999, 72 кат. № II.78	?
с. м. Езеро, IV стр. х.	1	фрагмент	Сива излъскана повърхност, тънкостенна, изработена на ръка	Лещаков 1999, 72 кат. № II.79	D.V./VI.?
Източни Родопи	1	фрагмент дръжка	?	Leshtakov 2016b, 242 fig. 2, 3	?

- Малки контейнери с дръжки за окачване

Някои от тези съдове са възприемани като импорти, заради специфичната си форма и технологични особености, а други се смятат за местно произведени техни имитации

(Leshtakov 1996, 246-247; 2016, 246). Всички, открити цели съдове и фрагменти от такива са изработени на ръка, представени в таблица 1 (№ 59, 484, 519, 520, 544, 545, 546, 560, 569, 571, 636, 718). Интердисциплинарни анализи, които да докажат по-категорично техния произход не са правени до момента.

Емблематичен е съдът с висок похлупак, открит в жилище от IV стр. х. в Североизточния изкоп на с.м. Езеро (Георгиев, Г. Ил. и др. 1979, 62, обр. 35 г., 506-508). Той има много близък паралел в Терми на о. Лесбос (Lamb 1936, Taf. X, Abb. 481) и е датиран в началото на Троя IIb (Podzuweit 1979, 96). Заради приликата си с подобни съдове той се превръща в един от основите репери за синхронизирането на културите от края на РБЕ в Югоизточна България, Централните Балкани и Северозападна Анатолия (Катинчаров 1974, 14; Georgiev 1976, 124-125).

- Съдове с червена ангоба

За първи път други съдове с червена ангоба освен „троянските чаши“ са регистрирани в Констанция. Това са паници и купи, кани и дебелостенни съдове, датирани в края на РБЕ спрямо масовия материал, с който са открити (Аладжов и др. 1981, 267). Повечето обаче не са илюстрирани в първоначалната публикация⁴⁷. Заедно с „троянските чаши“ са обявени за „нехарактерни за земите на древна Тракия, като се явяват чужд, внесен елемент“ (Георгиев, П. 1981, 335). Спрямо технологичните им характеристики се предполага, че част от тях са импорти (Leshtakov 1996, 246).

Съдовете с червена ангоба от Констанция могат да се разделят на две технологични групи спрямо вида на ангобата, както е маркирано и в първичната публикация (Георгиев, П. 1981, 335). Първата включва представители с тънка, светлочервена ангоба, т. нар. *red-wash ware*, към която спадат фрагментите от троянските чаши от обекта, изработени на бързо грънчарско колело (Leshtakov et al. 2019, 57 fig. 12, 1; 76 fig. 31, 1). Втората група фрагменти са с по-дебела и тъмnochервена ангоба (Leshtakov et al. 2019, 57 fig. 12, 2, 3; 76 fig. 31, 2, 3). Сред изследваните представители на втората група следи от изработката им на колело не се откриват при макроскопски преглед. Възможно е да са изработени на ръка и в този смисъл

⁴⁷ Описанията по-долу са направени според личните ми впечатления от керамичните фрагменти с червена ангоба от Констанция по време на работата ми по проект „Социални измерения на технологията на керамичното производство в Югоизточна България в VI-II хил. пр. Хр.“ (ДН10/8), ръководен от проф. Красимир Лещаков, изпълнен с финансиране от ФНИ към МК през 2016-2019 г.

да се възприемат като т. нар. местни имитации. Специални изследвания, които да докажат начинът им на изработка засега не са правени, например рентгенография, която е най-ефективния метод за разпознаване на керамиката, изработена на бързо грънчарско колело, както вече бе споменато. Прилики на паницата със сплеснато сферично тяло и цилиндрична яка сред материалите от синхронните пластове в обектите в изследвания ареал, южно от границите на България до момента не са намерени. Каната, също с дебела, тъмно червена ангоба, изработена на ръка, е твърде фрагментирана, за да се потърсят точни аналогии на формата. Разлика се открива и в изработката на фрагментите от „троянски чаши“ – изработени на грънчарско колело, с тънка, светлочервена и такива, изработени на ръка, без ангоба, с кафеникав цвят на повърхността.

Фрагменти от съдове с по-тъмна, червена ангоба като тези от Констанция (Leshtakov et al. 2019, 57 fig. 12, 1; 76 fig. 31, 1) и селищните могили Гълъбово (кат. № 1322/Т.130; 1950/Т.189) и Мъдрец (кат. № 2254/Т.217) са намерени в Канлъгечит (Özdoğan, Yılmaz 2012, 180 fig. 146).

II. Импорти от Югоизточна България във финала на III и началото на II хил. пр. Хр.

Селищна могила Гълъбово е единственият обект, в който има открити импорти със сигурна стратиграфска позиция, датирани в самото начало на II хил. пр. Хр. Те произхождат от затворени комплекси, заедно с керамика, изработена на ръка. Те са представени по-долу, като са посочени и техните паралели със съдове, регистрирани в изследвания ареал. Сходствата им със съдове, открити в Централна и Южна Анатолия, са подробно коментирани (Leshtakov 2002, 181-192; 2016a, 37-52).

- Сирийска бутилка (Leshtakov 2002, 208 fig. 11, 1)

Съдът е изработен на колело, открит е в жилище от III стр. х. Има сферично тяло и къса цилиндрична шия, с извито навън устие. Причислява се към т.нар. „сирийски бутилки“. Тяхното тяло е сферично или овоидно. Смята се, че се използват за пренасяне на дълги разстояния на екзотични течности като благовонни масла. Първоначално са засвидетелствани в Близкия изток през РБЕ и бързо се разпростират в Южна Анатолия около средата на III хил. пр. Хр., по-късно и в Западна Анатолия. Формата продължава

съществуването си до средата на II хил. пр. Хр. За първи път такива съдове се регистрират в Троя III, като те се възприемат за местно производство. Такива бутилки се изработват и от метал, като известния екземпляр от т.нар. Приамско съкровище от Троя IIg, изработена от сребро (Zimmermann 2005, 164).

Единственият калъп за отливане на такива бутилки от метал, открит до момента е случайна находка близо до с. Липник, област Разград, датиран в края на III или началото на II хил. пр. Хр. спрямо прилики на специфични детайли в неговата изработка с калъпи от II хил. пр. Хр., открити в Анатолия (Leshtakov, Zimmermann 2021, 4). Този артефакт е уникален, тъй като доказва връзките между Югоизточна Европа, Егея и Месопотамия. Спецификите в изработката му обаче не предполагат връзки с Анатолийската металургична традиция. Приликите в устройството му с други калъпи от България го свързват с местната традиция на производство на двусъставни калъпи. Поради специфичната форма на съда, за който е изработен се предполага, че се използва по-сложна техника на отливане (Leshtakov, Zimmermann 2021, 8-9).

- Кани със сферично тяло, висока цилиндрична шия, косо отрязани и силно издължени устия. Дръжките им са с триъгълно напречно сечение и са захванати за основата на шията и плещите. Регистрирани са в жилище в кв. J/K/L4-5 от III стр. х. (Leshtakov 2021, 57 fig. 9, 2-3). Изработени са на бързо гърнчарско колело. Цветът на повърхността им е тъмносив-черен, имат много фина ангоба, изработени са от много фино тесто, което има много малко примеси. Едната има врязана украса върху плещите, а другата – един хоризонтален ред набодени точки на прелома между шията и тялото.

- Кана с трилистно устие (Leshtakov 1996, 283 fig. 8, 3).

Открита е в жилище от II стр. х. в кв. М6, повърхността ѝ е тъмносива, вероятно е изработена на ръка. Паралели се откриват в Килисете (Sazcı 2021 fig. 5), Полиохни на о. Лемнос – кафяв период (Cultraro 2007, 326 fig. 4 a) и Терми на о. Лесбос (Lamb 1936, 141 fig. 41). Сходства имат и каните, регистрирани Троя IV-V (Sazcı 2005 72, Abb. 39, 2; 77, Abb. 44, 3; Tafel 14). Каните с трилистно устие се появяват за първи път в късните нива на Троя IV, като масовата им употреба е засвидетелствана в Троя V, която се датира във II хил пр. Хр.

(Pavuk 2016, 49; Sazcı 2005, 66). Такива кани се регистрират и в Троя V1-2 – тип Ka2 по С. Блум (Blum 2012, Tafel 308, 311).

- Амфора (Leshtakov 1996, 284 fig. 9, 2)

Съдът е изработен на бързо гърнчарско колело, покрит е с фина, тъмносива-черна ангоба, има много добре излъскана и полирана повърхност. Има врязана украса на прехода между шията и тялото, инкрустирана е с бяла паста. Регистриран е в жилище във II стр. х. в кв. М4. Има много точен паралел в Троя IVa (Blegen 1937, 572 fig. 11) и Троя IV6 (Sazcı 2005, 83 Abb. 48, 2). Амфори със сферично тяло, цилиндрична шия и извито/пречупено навън устие и две вертикални дръжки в най-издутата част на тялото са регистрирани и в Троя V4 – тип He.2. по С. Блум (Blum 2012, Tafel 217; 318).

Фрагменти от шията на амфора, изработена на бързо гърнчарско колело, са регистрирани в II стр. х., в кв. К4 (Leshtakov et al. 2019, 63 fig. 18, 29; 82, fig. 37, 29). Амфората е с хиперболоидна шия, тялото ѝ не може да се реконструира.

- Шише на поклонника (Leshtakov 1996, 281 fig. 6.2)

Съдът е изработен на колело, повърхността му е с тъмносив цвят, ангоба не е запазена. Открит е заедно с бронзова кама, в яма от I стр. х. в кв. О5. Тялото му е с лещовидна форма, има вертикална дръжка, прикрепена към него. Другата вероятно е била захваната към шията, която не е запазена. Такива съдове се откриват в широк географски ареал от Западна, Централна и Южна Анатолия.

- Троянска чаша (Leshtakov 1996, 279 fig. 4.1)

Изработена е на ръка, тъмносив цвят на повърхността, има много фина ангоба и излъскана повърхност. Открита е сред деструкциите на жилище от I стр. х. в кв. N7. Може да се определи като тип IV по П. Спанос (Spanos 1972, taf. 6). Най-близки нейни паралели има в Караагачтепе (Demangel 1926, 60 fig. 76,3; fig 78), Полиохни на о. Лемнос – жълт период (Bernabo-Brea 1976 Tav. CXCI, c) и Троя (Spanos 1972, 94-95), които са открити в по-ранни пластове. „Троянските чаши“ в Централна Анатолия се произвеждат в по-дълъг период, като регистрираните представители от този тип се датират в самия край на III и началото на II хил. пр. Хр. (Leshtakov 2002, 185). Чашата от Гълъбово вероятно е местно

произведена, нейната късна датировка се обяснява с продължаването на традицията на изработване на тези чаши в по-дълъг период от време спрямо Северозападна Анатолия (Leshtakov 1996, 261-262). В I стр. х. в кв. N9 е регистрирана още една „троянска чаша“, изработена на ръка (Лешаков 2022, 25-26). Тя спада към тип T1 по П. Спанос (Spanos 1972, 88-89, taf. 5), характерен за Централна и Южна Анатолия (Şahoğlu 2014, 299).

- Фрагменти от паници с обърнато конична форма, с пречупено навътре устие с червена ангоба или с право или леко извито навън устие с червена ангоба са открити в I стр. х. (кат. № 1033/T.101; 1567/T.153; 1777/T.174). Паниците имат паралели в Полиохни – кафяв период (Bernabò Brea 1976, Tav. CCLXVI, 3; Cultraro 2007, 326 fig. 2, 1–3).

- Фрагменти от кани с високи цилиндрични шии и силно извити устия тип „човка“, изработени на бързо грънчарско колело, покрити с червена ангоба са регистрирани в I стр. х. (Leshtakov 2002, 203 fig. 6, 2; кат. 1564/T.153). Те имат паралели в кафявия период на Полиохни на о. Лемнос (Bernabò Brea 1976, Tav. CCLXXV, a) и Терми на о. Лесбос (Lamb 1936, 141 fig. 41). Сходства се откриват и с каните с високи и тесни цилиндрични шии и издължени устия тип „човка“, регистрирани за първи път още в Троя III. Те се проследяват по време на Троя IV, но са най-типични за Троя V – тип B20 по К. Блеген (Blegen et al. 1951, fig. 245, 3; 242; 248, 17). В най-големи количества са засвидетелствани в Троя V3 – тип Ka3.1 по С. Блум (Blum 2012, Tafel 309), като обикновено имат червена ангоба.

- Фрагментирано хранилище с червена ангоба, украсено с релефни ребра, регистрирано в жилище в I стр. х. (Leshtakov 2021, 60 fig. 12, 1). Съдът е много голям по размер и трудно би бил пренесен като импорт, а и археометричните анализи на ангоботата му не потвърждават категорично чуждия му произход. Въпреки че той няма паралели в Тракия що се отнася до технологията му на изработване, формата или украсата, не може със сигурност да се отхвърли хипотезата за местното му производство (Leshtakov 2021, 24).

- Фрагменти от дръжки от кани или чаши с червена ангоба са регистрирани в I-III стр. х. (кат. № 1064/T.104; 1950/T.189). Формата на съдовете не подлежи на реконструкция.

- Фрагмент от паница с обърнато конична форма, с леко издути стени с червена ангоба. Такива фрагменти се откриват в I стр. х. в кв. М5. Регистрирани са и такива, които нямат данни за стратиграфската ѝ позиция (Leshtakov et al. 2019, 63 fig. 18, 8; fig. 37, 31). Имат паралели в късните нива на Канлъгечит – КГ1 и КГ2 (Özdoğan 2021, 403 fig. 3-5), както и Полиохни на о. Лемнос – кафяв период (Cultraro 2007, 328 fig. 3,1-3). Някои от тях имат пръстеновидни дъна (Cultraro 2007, 328 fig. 3,12).

III. Значение и разпространение на керамиката, изработена на бързо гърнчарско колело

Наличието на керамични импорти с еднакви характеристики в широк географски ареал през разглежданите в тази работа периоди е свързано с комплексни промени в социално-икономическата система на древното общество. Появата на керамика на колело в Източното Средиземноморие поставя нови въпроси в изследването на бронзовата епоха, свързани с движението на хора на дълги разстояния и търговията на стоки – суровини и крайни продукти. В литературата са предложени механизми за разпознаване на движението на хора спрямо оставените от тях материални следи – разпознаване на източници на изходни суровини на стоките, които пренасят; проследяване на технологични иновации в производството спрямо артефакти, разпознати като различни или чужди за средата, в която са намерени; идентифициране на вещи, които могат да се свържат с лично притежание на различни типове пътуващи хора и проследяване на тяхното разпространение; трайни промени в материалната култура като разлика в архитектурната организация на селищата и т.н. (Aslaksen 2015, 14-16). Процесите на обмяна на знание и стоки между различните области в Егея в края на РБЕ са описани като „децентрализирана глобализация, в която независими помежду си, но взаимодействащи си области в Източното Средиземноморие, водени от различни мотиви, но обединени от нуждата от ресурси предават импулс помежду си като верижна реакция през вече съществуващи търговски мрежи, като по този начин допринасят за развитието на нови модели на обмяна“ (Maran 2007, 18).

През този период се появява и диференциране и специализиране на труда, което се счита за част от социално-икономическата еволюцията на комплексното общество и развитието на цивилизацията в Егея (Renfrew 1979, 158-159). Една от неговите прояви е масовата употреба и местно производство на керамика на бързо гърнчарско колело. Първата

употреба на бавното грънчарско колело е засвидетелствана в Южна Месопотамия през края на късния халколит (края на V хил. пр. Хр. и първата половина на IV хил. пр. Хр.). В началото на III хил. пр. Хр. в Южен Левант вече се засвидетелства формирането на съда върху бързо грънчарско колело (Roux 2010, 227-229). В средата на III хил. пр. Хр. употребата му навлиза и в Южна Анатолия (Türkteki 2013, 193). В Западната Анатолия тя се засвидетелства през РБЕ III (Fidan, Sari, Türkteki 2015, 77). Съществуват различни хипотези относно разпространението на бързото грънчарско колело към Западна Анатолия – по морски път от Месопотамия, през южното крайбрежие на Анатолия и островите по западното крайбрежие и Троя (Mellink 1993, 503) или от Южна Анатолия през вътрешността до западната и северната ѝ част, по т. нар. Велик Караванен път (Efe 2007, 60-62).

В чуждоезичната литература появата на керамични импорти в селища, в които керамиката традиционно се изработва на ръка, обикновено се приема за доказателство на междурегионални контакти на населението, обвързани с търговия и нуждата от размяна на ресурси (Efe 2007; Maran 2007; Mee 1978; Özdoğan 2021, Renfrew 1969; Şahoğlu 2005; Yılmaz 2021). В българската литература импортите са многократно дискутирани, като се набляга и на значението им за синхронизацията на периодизацията на бронзовата епоха в България с тази в Анатолия (Димитров 1942; Миков 1948; Лещаков 1997; Leshtakov 1993; 2002; 2016). Регистрираните импорти в края на III и началото на II хил. пр. Хр. в Югоизточна България се свързва със съществуването на търговски колонии; пътуващи търговци и майстори грънчари; сезонно движение на групи хора, занимаващи се с даден вид търговия; едновременно съжителство в едно селище на различни групи хора, които имат различни традиции в керамичното производство и т.н. (Leshtakov 1996, 266; Özdoğan, Parzinger 2012, 267-274).

Ако се съди по множеството импорти, изброени по-горе, които се регистрират както в РБЕ III, така и в началото на СБЕ, връзките между населението на Северозападна Анатолия и Тракия остават засилени, а контактите – регулярни. Според картирането на находките и техните паралели в южна посока са дискутирани и пътищата, по които се осъществява тяхното разпространение до България – сухопътни или морски (Boer 2010, 178; Leshtakov 1996, 267). Датираните в РБЕ III „троянски чаши“ в Югоизточна България произхождат от селища, които се намират в близост до р. Марица, а най-много техни паралели се откриват в Северноегейските острови и Троя. Това дава основание да се предположи, че контактите

между Северна Тракия и Североизточна Егея са се осъществявали в посока север-юг. Хората, които са ги донесли със себе си вероятно са пътували по море, като придвижването им на север се е осъществявало по долината на р. Марица (Leshtakov 1996, 278). Тъй като повечето импорти, датирани в началото на СБЕ, регистрирани в Гълъбово имат паралели в Централна и Северна Анатолия (Leshtakov 1996, 259-262; 2002, 182-186; 2016, 37-47), може да се предположи, че през този период движението на хора се осъществява по суша в посока югоизток-северозапад или по т. нар. Велик Керванен път (Efe 2007, 60-62). Част от артефактите имат сходства със съдове, регистрирани в Килисетепе, Полиохни на о. Лемнос, Терми на о. Лесбос и Троя, което може да се възприеме като доказателство за контакти и в посока север-юг. В началото на II хил. вероятно са използвани пътища по море и долините на реките, по които се осъществява движението на хора и през предишния период (Korfmann 2001, 356).

Не по-малко важни за разбирането на проблемите, свързани с появата на импортите са реконструирането на производствения процес и идентифицирането на производствените им центрове, представени на последно място в тази глава. Според експериментални изследвания, проведени в края на миналия век, се изискват различни моторни умения на майсторите гърнчари, за да използват бързото гърнчарско колело за изработка на съдове с отворени и затворени форми. Различна е и силата, която използват при отделните техники на изработка на съда – довършително оформяне върху колелото на съд, който вече е конструиран от маркучи глина или цялостното му изграждане върху него от къс глина (Roux 1998, 10-67). Идентифицирането на керамиката, изработена на бързо гърнчарско колело се основава най-вече на специфики в характеристиките на повърхността на съдовете, а именно наличието на хоризонтални паралелни ивици. Според техния вид и разположение може да се определи дали е използвана ротационна кинетична енергия по време на целия им процес на изработка или само в крайното оформяне на съдовете (Roux, Courty 1998). Методът, който дава най-успешни резултати е рентгенографията. Чрез това изследване разликите в техниките, използвани за изготвянето на съдовете, и комбинациите между тях се проследяват в ориентацията на примеси в тестото на съдовете (Berg 2005; 2011; Türkteki 2014).

Традиционно се възприема, че първоначално е използвано бавното гърнчарско колело. То представлява диск, който се завърта с ръка (Roux, Courty 1998, 749 fig. 1). То

служи за довършителни дейности в изработването на керамични съдове – след като съдът вече е конструиран се поставя на него за финално оформяне на повърхността. Смята се, че то еволюира в т. нар. бързо грънчарско колело, което използва ротативна кинетична енергия (Berg 2015, 18-19 fig. 1-3). Неговата употреба намалява в пъти времето за изработка и прави възможно стандартизирането на формата на съдовете. Двата вида се разграничават помежду си не само в устройството си, свързано с начина на задвижването им, но и в размерите си, които обуславят броят ротации, които могат да се достигнат в минута. Бавните колела обикновено са с по-малки размери от бързите (Roux, Courty 1995, 23 fig. 2; Roux, Miroschedji 2009, 158 fig. 3). Продукцията на керамични съдове на двата типа се различава значително. Последните изследвания показват, че съществуват много хибридни техники на оформянето на съдовете – т. нар. доработване на съдовете на бързо грънчарско колело след като различните им части са вече оформени на ръка от маркучи глина (Berg 2011a, 10-11).

В Югоизточна България са регистрирани бавни грънчарски колела, които се използват за “модерлиране на съдовете“ (Миков 1966, 179-180). Те представляват кръгъл плосък керамичен диск, снабден с високо столче. Понякога периферията на кръга е леко навдигнат. Някои столчета имат отвори за прекарване на пръчка, с която колелото да се завърта. Тъй като екземплярите са сравнително малко, В. Миков предполага, че може да са използвани колела, изработени от органични материали. Тези, които със сигурност могат да се свържат с пластове от бронзовата епоха, са намерени в укрепеното селище Михалич (Миков 1966, 179, обр. 10; 1948, 9 обр. 2a) и селищните могили Езеро – общо 10 фрагмента (Георгиев, Г. Ил. и др. 1979, 222; табл. 39), Дядово (Катинчаров и др. 1980, 87) и Мъдрец (табло 218). До момента не са разпознати фрагменти или цели екземпляри на бързи грънчарски колела, затова изследователи тълкуват керамиката на колело като внесена/импортна, т.е. не е с местен произход.

В България тепърва навлизат тези методи на изследване и засега резултатите са твърде малко, за да се направят по-конкретни изводи за керамиката на колело (Leshtakov et al. 2019). Усилията следва да бъдат насочени към идентифициране на керамиката произведена на колело, и техниките, използвани за изработката ѝ, които могат да се изследват чрез рентгенография; издирване на производствените ѝ центрове спрямо състава на глината и примесите в тестото (химичен и петрографски анализ), както и веществата използвани за цветните ангоби (химичен и термолуминисцентен анализ).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Настоящият труд въвежда в научно обръщение значителен обем непубликувана информация. За първи път са систематизирани и анализирани наличните публикувани данни за керамичните комплекси от Югоизточна България в края на РБЕ и началото на СБЕ.

Изградената единна класификация на съдовете от двата разглеждани в изследването периода, базирана на технологичните, формално-функционалните и декоративните им характеристики създава предпоставки за сравнение помежду им. В резултат са изведени характерните белези на керамичните съдове, типични за РБЕ III и началото на СБЕ, като са установени зависимости между определени технологични групи, типове форми и типове украси. Дефинирани са и онези елементи, които притежават хронологическа стойност и могат да служат като индикатори в сравнителната стратиграфия на обектите: определени типове съдове, типове устия, дръжки, дъна и комбинирането им с определени типове украси.

Според изследвания керамичен материал типични за РБЕ III са паниците и купите със силно завито или пречупено навътре устие, украсени с релефни роговидни израстъци или вертикални врязани линии, фини или широки, поставени от ръба на устието до най-издутата част на тялото. Някои от тях имат вертикални дръжки или са снабдени с чучури. През този период паниците с хоризонтални дръжки се срещат рядко. Преобладават купите с полусферично или овоидно тяло, украсени предимно с релефни пъпки, релефни езичести израстъци и релефни ленти, поставени в най-издутата част на тялото. Някои имат набодена украса под ръба на устието. Емблематични за периода са чашите със сферично или сплеснато сферично тяло, с високи шии и косо отрязани устия, снабдени с вертикална дръжка, издигната над ръба на устието и често силно издължена. Много от тях имат заоблено дъно. Обикновено са украсени с пъпковидни израстъци в най-високата част на дръжката и релефни пъпки, поставени на прелома между шията и тялото. Каните се отличават с относително формално разнообразие. Те имат сферично или сплеснато сферично тяло, обърнато конични, цилиндрични или конични шии и косо отрязани устия. В повечето случаи дръжките им се издигат над ръба на устието. Най-често украсяваните зони при каните са дръжките, които имат релефни ленти, релефни пъпковидни израстъци в най-високата си част или комбинация от двете. По-рядко се регистрират кани с врязана украса

върху плещите, които имат и релефен пъпковиден израстък в най-високата част на тялото. Типични за периода са гърнетата с овоидно тяло, които имат цилиндрични, хиперболоидни или конични шии. Те са украсени с хоризонтални релефни ленти под ръба на устието или с комбинации от различни типове релефна украса – релефни ленти и релефни езичести израстъци. Понякога се комбинират и с набодена украса, поставена под ръба на устието. Амфоровидните съдове имат сферично или сплеснато сферично тяло, цилиндрична шия и извито навън устие, а дръжките им са поставяни основно в най-издутата част на тялото. Повечето нямат украса. Най-многобройни са хранилищата с овоидно тяло, без шия или с цилиндрична шия, украсена с релефни ленти или набодена украса.

Според данните от обработения материал за началото на СБЕ са характерни паници със силно завито или пречупено навътре устие, украсени с релефни роговидни израстъци; паници с обърнато конична форма и пречупено навътре устие, т. нар. Z-овиден профил; паници с извито навън устие и S-овиден профил; полусферични паници, украсени с релефни издатъци, излизащи над ръба на устието; паници с хоризонтални дръжки. Полусферичните и овоидни купи са украсени основно с релефни езичести израстъци, хоризонтални релефни ленти или набодена украса под ръба на устието. Повечето чаши са със сферично тяло, къса конична или цилиндрична шия, извито навън устие, с една дръжка, издигаща се над ръба на устието. По-голямата част от тях не са украсени. Каните имат сферични тела, обърнато конични шии и дръжки, захванати от ръба на устието и издигащи се над него. Някои имат конкавни дъна и дръжки с триъгълно напречно сечение. Украсата им е по-семпла в сравнение с предишния период – релефен пъпковиден израстък, поставен в най-високата част на дръжката; врязана линия или хоризонтален ред набодени точки на прелома между шията и тялото; врязана украса върху плещите. Рядко се среща комбинация от изброените. Преобладават гърнетата с овоидно тяло, без шия или със слабо завито навътре устие, но има и такива с цилиндрична или хиперболоидна шия. Украсата им е предимно релефна – ленти, израстъци и издатъци, поставени под или върху ръба на устието. Типични за периода са и гърнетата със сплеснато сферично тяло и обърнато конична шия, с две вертикални дръжки под ръба на устието, които нямат украса. Амфоровидните съдове са със сферично тяло, обърнато конична или цилиндрична шия и извито/пречупено навън устие и две вертикални дръжки в най-издутата част на тялото. Някои са украсени с релефна или врязана украса в най-издутата част на тялото. Повечето хранилища имат овоидно тяло и цилиндрична шия,

врязана или набодена украса под ръба на устието. Типични за периода са хранилищата с овоидно тяло без шия, украсени с хоризонтална релефна лента под ръба на устието.

Проследяването на разграничените устойчиви комбинации от типове съдове и най-характерните за тях украси спрямо стратиграфската последователност на селищни могили в изследвания ареал позволи да се установят специфики и закономерности в промяната на керамичния репертоар. Доколкото позволяват наличните данни е прецизирана вътрешна периодизация на керамичното производство в края на РБЕ и началото на СБЕ. По този начин е поставена основата за прецизиране на хронологията на материали от бъдещи проучвания на археологически обекти без сигурна стратиграфия.

Анализът на наличните данни показва, че в средата на III хил. пр. Хр. са се произвеждали керамични съдове с форми, които по-късно се явяват като типични за РБЕ III, но с украса, присъща за РБЕ II. Керамика, която носи характерните белези и на двата периода, т.е. може да се приеме като представляваща прехода между РБЕ II и РБЕ III, е засвидетелствана в селищните могили Езеро IV-III стр. х., Мъдрец V-IV стр. х., Нова Загора VIII-VII стр. х., Дядово VII-VI стр. х.

Разграничените като типични за РБЕ III форми съдове с характерното им декориране са засвидетелствани в селищните могили Кирилово, Езеро II-I стр. х., Дядово IV-III стр. х., Нова Загора VI-III стр. х., Караново VIII-V, Гълъбово VIII-V стр. х., Мъдрец III-I стр. х., Казанлък и Веселиново. Синхронна керамика се открива и в откритото селище до селищна могила Нова Загора, Констанция, рововите ограждения от Драма-Мерджумекя – обект 009, Черна гора, Ябълково и Коньово.

Характерни за РБЕ III форми, които имат нови типове украси или съдове с нови форми, които имат украси, типични за РБЕ III, могат да се възприемат за маркиращи прехода РБЕ III и СБЕ. Съдове с белези на двата периода се регистрират в Гълъбово IV стр. х., Мъдрец I стр. х. в кв. 1 и 2, част от съдовете от най-късните хоризонти на Езеро, Дядово II-I стр. х. и Нова Загора II стр. х.

На този етап единственият обект, в който се открива керамика от началото на СБЕ, която има сигурна стратиграфска позиция е Гълъбово. Съдовете от Гълъбово I-III стр. х. имат прилики с тези от Нова Загора I стр. х. и нарушените хоризонти над него, както и с най-късните хоризонти на Езеро и Караново. Въз основа на тези сходства може да се предположи, че този период е засвидетелстван и в тези селища, но не е разпознат по време

на проучванията. Синхронна керамика се открива и в открити селища и ровови ограждения/рондели. Това са обект Чокоба 18, Биково и Полски градец, м. Ветата мая, датирани чрез радиокарбонно датиране в самия края на III и началото на II хил. пр. Хр.

В резултат на сравнителния диахронен анализ на керамичните комплекси от Югоизточна България през РБЕ III и СБЕ за първи път са дефинирани приликите и разликите между техните технологически, формални и декоративни характеристики.

Съдовете в края на III и началото на II хил. пр. Хр. се отличават с много прецизна изработка. Преобладава керамиката с тъмна повърхност – тъмносив, тъмнокафяв и черен цвят на повърхността. Съдовете, които спадат към трапезната керамика имат много добре загладена, често излъскана и полирана повърхност и допълнително покритие – ангоба. Те са изработени от по-fino тесто, в което се прибавят все по-малко примеси с напредване на времето. Съдовете, които се причисляват към кухненската керамика – гърнетата също имат загладена повърхност, шиите им често са добре излъскани. Огрубяването на външната повърхност на тялото им е характерно само за по-ранния период. Въпреки че те са изработени от по-грубо тесто, с напредване във времето в него се прибавят все по-малко примеси. Много от представителите на по-късния период имат fino и средно fino тесто. За разлика от тези категории хранилищата традиционно се изработват от тесто, в което има повече примеси. През по-късния период количеството на хранилища от по-грубо тесто се увеличава спрямо предходния.

Част от типичните за РБЕ III форми съдове, както и характерните за тях украси продължават своето развитие и в началото на СБЕ, като се наблюдават някои видоизменения. Това са паници със силно завито или пречупено навътре устие, украсени с релефни роговидни израстъци; паници със завито или пречупено навътре устие и чучури; обърнато конични и полусферични паници, украсени с релефни пъпки, релефни ленти и релефни езичести израстъци; гърнета с овоидно тяло с цилиндрична и хиперболоидна шия, украсени най-често с различни релефни ленти, езичести израстъци и комбинации помежду им, поставени непосредствено под устието и шията.

Някои съдове, засвидетелствани в много малки количества през РБЕ III увеличават значително броят си в началото на СБЕ, като се превръщат в типични за периода. Това са паници с хоризонтални дръжки; овоидни купи, украсени с релефна или набодена украса под ръба на устието; чаши със сферично тяло и цилиндрична шия, с една дръжка, леко издигаща

се над ръба на устието; кани с конкавно дъно; кани са със сферично тяло, къси обърнато конични шии и дръжка, която се издига над ръба на устието, с врязана украса върху плещите или пъпковидните израстъци, поставени в най-високата част на дръжката; гърнета с овоидно тяло и слабо завито навътре устие; гърнета със сплеснато сферично тяло и обърнато конична шия.

Съдове, които са характерни за по-ранния период, но не се откриват в по-късния са чашите със сферично тяло и конична шия, със силно издължена и издигаща се високо над ръба на устието дръжка и заоблено дъно, украсени с пъпковидни израстъци в най-високата част на шията; каните със сплеснато сферично тяло и конична шия, чиито дръжки са украсени с релефни ленти и пъпковидни израстъци. Напълно нови специфични елементи в оформянето на съдовете, характерни само за по-късния период са пръстеновидните дъна и дъната тип столче; дръжките на кани, чаши и гърнета, които имат триъгълно напречно сечение; коничните шии на амфоровидните съдове и хранилищата.

В обобщение може да се направи изводът, че се проследява плавен преход в керамичния репертоар на разглежданите периоди, като има приемственост не само в технологията на изработване и основните форми на съдовете, но и в начинът им на декориране.

Чрез сравнителен синхронен анализ керамичните комплекси от Югоизточна България в края на III и началото на II хил. пр. Хр. са поставени в контекста на синхронните в Североизточна Егея. Убедително е доказана връзката между обществата, населявали разграничените подобласти от изследвания ареал, която се проследява в сходствата на керамичния репертоар.

Най-много сходства с технологичните, формалните и декоративни характеристики, на съдовете от Югоизточна България се откриват в най-близко разположените обекти в Източна Тракия и Източна Македония. В тези области се наблюдава единство в керамичния репертоар и през двата разглеждани периода. Повечето сравними форми са характерни за по-ранния период и продължават своето плавно развитие в по-късния. Проследява се плавен преход между двете хилядолетия и се налага единен керамичен стил, чието разпространение обхваща Югоизточните Балкани. Северозападна Анатолия и прилежащите към нея Северноегейски острови имат малко по-различно развитие на керамичното производство, свързано с навлизането на керамиката на бързо гърнчарско колело. Тя е въведена в началото

на РБЕ III и масово произвеждана през СБЕ. Въпреки това се откриват много сходства в керамичния репертоар както със съдовете, произведени на ръка, така и с тези, направени на бързо грънчарско колело.

Паралели на характерните съдове за периода на РБЕ III са засвидетелствани в Канлъгечит, Килисете, Скала Сотирос на о. Тасос, Полиохни и Мирина на о. Лемнос, Терми на о. Лесбос и Троя. Прилики се намират основно сред т.нар. трапезна керамика: паници и купи със завито навътре устие; паници с пречупено навътре устие; полусферични купи и т.н. По-малко близост има между каните и чашите, тъй като в тези категории се наблюдават повече специфични характеристики, които следват местното развитие на керамичното производство. Каните, с украса от релефни ленти върху дръжките например не се регистрират никъде южно от границите на Югоизточна България. Чашите с висока шия и косо отрязано устие, със силно издължени вертикални дръжки също са характерни само за северната част от изследвания ареал. Много по-малко са аналозите със съдовете, които спадат към кухненската керамика – гърнетата. Те се изработват спрямо по-консервативната местна традиция. Най-точни паралели както във формата, така и в украсата на съдовете се откриват в географски най-близкия до Югоизточна България обект – Канлъгечит, както и в Скала Сотирос на о. Тасос.

Най-много прилики на съдовете от Гълъбово I-III стр. х., единствените регистрирани в сигурен стратиграфски контекст от началото на СБЕ, се намират в Килисете VII, Скала Сотирос на о. Тасос (откритото селище), Микро вуни II, Полиохни-кафяв на Лемнос, Терми V на Лесбос и Троя IV-V. Сходства има в паниците със завито навътре устие; паниците с пречупено навътре устие; паниците с извито навън устие и S-овиден профил; паниците с хоризонтални дръжки и пръстеновидно дъно; гърнета с овоидно тяло и слабо завито навътре устие; амфоровидните съдове със сферично тяло, цилиндрична шия и извито/пречупено навън устие и две вертикални дръжки в най-издутата част на тялото; хранилищата с овоидно тяло, обърнато конична шия и две вертикални дръжки в най-издутата част на тялото.

За първи път е систематизирана цялата налична информация за импортните съдове, изработени на бързо грънчарско колело, засвидетелствани в Югоизточна България през втората половина на III и началото на II хил. пр. Хр.

През втората половина на III хил. пр. Хр. в Югоизточна България са засвидетелствани т. нар. „троянски чаши“ */depata amphikypella* и съдовете с червена ангоба (паници, чаши и

кани), произведени на бързо гърнчарско колело, както и техните имитации. Те са регистрирани в м. Баа дере близо до Михалич, Констанция, селищните могили Езеро, Мъдрец и Гълъбово. Най-близки техни сходства се откриват в Канлъгечит 4-3, Скала Сотирос III на о. Тасос, Караагачтепе III-IV, Полиохни (червен и жълт период) и Мирина на о. Лемнос, Терми на о. Лесбос и Троя II-IV.

В самия финал на III и началото на II хил. пр. Хр. импортните съдове са обърнато конични паници с червена ангоба; кани с трилистни устия; кани с високи цилиндрични шии и издължени устия тип „човка“, покрити с червена ангоба; амфоровидни съдове с овоидно тяло, висока цилиндрична шия и дръжки в най-издутата част на тялото, произведени на бързо гърнчарско колело. Те са регистрирани в Гълъбово I-III стр. х. Най-много техни паралели се намират в Микро вуни II, Полиохни (кафяв период) на о. Лемнос, Терми на о. Лесбос и Троя IV-V.

Може да се заключи, че откритите паралели произхождат от различни типове селища в Североизточна Егея. Това са селищни могили – Караагачтепе и Килисетепе в Източна Тракия, както и Микро вуни на о. Тасос; многослойни селища, възникнали на естествени възвишения по скалистите брегове на Северноегейските острови (Скала Сотирос) и т. нар. „протоградове“ – Полиохни и Мирина на о. Лемнос, Терми на о. Лесбос и Троя. Според анализа на публикуваните данни керамиката на колело е въведена в тях по различно време. Спрямо публикуваните материали изглежда, че масовата ѝ употреба в протоградовете се засвидетелства в по-ранен период (в средата на III хил. пр. Хр.) спрямо селищните могили (в края на III хил. пр. Хр.). Запазването на традициите в производството на керамика на ръка за по-дълго време може да се обясни с начина на живот на населението. В протоградовете има данни за по-ясна стратификация на обществото, а също и специализираното производство на керамика на бързо гърнчарско колело. Вероятно по-ранното въвеждане на гърнчарското колело отговаря на нуждата от по-бързо производство на керамични съдове, поради по-голямата консумация. Изключения са Килисетепе и Канлъгечит. По-масовата употреба на керамика на колело, засвидетелствана в тях в края на III-то хил. пр. Хр., вероятно може да се обясни с географското им разположение. Килисетепе се намира в непосредствена близост до Троя, в която гърнчарското колело е въведено още по време на прехода между РБЕ II и III. Канлъгечит се намира на кръстопът между Азия и Балканите и вероятно представлява търговска колония.

Чрез проследяването и картирането на техните паралели в синхронните обекти в Североизточна Егея е поставена добра основа за проследяването на пътищата, по които проникват нови технологични иновации и крайни продукти в резултат на движението на хора на дълги разстояния.

Контактите между разграничените в изследването подобласти се осъществяват по море и речните мрежи, както и по сухопътната връзка между Балканите и Азия. Няколко са и обектите, които се намират на ключово място по тези пътища. Наличието на големи количества керамика, изработена на бързо гърнчарско на колело, открита в тях и в двата разглеждани периода, маркира по-различния им статут спрямо останалите селища. Това са Констанция, Гълъбово, Килисете и Канлъгечит. Те могат да се възприемат като селища, в които е живяло едновременно различно в етническо и културно отношение население, което запазва традициите си в производството на керамика или средищни центрове по установените през тези периоди търговски пътища. Тези хипотези не могат да бъдат потвърдени или отхвърлени с достатъчна доказателствена база на този етап.

Невероятен потенциал в това отношение има използването на интердисциплинарните методи с цел идентифициране на керамиката, изработена изцяло или доработвана на бързо гърнчарско колело и нейните производствени центрове. Такива изследвания вече се прилагат в проучването на керамиката от селищата в Анатолия. Те са още в начален стадий на Балканите, като тепърва предстои тяхното разработване в Югоизточна България. Със сигурност още доказателства за близостта на материалната култура на Северна Тракия и Североизточна Егея ще се открият след публикуването на материалите от включените в изследването обекти, които все още се проучват като Килисете, Мирина и Кукониси на о. Лемнос, както и такива, чиято керамика все още е в процес на обработка – Скала Сотирос и Агиос Антониос на о. Тасос, Микро вуни на о. Самотраки.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

КИРИЛИЦА

Аладжов 1969: Аладжов, Д. 1969. Находки от бронзовата епоха в Хасковския музей. – Археология XIX, 4, 63–68.

Аладжов и др. 1981: Аладжов, Д., Георгиев, П., Балабанян, Д., Капелкова, К. 1981. Констанция '79. – ИНИМ III, 265-269.

Александров 2018: Александров, С. 2018. Ранната и средна бронзова епоха в българските земи: хронология, периодизация, културни контакти и находки от благородни метали. – В: Александров, Димитрова, Попов, Хорейш, Чукалев (съст.), Злато и бронз. Метали, технологии и междурегионални контакти на територията на Източните Балкани през бронзовата епоха. София: Алианс Принт ЕООД, 85-97.

Андреева 2007: Андреева, Д. 2007. Проучване на пласта от ранната бронзова епоха в тел Крън, Казанлъшко (предварително съобщение). – Проблеми и изследвания на тракийската култура, т. 2, 3-16.

Бояджиев 2003: Бояджиев, Я. 2003. За някои проблеми на хронологията и периодизацията на бронзовата епоха от територията на България. – *Studia Archaeologica. Suppl. I.*, 20-26.

Валентинова и др. 2020: Валентинова, М., Гущераклиев, Р., Иванов, Г. 2020. Спасителни археологически проучвания на селище от началото на II хил. пр. Хр. и ранноелинистически плосък некропол при с. Владиия, община Ловеч. – АОР през 2019, 388-392.

Валентинова и др. 2020а: Валентинова, М., Гущераклиев, Р., Иванов, Г. 2020. Обект А6/4002 край Владиия, община Ловеч. – В: Х. Попов (ред.) Поток през времето: Спасителни археологически проучвания по разширението на газопреносната мрежа на „Булгартрансгаз“ ЕАД (Catalogues, Suppl. 1) София, НАИМ-БАН 2020, 229-241.

Георгиев, Г. Ил. и др. 1979: Георгиев, Г. Ил., Мерперт, Н. Я., Катинчаров, Р., Димитров, Д. 1979. Езеро. Раннобронзово селище. София: Издателство на БАН.

Георгиев 1981: Георгиев, П. 1981. Констанция и Троя по данни от последните находки. – ИНИМ 3, 1981, 334-340.

Георгиев 1985: Георгиев, М. 1985. Физическа география на България. София: Държавно издателство Наука и изкуство.

Детев 1942: Детев, П. 1942. Селищната могила в с. Св. Кирилово, Старозагорско. – ГНАМ VII, 237-243.

Детев 1950: Детев, П. 1950. Селищната могила Разкопаница. – ИАИ, 17, 1950, 171-190.

Детев 1956: Детев, П. 1956. Характерни черти на съдовете от бронзовата епоха. – ГМПО II, 101-111.

Димитров 1942: Димитров, Д. 1942. Нов принос към въпроса за културните отношения на Тракия и Троя през втората половина на трето хилядолетие пр. Хр. – Беломорски преглед I, 149-156.

Дончев, Каракашев 2002: Теми по физическа и социално-икономическа география на България. София: Сиела.

Калчев 1990: Калчев, П. 1990. Спасителни разкопки на селищна могила в с. Кирилово, Старозагорско. – АОР през 1990, 18.

Карастоянова 2005: Карастоянова, Д. 2005. Археологически разкопки на тел Крън, Казанлъшко през 2003 г. – ИМЮБ XXI, 2004/2005, 11-22.

Катинчаров 1974: Катинчаров, Р. 1974. Периодизация и характеристика на културата през бронзовата епоха в Южна България. – Археология XVI, кн. 1, 1-24.

Катинчаров 1975: Катинчаров, Р. 1975. Проучвания на бронзовата епоха в България (1944-1974). – Археология XVII, кн. 2, 1-17.

Катинчаров 1979: Катинчаров, Р. 1979. Културни връзки на Тракия и Крит през ранната бронзова епоха. – Векове, 1979, кн. 1, 42-51.

Катинчаров, Кънчев, Кънчева 1985: Катинчаров, Р., Кънчев, М., Кънчева, Т. 1985. Разкопки на селищна могила в гр. Нова Загора. – АОР през 1984, 62.

Катинчаров и др. 1980: Катинчаров, Р., Бест, Я., Николов, В., Николова, В. 1980. Селищна могила до с. Дядово: сондажен изкоп 1977-1978 г. – Expeditio Thracica I, 9-94.

Кацаров 1913: Кацаров, Г. 1913. Разкопки в Св. Кирилово. – ИВАД 3, 1912, 310-314.

Костова 2006: Костова, К. 2006. Свещени места и ритуални структури от бронзовата епоха в древна Тракия (III-II хил. пр.Хр.). Типология и проблеми на интерпретацията. – Автореферат на дисертация за присъждане на ОНС „доктор“. София: Софийски Университет „Св. Климент Охридски“.

Кънчев, Кънчева 1986: Кънчев, М., Кънчева, Т. 1986. Разкопки на селищната могила от бронзовата епоха в Нова Загора. – АОР през 1985 г. Велико Търново, 1986, 43.

Кънчева-Русева, Лещаков 2008: Кънчева-Русева, Т., Лещаков, К. 2008. Характеристика и датировка на праисторическото селище от бронзовата епоха до селищна могила Нова Загора. – Археологически и исторически проучвания в Новозагорско II, 51-84.

Лещаков 1988: Лещаков, К. 1988. Основни класификационни принципи за керамиката от ранната и средната бронзова епоха в Тракия. – Археология XXIX, кн. 3, 1-13.

Лещаков 1994: Лещаков, К. 1994. Опит за датиране на I-IV стр.х. на селищната могила до с. Дядово. – Марица-изток. Археологически изследвания., т. 2, 95-103.

Лещаков 1995: Лещаков, К. 1995. Спасителни разкопки на селищна могила при с. Гълъбово през 1995г. – ГСУ, Studia Archaeologica II, 195-199.

Лещаков 1997: Лещаков, К. 1997. Изследвания върху бронзовата епоха в Тракия. I. Сравнителна стратиграфия на селищните могили от ранната бронзова епоха в Югоизточна България. – ГСУ-ИФ, т. 84-85, 5-119.

Лещаков 1997а: Лещаков, К. 1997. Може ли да се разчупи „линията на хронологическата грешка“ . – Минало II, 5-17.

Лещаков 1999: Лещаков, К. 1999. Раннобронзови съдове от обекти в Новозагорския район. – Археологически проучвания в Новозагорско. София, Гео прес, 57-90.

Лещаков 2005: Лещаков, К. 2005. Относителна хронология на пласта от бронзовата епоха в селищна могила Казанлък. – *Studia Archeologica*, Supl. IV, 442-454.

Лещаков 2005а: Лещаков, К. 2005. Разкопки на Гуджова могила до с. Мъдрец, Гълъбовска община през 1993., ГСУ-ИФ, Спец. Археология, брой:1, 2005, 195-202.

Лещаков 2006: Лещаков, К. 2006. Бронзовата епоха в Горнотракийската низина. – ГСУ, *Studia Archaeologica* III, 141–217.

Лещаков 2010: Лещаков, К. 2010. Спасителни разкопки на обект 18 А, м. Бозаджийска Кория, землище на с. Чокоба, община Сливен (АМ Тракия – Лот 3 Км 270+300 – 270+500). – АОР през 2009 г. София, 129–131.

Лещаков 2018: Лещаков, К. 2018. Селищна могила гълъбово. – В: Александров, Димитрова, Попов, Хорейш, Чукалев (съст.) Злато и бронз. Метали, технологии и междурегионални контакти на територията на Източните Балкани през бронзовата епоха. София: Алианс Принт ЕООД, 343-347.

Лещаков 2019: Лещаков, К. 2019. Спасителни разкопки на селищна могила Гълъбово. – АОР през 2018 г. София, 95–98.

Лещаков 2022: Лещаков, К. 2022. Археологически проучвания на селищна могила Гълъбово през 2021 г. Каталог към изложба Българска археология 2021, том XXIII Каталози НАИМ-БАН, София 2022, 25-26.

Лещаков и др. 2002: Лещаков, К., Калчев, П., Саватинов, С., Тодорова, Н., Костова, К., Петрова, В. 2002. Спасителни разкопки на светилището Черна гора 1. Предварителни резултати от разкопките 1997-1999 г. – ИИМ Стара Загора, 1, 19-44.

Лещаков, Петрова, Илиева и др. 2021: Лещаков, Л., Петрова, В., Илиева, Д., Лещаков, К., Димитрова, Я., Джанфезова, Т., Божкова, А., Янева, М. 2021. Селище от ранната бронзова епоха край кв. „Мировяне“, гр. София. – В: Станев, А. и Ц. Йотов (съст.) Национална научна конференция 90 години Музеят на София (София, 12–14 ноември 2018 г.). Сердика – Средец – София, том 8. София: Регионален Исторически Музей – София, 151–195.

Миков 1938: Миков, В. 1938. Селищната могила до с. Караново (Ново Загорска околия). – ИБГД, 5, 1938, 157-173.

Миков 1940: Миков, В. 1940. Селищната могила при с. Юнаците, Пазарджишко. – Годишник на Пловдивската народна библиотека и музей за 1937–1939 г., 55–84.

Миков 1941: Миков, В. 1941. Селищната могила от бронзовата епоха до с. Веселиново. – ИБАИ XIII, 195-227.

Миков 1948: Миков, В. 1948. Предисторическото селище до с. Михалич, Свиленградско. – РП I, 7-18.

Миков 1966: Миков, В. 1966. Техника на керамичното производство през праисторическата епоха в България. – ИАИ XXIX, 165-208.

Ников, Георгиева 2015: Ников, К., Георгиева, Р. 2015. Спасително археологическо проучване на обект от ранната бронзова и ранната желязна епоха в м. Ветата мая, енергиен комплекс „Марица-Изток“. Археологически открития и разкопки през 2014: 166–168. София: НАИМ.

Ников, Георгиева 2017: Ников, К., Георгиева, Р. 2017. Спасително археологическо проучване на обект от ранната бронзова и ранната желязна епоха в м. Ветата мая в землището на с. Полски градец, община Раднево. Археологически открития и разкопки през 2016: 128–130. София: НАИМ.

Ников, Георгиева 2018: Ников, К., Георгиева, Р. 2018. Спасително археологическо проучване на обект от ранната бронзова и ранната желязна епоха в м. Ветата мая в землището на с. Полски градец, община Раднево, Археологически открития и разкопки през 2017: 78–81. София: НАИМ.

Ников, Георгиева 2019: Ников, К., Георгиева, Р. 2019. Спасителни археологически разкопки на обект от бронзовата и желязната епоха в землището на с. Полски градец, община Раднево, Археологически открития и разкопки през 2018: 85–88. София: НАИМ.

Ников, Георгиева 2021: Ников, К., Георгиева, Р. 2021. Кръговите ровове край с. Полски Градец: извор за строителната култура през ранната бронзова епоха в източната част на Горнотракийската низина". – В: П. Делев, Д. Ботева-Боянова, Л. Грозданова (ред.) JUBILAEUS VIII. Back to the Sources. Part 2: Archaeology and Numismatics. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2021, 1, 141-158.

Николов 1983: Николов, В. 1983. Тракия и Тесалия през РБЕ. – Векове, 1983, кн. 1, 12-19.

Николов 1998: Николов, В. 1998. Методически принципи за изследване на неолитни керамични комплекси. – Археология XXXIX, кн. 3-4, 1-10.

Николов 2004: Николов, В. 2004. Сондажни проучвания на Юрганджийската селищна могила до Коньово, Новозагорско. – Археология XLV, кн. 3-4, 37-46.

Николов 2006: Николов, В. 2006. Ранната бронзова епоха в Тракия: общество и култ. – Култура и изкуство на праисторическа Тракия. София. 2006, 143-161.

Николов 2007: Николов, В. 2007. Формиране на тракийската култура в края на ранната бронзова епоха в Тракия. – Проблеми и изследвания на тракийската култура, т. 2, 33-40.

Николов 2008: Николов, В. 2008. Светилище от ранната бронзова епоха на тел Казанлък. – Археология XLIX, кн. 1-4, 23-33.

Николов и др. 2001: Николов, В., Хилер, Щ., Кънчева -Русева, Т., Хьоглингер, П. 2001. Българо-австрийски разкопки на селищната могила Караново, Новозагорско през 2000 г. – АОР през 1999–2000, София 2001, 24-25.

Николов и др. 2002: Николов, В., Хилер, Щ., Кънчева -Русева, Т. 2002. Българо-австрийски разкопки на селищната могила Караново, Новозагорско. – АОР през 2001, София 2002, 13-14.

Николов и др. 2003: Николов, В., Хилер, Щ., Кънчева -Русева, Т. 2003. Българо-австрийски разкопки на селищната могила Караново, Новозагорско през 2002 г. – АОР през 2002, София 2003, 24-25.

Николов и др. 2004: Николов, В., Кънчева -Русева, Т., Хилер, Щ. 2004. Тел Караново: разкопки на българо-австрийската експедиция – АОР през 2003, София 2004, 20-22.

Николов и др. 2005: Николов, В., Хилер, Щ., Кънчева -Русева, Т. 2005. Тел Караново. – АОР през 2004 г., София 2005, 31-33.

Николов и др. 2006: Николов, В., Хилер, Щ., Ланг, Ф., Кънчева -Русева, Т. 2006. Тел Караново: българо-австрийска експедиция. – АОР през 2005 г., София 2006, 49-51.

Николов и др. 2010: Николов, В., Андреева, Д., Люнчева, М. 2010. Археологически проучвания на тел Крън, Казанлъшко. – АОР през 2009 г., София 2010, 99-101.

Николов, Петрова 2012: Николов, В., Петрова, В. 2012. Археологически разкопки на Тел Караново. – АОР през 2011 г., София 2012, 68-70.

Панайотов 1991: Панайотов, И. 1991. Ранната и средната епоха в Горнотракийската низина. Нови проблеми. – В: Марица-изток. Археологически проучвания, 1, 33-39.

Панайотов 1991: Панайотов, И. 1991. Ранна и средна бронзова епоха в Горнотракийската низина. Нови проблеми. – Марица - Изток. Археологически проучвания, т. 1, 33-39.

Панайотов 2003: Панайотов, И. 2003. Проблеми на периодизацията на бронзовата епоха в българските земи. – *Studia Archaeologica, Supplementum I*, 27–31.

Петрова, Кацаров 2010: Петрова, В., Кацаров, Г. 2010 Спасителни разкопки на обект от бронзовата епоха край с. Чокоба, Сливенско (обект 18, лот 3 по трасето на АМ „Тракия“, км 270+000-270+300). – АОР през 2009, 126-128.

Стефанова 2013: Стефанова, М. 2013. Културна характеристика на периода Св. Кирилово (РБЕЗ) в Тракия. – Автореферат на дисертация за присъждане на ОНС „доктор“. София: Софийски Университет „Св. Климент Охридски“.

Тодорова 1982: Тодорова, Х. 1982. Някои актуални проблеми на статистическата обработка на керамичката от археологическите обекти. – ИИ IX, 11-15.

Тодорова, Ставрев 1971: Тодорова, Х., Ставрев, В. 1971. Опит за приложение на съвременната изчислителна техника в археологията. – Археология 1971, кн. 3, 63-68.

Христова 2018: Христова, Т. 2018. Ритуален комплекс от средната бронзовата епоха при с. Биково, община Сливен. – В: Александров, Димитрова, Попов, Хорейш, Чукалев (съст.) Злато и бронз. Метали, технологии и междурегионални контакти на територията на Източните Балкани през бронзовата епоха. София: Алианс Принт ЕООД, 348-351.

Христова, Иванов 2010: Христова, Т., Иванов, Г. 2010. Спасителни археологически проучвания на обект 10 (КМ 257+200- 257+400), лот 3, по АМ Тракия, в землището на с. Биково, община Сливен. – АОР през 2009, 123-126.

ЛАТИНИЦА

Ajdanlijsky et al. 2008: Ajdanlijsky, G., Nekhrizov, G., Ilieva, E., Zlatanov, D. 2008. Mineralogical peculiarities of the heavy mineral fraction from pottery fragments and the sediments from the archaeological site “Ada Tepe”, Krumovgrad District. – In: Proceedings of the International Conference “Geoarchaeology and Archaeomineralogy”. Sofia, October 29–30, 2008. Sofia, Publishing House “St. Ivan Rilski”, 83–92.

Alexandrov 1995: Alexandrov, S. 1995. The Early Bronze Age in Western Bulgaria: Periodization and Cultural Definition. – In: *Prehistoric Bulgaria*. Ed. by D. W. Bailey and I. Panayotov. Madison Wins.: Prehistory Press, 1995, p. 253–270.

Alexandrov 2018: Alexandrov, S. 1998. Pottery from the end of the Early Bronze Age in Western Bulgaria. – In: M. Stefanovich, H. Todorova, H. Hauptman (eds), James Harvey Gaul. In memoriam. Sofia, 223–233.

Alexandrov 2020: Alexandrov, S. 2020. Gold and Silver Ornaments in Early and Middle Bronze Age Bulgaria – Maran et al. (eds.), Objects, Ideas and Travelers. Contacts between the Balkans, the Aegean and Western Anatolia during the Bronze and Early Iron Age, Universitätsforschungen Zur Prähistorischen Archäologie, 350, 251-265.

Alram-Stern 2004: Alram-Stern, E. 2004. Die Frühbronzezeit in Griechenland mit Ausnahme von Kreta. In Reihe: Veröffentlichungen der Mykenischen Kommission, 21, hrsg. v. Deger-Jalkotzy, Sigrid; Wien: Verlag der ÖAW (1372 Seiten).

Ambrohn 2012: Ambrohn, M. 2012. Die frühbronzezeitliche Keramik aus den Grabungen 1994-98. – In Özdoğan, M., Parzinger, H. (ed.), Die frühbronzezeitliche Siedlung von Kanlıgeçit bei Kırklareli. Ostthrakien während des 3. Jahrtausends v. Chr. im Spannungsfeld von anatolischer und balkanischer Kulturentwicklung. (Archäologie in Eurasien 27; Studien in Thrakien-Marmara-Raum 3). Darmstadt 2012: Verlag Philipp von Zabern, 53-147.

Aslaksen 2015: Aslaksen, O.C. Travellers of the Bronze Age. *Archaeologia Austriaca*, vol. 99, 2015, pp. 11–30.

Berg 2005: Berg, I. 2005. A comparative look at the use of the potter’s wheel in Bronze Age Greece. Paper presented at the 2nd International Conference on Ancient Greek Technology, Athens, 17-21 October 2005.

Berg 2011: Berg, I. 2011. Exploring the chaîne opératoire of ceramics through X-radiography. In: ed. Scarcella, S. Archaeological Ceramics: A Review of Current Research. BAR International Series 2193, 2011, 57-63.

Berg 2011: Berg, I. 2011a. What’s in a forming technique? An investigation into wheel-throwing and wheel-coiling in Bronze Age Crete. - The Old Potter’s Almanack, vol. 16 No. 2, 2011, 9 - 12.

Berg 2015: Berg, I. 2015. Potting Skill and Learning Networks in Bronze Age Crete. – In: Gauß, W., Klebinder-Gauß, G., and von Rueden, C. (eds), *The Distribution of Technological Knowledge in the Production of Ancient Mediterranean Pottery* (Vienna: Verlag der Österreichischen Wissenschaften), 17–34.

Berger 2010: Berger, L. 2010. Zur Terminologie und Definition der Oberflächenbehandlung anhand gebrannter Gefäße in der prähistorischen Keramikforschung. – In B. Horejs, R. Jung and P. Pavuk (eds), *Analysing Pottery Processing – Classification – Publication*. *Studia Archaeologica et Medievalia*, Tomus X. Bratislavae MMX: Facultas Philosophica Universitatis Comenianae Bratislavensis, 29–40.

Bernabò Brea 1964: Bernabò Brea, L. 1964. Poliochni. Città preistorica nell'isola di Lemnos, I, Rome.

Bernabò Brea 1976: Bernabò Brea, L. 1976. Poliochni. Città preistorica nell'isola di Lemnos, II, Rome.

Bertemes 2002: Bertemes, F. 2002. Heiligtum und Kultplatz in der thrakischen Ebene im 3. Jahrtausend v. Chr. *Ber.RGK* 83, 2002, 123-144.

Bittel 1942: Bittel, K. 1942. *Kleinasiatische Studien – Istanbul Mitteilungen*, 5, 1–204.

Bittel 1943: Bittel, K. 1943. Ausgrabungen in Sveti Kirilovo. – *JDAI* 58, 64-97.

Blegen 1937: Blegen, C. 1937. Excavations at Troy, 1937. – *American Journal of Archaeology*, Vol. 41, No. 4. (Oct. - Dec., 1937), 553-597.

Blegen et al. 1950: Blegen, C., Caskey, J., Rawson, M., Sperling, J. 1950. *Troy I. The First and Second Settlements. Part 1, Text, Part 2, Plates*. Princeton.

Blegen et al. 1951: Blegen, C. W., Caskey, J. L., Rawson, M. 1951. *Troy II. The Third, Fourth and Fifth Settlements*. Princeton: Princeton University Press.

Blum 2012: Blum, S. W. E. 2012. Die ausgehende Frühe und die beginnend-mittlere Bronzezeit in Troia. *Archäologische Untersuchungen zu ausgewählten Fundkomplexen der Perioden Troia IV und Troia V*. Darmstadt: Verlag Philipp von Zabern.

Boer 2010: Boer, J. G. 2010. River Trade in Eastern and Central Thrace from the Bronze Age till the Hellenistic Period. – *Eirene* XLVI, 2010, 176–189.

Boer 2021: Boer, J. G. 2021. South-Eastern Europe within the ancient world-systems, the Bulgarian ingots fifteen years later. – In: K. Leshtakov and M. Andonova (eds.), *Galabovo in Southeast Europe and Beyond. Cultural Interactions during the 3rd-2nd Millennium BC. Proceedings of the International Conference, 24–27 October 2018 in the Town of Galabovo*. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press, 168-191.

Boulotis 2009: Boulotis, C. 2009. Koukonisi on Lemnos: reflections on the Minoan and Minoanising evidence. – In C. F. Macdonald, E. Hallager & W.-D. Niemeier (eds), *The Minoans in the central, eastern and northern Aegean – new evidence. Acts of a Minoan Seminar 22-23 January 2005 in collaboration with the Danish Institute at Athens and the German Archaeological Institute at Athens*. *Monographs of the Danish Institute at Athens, Volume 8*. Denmark: Institute for Aegean Prehistory DAI and DIA, 175–218.

Boyadziev 1995: Boyadziev, Y. 1995. Chronology of prehistoric cultures in Bulgaria. – In: D. Bailey and I. Panayotov (eds), *Prehistoric Bulgaria*. Monogr. World Arch. 22. Madison, Wisconsin, 149–191.

Çalış-Sazcı, 2007: Çalış-Sazcı, D. 2007. Ein Besonderer Gefäßtyp – der Depas Amphikypellon. – In H. Alparslan, M. Doğan-Alparslan, M. Peker (eds), *Bekis Dinçol ve Ali Dinçol’a Armağan VITA Festschrift in Honor of Belkis Dinçol and Ali Dinçol*, 147–162.

Catling, Richards, Blin-Stoyle 1963: H. Catling, W., Richards E., Blin-Stoyle, A. Correlations between Composition and Provenance of Mycenaean and Minoan Pottery. *The Annual of the British School at Athens*, vol. 58, 1963, 94–115.

Childe 1956: Childe, G. 1956. Anatolia and Thrace: Some Bronze Age Relations. *Anatolian Studies*, Vol. 6, 1956, 45–48.

Cultraro 2007: Cultraro, M. 2007. The Middle Bronze Age pottery sequence in the Northern Aegean Islands: the evidence of Poliochni, Lemnos. – In: F. Felten, W. Gauss and R. Smetana (eds), *Middle Helladic Pottery and Synchronisms*. Proceedings of the International Workshop held at Salzburg. October 31st – November 2nd, 2004. Ägina – Kolonna Forschungen und Ergebnisse, Band 1. Wien: Verlag der Österreichische Akademie der Wissenschaften Denkschriften der Gesamtakademie, Band XLII, 323 – 332.

Darvill 2003: Darvill, T. 2003. *The concise Oxford dictionary of archaeology*. Oxford: Oxford University Press.

Demangel 1926: Demangel, R. 1926. *Le Tumulus dit de Protesilaos*. Paris.

Dzhanfezova et al. 2014: Dzhanfezova, T., Doherty, C., Elenski, N. 2014. Shaping a future of painting: the early Neolithic pottery from Dzhulyunitsa, North Central Bulgaria. – *Bulgarian e-Journal of Archaeology*, 4 (2014), 137–159.

Easton 2014a: Easton, D. 2014a. The First Excavations at Troy: Brunton, Calvert and Schliemann. – In E. Pernicka, C.B. Rose, P.Jablonka (eds), *Troia 1987-2012: Grabungen und Forschungen I - Forschungsgeschichte, Methoden und Landschaft*, *Studia Troica Monographien* 5 (2 vols), Bonn 2014, 32–103.

Easton 2014b: Easton, D. 2014b. Troia (Troy). B. Archaeologisch. – In *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archaeologie* vol.14, 1/2 (de Gruyter 2014), 136–141.

Efe 2007: Efe, T. 2007. The theories of the “Great Caravan Route” between Cilicia and Troy: The Early Bronze Age III period in inland western Anatolia. *Anatolian Studies* 57 (2007), 47–64.

Fidan, Sari, Türkteki 2015: Fidan, E., Sari, D., Türkteki, M. 2015. An overview of the Western Anatolian Early Bronze Age. *European Journal of Archaeology* 18 (1) 2015, 60–89.

Georgiev 1961: Georgiev, G. Il. 1961. Kulturgruppen der Jungstein- und der Kupferzeit in der Ebene von Thrazien (Südbulgarien). — In: Böhm, J./De Laet, S. J. (Hrsg.). *L’Europe à la fin de l’âge de la pierre*. Praha, 1961, 45—100.

Georgiev 1965: Georgiev, G. Il. 1965. The Azmak Mound in Southern Bulgaria. – *Antiquity*, 39, 6–11.

Georgiev 1967: Georgiev, G. I. 1967. Beiträge zur Erforschung des Neolithikums und der Bronzezeit in Süd- bulgarien. – *Archaeologica Austriaca* 42, 90 – 144.

Georgiev, Merpert 1966: Georgiev, G. I., Merpert, N. J. 1966. The Ezero Mound in South-East Bulgaria. – *Antiquity*, 40, 157 (March 1966), 33–37.

Georgiev 1976: Georgiev, G. I. 1976. Prähistorische Funde in Bulgarien und die Entwicklung der Kultur in Makedonien und Albanien vom Neolithikum bis zur Frühbronzezeit. *Iliria* IV, 1976, 115–126.

Goldmann 1956: Goldmann, H. 1956. Excavations at Gözlükule, Tarsus from the Neolithic through the Bronze Age. Princeton: Princeton University Press.

Görsdorf, Bojadžiev 1996: Görsdorf, J., Boyadziev, Y. 1996. Zur absoluten Chronologie der bulgarischen Urgeschichte. – *Eurasia Antiqua* II, 105–173.

Henrickson, McDonald 1983: Henrickson, E. and McDonald, M. 1983. Ceramic form and function: An ethnographic search and an archaeological application. – *American Anthropologist* 85 (3), 630–43.

Hiller, Nikolov 1997: Hiller, St., Nikolov, V. 1997. Karanovo. Die Ausgrabungen in Sudsektor 1984–1992. Salzburg-Sofia, 323–350.

Hiller, Nikolov 2002: Hiller, St., Nikolov, V. 2002. Tell Karanovo 2000–2001. Vorbericht über die 17. und 18. Kampagne der Österreichisch-Bulgarischen Ausgrabungen am Tell Karanovo. Schriftenreihe des Institut für klassische Archäologie der Universität Salzburg.

Hiller, Nikolov 2005: Hiller, St., Nikolov, V. 2005. Karanovo. IV: Die Ausgrabungen im Nordsüd-Schnitt, 1993–1999. Wien: Phoibos Verlag.

Hiller, Nikolov, Lang 2005: Hiller, S., Nikolov, V. Lang, F. 2005. Tell Karanovo 2002–2004: Vorläufiger Bericht. Salzburg: Paris Lodron Universität.

Horejs 2010: Horejs, B. 2010. Possibilities and Limitations in Analysing Ceramic Wares. – In B. Horejs, R. Jung and P. Pavuk (eds.), *Analysing Pottery Processing – Classification – Publication*. *Studia Archaeologica et Medievalia*, Tomus X. Bratislavae MMX: Facultas Philosophica Universitatis Comenianae Bratislavensis, 15–28.

Ilieva 2021: Ilieva, D. 2021. Pottery Ornamentation during the Bronze Age at tell Galabovo. – In: K. Leshtakov and M. Andonova (eds.), *Galabovo in Southeast Europe and Beyond. Cultural Interactions during the 3rd–2nd Millennium BC. Proceedings of the International Conference*, 24–27 October 2018 in the Town of Galabovo. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press, 70–83.

Insoll 2004: Insoll, T. 2004. *Archaeology, Ritual, Religion*. London: Routledge.

Kamuro 2004: Kamuro, H. 2004. Djadovo Excavation 2004. A Preliminary Report on the 16th Excavation at Djadovo, Bulgaria, *Djadovo Studies* 3, 2004, Tokay University Thracian Expedition.

Kamuro 2005: Kamuro, H. 2005. Djadovo Excavation 2004. A Preliminary Report on the 16th Excavation at Djadovo, Bulgaria, *Djadovo Studies* 4, 2005, Tokay University Thracian Expedition.

Kamuro 2006: Kamuro, H. 2006. Djadovo Excavation 2005. A Preliminary Report on the 17th Excavation at Djadovo, Bulgaria, *Djadovo Studies* 5, 2006, Tokay University Thracian Expedition.

- Kamuro 2021:** Kamuro, H. 2021. Ezero and Dyadovo: a comparative study on the settlement structure of the Early Bronze Age sites in Thrace. – In Gergova, D. (ed), *Studies in memory of Rumen Katincharov. Bulletin of the National Institute of Archaeology*, XLVII, 2021. Sofia, 93–114.
- Katinčarov 1972:** Katinčarov, R. 1972. Habitations de l'âge du bronze moyen du tell de Nova Zagora (Bulgarie du sud) . – *Thracia I*, 1972, 43-55.
- Katinčarov 1982:** Katinčarov, R. 1982. Sur la synchronisation des civilisations de l'âge du bronze ancien en Thrace et dans la région d'Égée et d'Anatolie. – *Thracia Praehistorica (Supplementum Pulpudeva III)*, 1982, 132-149.
- Kazarow 1914:** Kazarov, G. 1914. Vorgeschichtliche Funde aus Sveti-Kyrillovo (Südbulgarien). – *PZ* 6, 67-88.
- Kouka 2002:** Kouka, O. 2002. Siedlungsorganisation in der Nord- und Ostägäis während der Frühbronzezeit (3. Jt. V.Chr.). Rahden/Westf.
- Kouka 2009:** Kouka, O. 2009. Third millennium BC Aegean chronology. Old and new data from the perspective of the third millennium AD, in: St. W. Manning – M. J. Bruce (eds.), *Tree-rings, Kings, and Old World Archaeology and Environment. Papers Presented in Honor of Peter Ian Kuniholm* (Oxford, Oakville) 133–149.
- Koukouli-Chrysanthaki, Papadopoulos 2009:** Koukouli-Chrysanthaki, C., Papadopoulos, S. 2009. The Island of Thassos and the Aegean in the Prehistory. – In Maniatis, Y. (ed), *Asmosia VII. Proceedings of the 7th International Conference of Association for the Study of Marble and Other Stones in Antiquity* organized by the French School of Athens, the National Center for Scientific Research “DIMOKRITOS”, the 18th Ephoreia of Prehistoric and Classical Antiquities (Kavala) and the Institute of Geology and Mineral Exploration Thassos, september 15-20, 2003. *Bulletin de correspondance hellénique. Supplement*, 1–18.
- Koukouli-Chrysanthaki, Papadopoulos 2016:** Koukouli-Chrysanthaki, C., Papadopoulos, S. 2016. The island of Thasos from the Neolithic to the Early Bronze Age. Excavation data and absolute dates. – In Z. Tsirtsoni (ed), *The human face of radiocarbon. Reassessing Chronology in prehistoric Greece and Bulgaria, 5000-3000 cal BC*. Lyon: Travaux de la Maison de l'Orient et de la Méditerranée, 69, 339–358.
- Korfmann 2001:** Korfmann, M. 2001. Troia als Hrehsheibe des Handel sim 2. Und 3. Vorchristlichen Jahrtausend. Erkenntnisse zur Troianischen Hochkultur und zur Meritimen Troia-Kultur. In: *Troia – Traum und Wirklichkeit* edited by J. LATACZ, Begleitband zur Ausstellung, 355–368. Stuttgart–Braunschweig–Bonn.
- Korfmann 2001:** Korfmann, M. 2001. :“Die Troianische Hockkultur (Troia VI und VIIa). Eine Kultur Anatoliens.” In: *Troia – Traum und Wirklichkeit* edited by J. LATACZ, Begleitband zur Ausstellung, 395–406. Stuttgart–Braunschweig–Bonn.
- Kurosawa, Semmoto, Shibata 2022:** Kurosawa, M., Semmoto, M., Shibata, T. 2022. Mineralogical Characterization of Early Bronze Age Pottery from the Svilengrad-Brantiite Site, Southeastern Bulgaria. – *Minerals*, 2022, 12, 79.

Lamb 1936: Lamb, W. 1936. Excavations at Thermi in Lesbos. Cambridge: Cambridge University Press.

Lamb, Hutchinson 1931: Lamb, W., Hutchinson, R. W. 1931. Excavations at Thermi in Lesbos. – The Annual of the British School at Athens, Vol. 30 (1928/1929 - 1929/1930), 1-52.

Lambrianides, Spencer 2008: Lambrianides, K., Spencer, N. 2008. The Madra River Delta: Regional Studies on the Aegean Coast of Turkey, 1: Environment, Society and Community Life from Prehistory to the Present. British Institute at Ankara Monograph.

Leschtakov, Zimmermann 2021: Leschtakov, L., Zimmermann, T. 2021. The first casting mould for a ‘Syrian Bottle’ from Lipnik, Bulgaria. – *Præhistorische Zeitschrift* 2021; 96(1), 89–100.

Leshtakov 1993: Leshtakov, K. 1993. Die mittelbronzezeitliche Besiedlung des Siedlungshügels von Galabovo in Südbulgarien. – *SASTUMA* 2, Bonn, 191-222.

Leshtakov 1993a: Leshtakov, K. 1993. The End of the Early Bronze Age in Thrace. – *Actes du XII Congr. Int. de SPP. Bratislava*, 556 - 560.

Leshtakov 1995: Leshtakov, K. 1995. The Gulubovo Tell. – *RPRP*, Vol. 1, No. 1, 48 - 52.

Leshtakov 1996: Leshtakov, K. 1996. Trade Centres in the Early Bronze Age III and Middle Bronze Age in Upper Thrace (On the Interpretation of Baa dere - Konstantia - Galabovo) . – *RPRP*, Vol. 1, Part 2, Sofia, 239-287.

Leshtakov 2002: Leshtakov, K. 2002. Galabovo pottery and a new synchronization for the bronze age in Upper Thrace with Anatolia. – *Anatolica XXVIII*, 171-211.

Leshtakov 2003: Leshtakov, K. 2003. The Thracian Settlement at Assara (Constantia) near Simeonovgrad – *Известия на ИМ Хасково*, 2, 2003, 33-85.

Leshtakov 2004: Leshtakov, K. 2004 Stratigraphie und Datierung der Schicht aus der frühen Bronzezeit des Siedlungshügels Gudzova (Madrec 1). – V. Nikolov, K. Băčvarov (Hrsg.). *Von Domica bis Drama. Gedenkschrift für Jan Lichardus*. Sofia, 2004, 117-132.

Leshtakov 2006: Leshtakov, K. 2006. Structure, function and interpretation of Cherna Gora I enclosure in Upper Thrace (Southeast Bulgaria), in: M.-C. Frère-Sautot (ed.). *Des trous...: Structures en creux pré- et protohistoriques. Actes du colloque de Dijon et Baume-les-Messieurs*, 24–26 mars 2006: 405–430. Montagnac: M. Mergoil.

Leshtakov 2009: Leshtakov, K. 2009. The Second millennium BC in the Northern Aegean and the adjacent Balkan lands: Main dynamics of cultural interaction, in: *Ελληνες και Θρακες/Greeks and Thracians, Θάσος*, 2009, 53-82.

Leshtakov 2016a : Leshtakov, K. 2016. Klassifikation und Chronologie der mittelbronzezeitlichen Keramik aus Gălăbovo (Südostbulgarien) im Vergleich zu anatolischen Siedlungsfunden. Teil 1. – *Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis*, 5, 1-115.

Leshtakov 2016b : Leshtakov, K. 2016b. Troy and Upper Thrace: What Happened in the EBA 3? (Interrelations Based on Pottery Evidence). – In Ernst Pernicka/Sinan Ünlüsoy/Stephan W. E. Blum (eds.), *Early Bronze Age Troy: Chronology, Cultural Development, and Interregional Contacts. An international conference held at the University of Tübingen May 8–10, 2009. Studia Troica Monographien* 8. Bonn 2016, 321-337.

Leshtakov 2021: Leshtakov, K. 2021. Galabovo: Ordinary Things — Odd Things. – Leshtakov, K., Andonova, M. (eds.). Galabovo in Southeast Europe and Beyond. Cultural Interactions during the 3rd-2nd Millennium BC. Proceedings of the International Conference, 24-27 October 2018 in the Town of Galabovo, 12-70.

Leshtakov, Tsirtsoni 2016: Leshtakov, K., Tsirtsoni, Z. 2016. Caesurae in the Bronze Age Chronology of Eastern Bulgaria. – In: V. Nikolov & W. Schier (Hgg.). Der Schwarzmeerraum vom Neolithikum bis in die Früheisenzeit (6000–600 v. Chr.): Kulturelle Interferenzen in der zirkumpontischen Zone und Kontakte mit ihren Nachbargebieten (Prähistorische Archäologie in Südosteuropa, Bd. 30): 477–491. Rahden/Westfalen: Verlag Marie Leidorf GmbH.

Leshtakov, Kancheva Russeva, Stoyanov 2001: Leshtakov, K., Kancheva-Ruseva, T., Stoyanov, St. 2001. Prehistoric studies. Settlement sites. – Maritsa-Iztok, Archaeological research, vol.5, Radnevo, 15-68.

Leshtakov et al. 2019: K. Leshtakov, P. Machev, T. Popova, D. Vangelov, V. Vangelova, T. Stoilkova, V. Petrova, D. Ilieva, N. Nikolova, S. Chavdarova, M. Andonova, H. Vasileva, H. Hristova, Zh. Zhelyazkov, D. Dimitrov and N. Blagoeva. 2019. Social dimensions of technology of ceramic production in Southeast Bulgaria in 6th – 2nd mill. BC. – *Interdisciplinary Studies* 26, 2019 (2020), 33–106.

Lichardus et al. 2000: Lichardus, J., Fol, A., Getov, L., Bertemes, F., Echt, R., Katinčarov, R., Iliev, I. (Hrsg.) 2000. Forschungen in der Mikroregion von Drama (Südostbulgarien). Zusammenfassung der Hauptergebnisse der bulgarisch-deutschen Grabungen in den Jahren 1983-1999. Bonn, 2000, 17-40.

Maniatis, Nerantzis, Papadopoulos 2015: Maniatis Y., Nerantzis N., Papadopoulos S. 2015. Radiocarbon dating of Aghios Antonios, Potos and intersite chronological variability in South Thasos, Greece. – *Radiocarbon* Vol 57 (5), 807-823.

Maran 2007: Maran, J. 2007. Seaborne Contacts between the Aegean, the Balkans and the Central Mediterranean in the 3rd Millennium BC: The Unfolding of the Mediterranean World. – In I. Galaanaki, H. Tomas, Y. Galanakis, R. Laffineur (eds), *Between the Aegean and Baltic Seas. Prehistory Across Borders. AEGAEUM 27. Annales d'archeologie egeenne de l'Universite de Liege et UT-PASP. Universite de Liege*, 3–25.

Matsas 1991: Matsas, D. 1991. Samothrace and the Northeastern Aegean: The Minoan Connections. – *Studia Troica* Bd. 1, 159-179.

Mee 1978: Mee, C. 1978. Aegean Trade and Settlement in Anatolia in the Second Millennium B.C. – *Anatolian Studies*, Vol. 28 (1978), 121-156.

Mellink 1993: Mellink, M., 1993 - The Anatolian South Coast in the Early Bronze Age: The Cilician Perspective. In: *Between the Rivers and over the Mountains. Archeologica Anatolica et Mesopotamica Alba Palmieri dedicata*. Roma, 495-508.

Mikov 1971: Mikov, V. 1971. La Bulgarie à l'âge du bronze. – *Studia Balcanica*, 5, 51–62.

Munsell 2000: Munsell Soil Color Charts: Year 2000 Revised Washable Edition. Grand Rapids: GretagMacbeth.

Μπουλωτης 1997: Μπουλωτης, Χ. 1997. Κουκονήσι Λήμνου: Τέσσερα χρόνια ανασκαφικής έρευνας. Θέσεις και υποθέσεις. – Στο: Χ. Ντούμας & V. La Rosa (eds.), *Η Πολιόχνη και η Πρώιμη Εποχή του Χαλκού στο βόρειο Αιγαίο*, Διεθνές Συνέδριο, Αθήνα 22-25 Απριλίου 1996. Αθήνα 1997, 230-270.

Nikolov 2010: Nikolov, V. Early Bronze Age sanctuary at tell Kazanlak. – *Studia Praehistorica*, 13, 2010, 319-337.

Nikolova 1999: Nikolova, L. 1999. *The Balkans in the Later Prehistory*, Oxford, BAR, 225-240.

Nikolova 2021: Nikolova, N. What's so Special There and Why Enclose it? Some Thoughts on the Early and Middle Bronze Age Ditches from Upper Thrace. – In: K. Leshtakov and M. Andonova (eds.), *Galabovo in Southeast Europe and Beyond. Cultural Interactions during the 3rd-2nd Millennium BC. Proceedings of the International Conference, 24–27 October 2018 in the Town of Galabovo*. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press, 126–146.

Orton 2000: Orton, C.R. 2000. *Sampling in archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Orton, Hughes 2013: Orton, C., Hughes, M. 2013. *Pottery in archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Özdoğan 1985: Ozdogan, M. 1985. A Surface Survey for Prehistoric and Early Historic Sites in Northwestern Turkey. *National Geographic Research Reports. 1979 Projects*, 521-540.

Özdoğan 1986: Özdoğan, M. 1986. Prehistoric Sites in the Gelibolu Peninsula, Anadolu. – *Araştırmaları* 10, 51–66.

Özdoğan 1993: Özdoğan, M. 1993. The Second Millennium of the Marmara Region. The perspective of a Prehistorian on a Controversial Historical issue. – *Ist. Mitt.* 43, 1993, 151-163.

Özdoğan 2003: Özdoğan, M. 2003. The Black Sea, the Sea of Marmara and the Bronze Age archaeology: An Archaeological Predicament. – In: Wagner, G.A., Pernicka, E., Uerpmann, HP. (eds), *Troia and the Troad. Natural Science in Archaeology*. Springer, Berlin, Heidelberg, 105–120.

Özdoğan 2021: Özdoğan, M. 2021. Earliest Organised Trade Joining the East with the West. An Overview on Its Consequences in Thrace. – In: K. Leshtakov and M. Andonova (eds.), *Galabovo in Southeast Europe and Beyond. Cultural Interactions during the 3rd-2nd Millennium BC. Proceedings of the International Conference, 24–27 October 2018 in the Town of Galabovo*. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press, 386–405.

Özdoğan, Parzinger 2012: Özdoğan, M., Parzinger, H. (ed.) 2012. *Die frühbronzezeitliche Siedlung von Kanlıgeçit bei Kırklareli. Ostthrakien während des 3. Jahrtausends v. Chr. im Spannungsfeld von anatolischer und balkanischer Kulturentwicklung (= Archäologie in Eurasien 27; Studien in Thrakien-Marmara-Raum 3)*. Darmstadt 2012: Verlag Philipp von Zabern.

Özdoğan, Yılmaz 2012: Özdoğan, M., Yılmaz, Ö. 2012. Pottery Appendix. – In Özdoğan, M., Parzinger, H. (ed.) 2012. *Die frühbronzezeitliche Siedlung von Kanlıgeçit bei Kırklareli. Ostthrakien während des 3. Jahrtausends v. Chr. im Spannungsfeld von anatolischer und balkanischer Kulturentwicklung (= Archäologie in Eurasien 27; Studien in Thrakien-Marmara-Raum 3)*. Darmstadt 2012: Verlag Philipp von Zabern, 148-182.

Panajotov 1988: Panajotov, I. 1988. Studies on the bronze age in Bulgarian lands, Thracia VIII, 157-173.

Panajotov 1989: Panajotov, I. 1989. Zur Chronologie und Periodisierung der Bronzezeit in der bulgarischen Territorien. – Thracia, IX, 74-103.

Panayotov 1995: Panayotov, I. 1995. The bronze age in Bulgaria. Studies and problems. – Prehistoric Bulgaria, 243-252.

Panatsi 2004: Panatsi, A. 2004. Myrina in the Early Bronze age. Lemnos: Ministry of Culture, 89–135.

Papadopoulos, Palazarou, Tsoutsoubi-Lioliou 2007: Papadopoulos S., Nerantzis N., Tsoutsoubi-Lioliou S. 2007. New evidence from the settlement of Skala Sotiros, Thasos. – AEMT, 21, 2007, 427–433.

Papadopoulos, Nerantzis, Tsoutsoubi-Lioliou 2022: Papadopoulos S., Nerantzis N., Tsoutsoubi-Lioliou S. 2022 Excavation at the coastal site of Aghios Antonios Potos, Thasos: Spatial organization and domestic activity during the Early Bronze Age. – In MYPPINH, Τμητικός Τόμος για την Αικατερίνη Παπαευθυμίου-Παπανθήμου. Θεσσαλονίκη: Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, 1–175.

Pavuk 2016: Pavuk, P. 2016. Dating of the Pinnacle in square E4/5, Dörpfeld Stratigraphy and Formation Processes at Troy. – In E. Pernicka, S. Ünlüsoy and S. W. E. Blum (eds.), Early Bronze Age Troy: Chronology, Cultural Development and Interregional Contacts. Proceedings of an International Conference held at the University of Tübingen May 8–10, 2009. Bonn: Verlag Dr. Rudolf Habelt GMBH, 49–60.

Petrova, Leshtakov 2014: Petrova, V., Leshtakov, K. 2014. Ditch from the Early Bronze Age 3, Sector North, in Roodenberg, J., K. Leshtakov & V. Petrova (ed.) Yabalkovo. Volume 1 (Maritsa Project, Volume 2): 453–462. Sofia: ATE – Ars et Technica Explicatus, Sofia University ‘St. Kliment Ohridski’.

Podzuweit 1979: Podzuweit, C. 1979. Trojanische Gefäßformen der Frühbronzezeit in Anatolien, der Ägäis und angrenzenden Gebieten. Ein Beitrag zur vergleichenden Stratigraphie. Mainz.

Quinn 2013: Quinn, P.S. 2013. Ceramic Petrography: The Interpretation of Archaeological Pottery and Related Artefacts in Thin Section. Oxford: Archaeopress.

Rahmstorf 2006: Rahmstorf, L. 2006. Zur Ausbreitung vorderasiatischer Innovationen in die frühbronzezeitliche Ägäis. Praehistorische Zeitschrift 81, 49-96.

Renfrew 1969: Renfrew, C. 1969. Trade and Culture Process in European Prehistory. – Current Anthropology, Vol. 10, No. 2/3 (Apr. - Jun., 1969), 151-169.

Renfrew 1979: Renfrew, C. 1979. Problems in European Prehistory. Edinburgh.

Renfrew 1994: Renfrew, C. 1994. The archaeology of religion. – In Renfrew, C., Zubrow, E. (eds.). The ancient mind. Elements of cognitive archaeology. 1994, Cambridge, 47-54.

Rice 1987: Rice, P. 1987 Pottery analysis. A Sourcebook. Chicago and London: University of Chicago Press.

Roman et al. 1992: Roman, P., Dodd-Opritscu, A., Janos, P., ed. Schrickel, W. 1992. Beiträge zur Problematik der Schnurverzierte Keramik Südosteuropas, Verlag Philipp von Zabern, Mainz Am Rhein, 1992.

Rouse 1960: Rouse, I. 1960. The Classification of Artifacts in Archaeology. – *American Antiquity*, Vol. 25, No. 3 (Jan., 1960), 313-323.

Roux 1998: Roux, V. 1998. Identification of Wheel-fashioning Methods: Technological Analysis of 4th–3rd Millennium BC Oriental Ceramics. – *Journal of Archaeological Science* (1998) 25, 747–763.

Roux 2010: Roux, V. 2010. Technological innovations and developmental trajectories: social factors as evolutionary forces. In: *Innovation in cultural systems. Contributions from evolutionary anthropology*. Ed. O'Brien, M. and Shennan, J. The Vienna Series in Theoretical Biology, 2010, 217-233.

Roux, Courty 1995: Roux, V., Courty, M.A. 1995. Identification of wheel-throwing on the basis of ceramic surface features and microfabrics. – *Journal of Archaeological Science* (1995) 22, 17–50.

Roux, Courty 1998: Roux, V., Courty, M.A. 1998. Identification of wheel-fashioning methods: technological analysis of 4th–3rd millennium BC Oriental ceramics. – *Journal of Archaeological Science* (1998) 25, 747–763.

Roux, Miroschedji 2009: Roux, V., Miroschedji P. 2009. Revisiting the history of the potter's wheel in Southern Levant. *Levant* 41/2, 2009, 155-173.

Rutter 2012: Rutter, J. 2012. Migrant drinking assemblages in Aegean Bronze Age settings. – In Maran, J. and P. Stockhammer (eds), *Materiality and Social Practice. Transformative capacities of intercultural encounters*. Oxford and Oakville: Oxbow Books, 73–88.

Şahoğlu 2005: Şahoğlu, V. 2005. The Anatolian Trade Network and the Izmir Region During the Early Bronze Age. – *Oxford Journal of Archaeology*, 24, 339–61.

Şahoğlu 2014: Şahoğlu, V. 2014. The depas and the Tankard vessels. – In M. Lebeau (ed.) *ARCANE Interregional vol. 1: Ceramics*, Brepols 2014, 289-311.

Sazcı 2005: Sazcı, G. 2005. Troia I- III, die Maritime und Troia IV- V, die Anatolische Troia-Kultur. Eine Untersuchung der Funde und Befunde im Mittleren Schliemanngraben. *Studia Troica* 15, 15– 98.

Sazcı 2021: Sazcı, G. 2021. A Bronze Age Settlement at the Southeastern end of the Thrace: Maydos Kilisetepe. – In: K. Leshtakov and M. Andonova (eds.), *Galabovo in Southeast Europe and Beyond. Cultural Interactions during the 3rd-2nd Millennium BC. Proceedings of the International Conference, 24–27 October 2018 in the Town of Galabovo*. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press, 356–375.

Sazcı, Mutlu 2020: Sazcı, G., Mutlu, M.G. 2020. Die Bronzezeitliche Siedlung Maydos Kilisetepe und ihre Beziehungen zum Südöstlichen Europa. – *Dacia* LXII-LXIII, 2018–2019, 310–330.

Sazcı, Sazcı 2016: Sazcı, G., Sazcı, D. 2016. The Troy III period in light of recent excavations. – In E. Pernicka, S. Ünlüsoy and S. W. E. Blum (eds.), *Early Bronze Age Troy: Chronology, Cultural*

Development and Interregional Contacts. Proceedings of an International Conference held at the University of Tübingen May 8–10, 2009. Bonn: Verlag Dr. Rudolf Habelt GMBH, 75–88.

Semmoto et al. 2018: Semmoto, M., Kannari, T., Shibata, T., Kamuro, H., Leshtakov, K. 2018. Petrographic and chemical characterization of Early Bronze Age pottery from Aokol-Himitliyata in Nova Zagora region: an interim report. – *Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis*. Tome 6 (2016), 153–168.

Semmoto et al. 2021: Semmoto, M., Shibata, T., Kamuro, H. 2021. One Step to Provenance Analysis on Pottery in Early Bronze Age Bulgaria: A Preliminary Study on Dyadovo and Ezero in Upper Thrace. – In Gergova, D. (ed), *Studies in memory of Rumen Katincharov*. Bulletin of the National Institute of Archaeology, XLVII, 2021. Sofia, 345–358.

Shepard 1985: Shepard, A. O. 1985. *Ceramics for the archaeologist*. Washington: Carnegie Institution of Washington.

Sinopoli 1991: Sinopoli, C. 1991. *Approaches to archaeological ceramics*. Boston: Springer Science & Business Media.

Spanos 1972: Spanos, P. 1972. Untersuchung ilber den bei Homer "depas amphikypellon" gennanten Gefa Btypus: Tübingen.

Stefanova 2004: Stefanova, M. 2004. Kontextuelle Probleme der Becher depas amphikepellon in Thrakien. Von Domicia bis Drama. Gedenkschrift für Jan Lichardus (2004) Nikolov, Vassil; Bacvarov, Krum. Sofia: Institute of Archaeology with Museum., 197-203.

Todorova 2003: Todorova, H. 2003. Prehistory of Bulgaria. – In: D.V. Grammenos (ed.), *Recent research in the Prehistory of the Balkans*. Thessaloniki 2003, 257-328.

Treuil 1983: Treuil, R. 1983. Le néolithique et le bronze ancien égéens. Les problèmes stratigraphiques et chronologiques, les techniques, les hommes. École française d'Athènes. Paris. 1983, 1-541.

Tsirtsoni 2021: Tsirtsoni, Z. 2021. The temporal Framework of the Early-to-Late Bronze Age Transition in Thrace and the Adjacent Regions. – In: K. Leshtakov and M. Andonova (eds.), *Galabovo in Southeast Europe and Beyond. Cultural Interactions during the 3rd-2nd Millennium BC*. Proceedings of the International Conference, 24–27 October 2018 in the Town of Galabovo. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press, 238–275.

Türkteki 2013: Türkteki, M. 2013. The First Use of Wheel-Made Pottery and its Distribution in Western and Central Anatolia. In ed. Bombardieri, L. et al. *SOMA 2012. Identity and Connectivity: Proceedings of the 16th Symposium on Mediterranean Archaeology*, Florence, Italy, 1–3 March 2012, vol. 1. BAR International Series 2193, 2013, 193-200.

Türkteki 2014: Türkteki, M. 2014. Early Bronze Age Pottery Manufacture in Western Anatolia: Identifying Hybrid Technologies through X-ray Analysis. – *Anatolica LX*, 2014, 93–109.

Türkteki 2021: Türkteki, M. 2021. Skeuomorphism in 3rd millennium BC pottery from Western Central Anatolia: metal vessels and their reflections. – *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, Vol. 21, No 1, (2021), 149-165.

Türkteki et al. 2022: Türkteki, M., Tarhan, I., Kara, H., Tuna, Y. 2022. Possible uses of depas amphikypellon from Küllüoba in Western Central Anatolia through Gc-Ms analysis of organic residues. – *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, Vol. 22, No 1, (2022), 127-154.

Weninger, Easton 2014: Weninger, B., Easton, D. 2014. The Early Bronze Age Chronology of Troy (Periods I–III): Pottery Seriation, Radiocarbon Dating and the Gap. – In Horejs, B. and Mehofer, M. (eds), *Western Anatolia before Troy. Proto-Urbanisation in the 4th Millennium BC? Oriental and European Archaeology*, Volume 1. Vienna: Austrian Academy of Sciences Press, 157–199.

Yakar 1979: Yakar, J. 1979. Troy and Anatolian Early Bronze Age Chronology. – *Anatolian Studies*, 29, 51–67.

Yılmaz 2021: Yılmaz, D. 2021. Step by Step: Cross-Cultural Interactions Between Anatolia and the Balkans during the Third Millennium BC. – In: K. Leshtakov and M. Andonova (eds.), *Galabovo in Southeast Europe and Beyond. Cultural Interactions during the 3rd-2nd Millennium BC. Proceedings of the International Conference, 24–27 October 2018 in the Town of Galabovo*. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press, 406–431.

Zimmermann 2005: Zimmermann, T. 2005. Perfumes and Policies. A 'Syrian Bottle' from Kinet Höyük and Anatolian Trade Patterns in the Advanced Third Millennium BC. – *Anatolica XXXI*, 161–169.